

לתולדות ישראל וחכמיו בפולין.

II.

(לזכר הגימ' היג' דעמביצר במלאות ר"ה כסלו תרע"ג עשרים שנה ליום מותו).
פאט פ. ה. וויטשטיין.

א. ר' משה אויערבך

במצבה שמצאנו שקועה בארץ בבית החיים הישן, סמוכה למעקה של קברות
הנאונים המפורסמים הרמ"א וניסן ר' יוסף כהן צדק מצד אחד ואצל קבר האשה
החשובה הגדולה הרבנית מרת נולדה, אשתו הראשונה של הרמ"א מצד שני⁽¹⁾,
אנחנו קוראים את הדברים האלה:

פה.

טמונה: אשה

הגונה: כל מעשיה

היה באמונה: מרת ניטל:

בת ר' משה א.. ערבך⁽²⁾ ז"ל:

כל עין תול: נדיבה היתה:

לעניים כל ימי חייתה:

לבית הבנסת השכימה

והעריבה: בשיבה טובה:

הלכה לעולמה

ביום הראשון כ"ז

סיון ש"ב לפריק

עם ש' צ' ע' צ' בן ערין.

ר' משה אויערבך, אביו של האשה, ההגונה, והנדיבה, מרת ניטל השוכנת
בכבוד תחת המצבה הנ"ל, הוא אדם חשוב גדול, אבי הרבה משפחות מיוחסות בישראל,
אביו אמו של הראש והקצין הנודע ר' ישראל ב"ר יוסף הנקרא איסר לאורש, שהוא
אביו רבן של כל בני הגולה הרמ"א וצ"ל. בפנקס הח"ק דף ט"ז ע"א נזכרה האשה
מ' ניטל בזה"ל: "ונשמת מ' ניטלי בת ר' משה ז"ל אם הח' איסרל לאורש".
ובפנקס ישן של בהביע הרמ"א דף כ' ע"א נמצא כתוב עליה ועל בעלה כזה:
"וזכור אלקים נשמי הנכבד ר' יוסף ז"ל ונשמת אשתו הצנועה מרת ניטל בת ר' משה
ז"ל שהלכו לעולמם בעבור שבנו הקצין והנדיב ר' ישראל ב"ר יוסף ז"ל נתן צדקה
בעד הוצרת נפישם עולמית בשכר זה תהא נשמת צדורה בצדור החיים עם נשמת.
איי שרדיל ועם שאר צדיקים ועדקניות שבנן עדן אמין". וידוע, כי הקצין והנדיב
ר' ישראל ב"ר יוסף הוא ר' ישראל איסרל לאורש, אביו של הרמ"א, ונקרא לאורש
ע"ש הותנו, וכן יזכיר גם נוסח מצבתו (ומצבת אשתו) הבא להלן בפרק שלאחר זה.

(*) ראה "האשכול" כרך שש עמוד 211—235.

(1) ראה לתולדות ישראל וחכמיו בפולין I ע' 21 פ"ק ה'.

(2) האותיות "אויערבך" נראות יפות והפנקס המיושמש שאחרי האות, "א" הוא ממש

כסלו הפנקס של אותיות "ו" ו" וכוכבן צ"ל "אויערבך".

(3) שאר צדיקי עולם.

פרידברג מעתיק במכה"ע החדש "מונטסיריפֿט פֿיר געשיכטע אונד וויסנשאַפֿט דעם יודענטהומס'י שנת 1900 את נוסח המצבה של האשה מ' נישל הנ"ל (וכן גם וסחי מצבות חשובות אחרות) שלא כהוגן ומביא י"א שורות תחת י"ג שורות, "א...עבדך" במקום "א...ערבך" והחיה"ה תחת "החית". הוא כותב שם כי הרברים "אם הח' איסרל לאורש" המובאים בפנקס הח"ק נוספו מידי סופר מאוחר, כמו הרבר היה עריין שקול, כי האשה מ' נישל ב"ד משה היתה אמו זקנתו של הרמ"א, ובאמת אין כאן לא שום ספק ולא שום ספק ספיקא ודים דברי הפנקס דבהב"נ הרמ"א המועתקים למעלה להוכיח, כי צדקה דעתי ואין לפקפק בה אף פקפוק כל שהוא ⁽¹⁾.

בשנת רנ"ז בערך חי איש השם ר' משה אויערבך, שהיו לו מהלכים כהצר ההנמון מעיד רנינסבורג ⁽²⁾, ואולי הוא אביה של אותה האשה החשובה מ' נישל שהיתה אם אביו של הרמ"א.

ב. ר' אלעזר ור' איסרל לאורש.

על מצבת איש רב הערך, אדם חשוב גדול, ר' אלעזר ב"ר יחיאל, שאזוור קברו שוכן כבוד הרב הנאון הדרשן והמקובל ר' משה מרדכי מרגלית, ראש ישיבה בקראקא, ואצלו נקבר הרב הנאון ר' משה הלוי לנדא, שכא חתום פה על פסק דין (ביום ט"ז סיון שנת שי"ח) בראש הרבנים הנאונים המפורסמים הרמ"א וניסו ר' יוסף-כהן צדק, בעל שו"ת שארית יוסף ⁽¹⁾, הוותים הרברים האלה:

.

במקום אחד נמצא בשורה:

צדקתו עומדת לעד לכל בני

ישראל ישורה: באישר

ביתו לכל עובר ושב היתה

פתוחה מכל עברה: ולכל

הלך ודל אומר אלי סורה:

ומאהלו לא משו רובצי

עדרה: הוני תורה: והוא

כאחד מהם ועמהם הסביר

סברא: שמו נודעת בכל

שערה: ליפמן ארי בחבורה:

המכונה אלעזר ביום ה' כ"ב אדר שי"ח לפ"ק

פטירתו.

⁽¹⁾ מאמרו של פרידברג, שנדפס במה"ע החדש הנ"ל ע' 377—366 בשם גניע אויף דעם יורישען פֿרידהאף אין קראקוי אויפגעפֿונדענע גראכשריפֿטען (ובמחברת מיוחדת), מלא הוא כל כך טעויות גסות והשגגות תיבות ושוורות רבות, עד כי ידירי החכם המפורסם בראנו עורך מה"ע החדש הנ"ל, בקשני שם בהערתו על אותו המאמר, לתן ולהשלים אותי בכל המקומות הצריכים תקן והשלמה. והנה כל אותם התקונים והשלואים שבאו בסני במה"ע הנ"ל שנת 1901 ע' 165—175, לקה פרידברג ושם בכליו, בספרו לוחות זכרון (פרידב, תוס"ד) סבלי הוכיר אף דבר אחר בשם אמרו. ⁽²⁾ Jew, Encycl. II 298.

⁽¹⁾ ראה שו"ת הרמ"א סי' י"ב וי"ז ושו"ת שארית יוסף סי' ע"ז ולהלן פרק ד'.
⁽²⁾ בראש המצבה מנושטשורה שתי שורות שלמות לגבריו, וכסדרמה חסרות בסוף השורה

ר' ליפמן המכונה אלעזר, למדן מופלג וגדיב מצוי, שביתו היה פתוח לרוחה לכל הלך ודלי, לכל עוֹבֵר ושבֵּי, ומאהלו לא משו הוֹנֵי תורה, והוא נחשב לאִדֵּי בחברה של גדולי הלומדים, של רוב צי עדרה, ושמו היה נודע. בכל שעה—נוֹכַח בפֶּנֶס הח"ק דף י"ט ע"ב בהזכרה מיוחדת בזהיל: "זכור אלקים נשמת ר' אלעזר בן הירד יחיאל וצילי. ובפי הנראה הו' לו בקראקא שלשה אחים השוכים, נשואי פנים: א) ר' שמעון, שננהג על קדושת השם לערך שנת שיח³; ב) ר' משה, איש מלא תורה, שנפטר בשנת ש"א⁴; ג) נקבר אצל הרב הגימ' משה הלוי לנדא הנ"ל⁵; ד) ר' משולם פֶּרֶס העדה, שמת בימי זקנה יום ח' אדר שני שנת של"ט⁶. וזה נוסח המצבה של ר' משה, אחיו השני של ר' אלעזר ב"ר יחיאל:

. . . אבינו אדונינו: ר'

משה בכמר יחיאל

תמים לר' במצוה

. . . משה היה עניו:

. . . ונאמן בכל

ענינו: ואיש מלא

תורה: וחכם ובעל

סברה: תנכ"ה צרורה.

ואלה דברי המצבה של ר' משולם, אחיו השלישי של ר' אלעזר הנ"ל:

פה בקברה:

ביאת המערה:

נשוא פנים וקן

בהדרה: שלם במעשי

וכמצוה ברה: בימיו

פינס עדה טהורה:

במטה עז ומקל תפ

ארה: ר' משולם בן הירד

יחיאל יצתה נשמתו יום

ד' ח' אדר שני של"ט ליצירה:

ת' נ' צ' ב' ה'.

הציטטה שתי התיבות: „תורה וגדולה“ הסתאימות עם מה שלאחריהן בתחלת השורה השלישית היינו עם „במקום אחר“.

⁽¹⁾ „ונשמת הקדוש ר' שמעון בר יחיאל ז"ל הי"ד (פֶּנֶס הח"ק דף ג' ע"ב).

⁽²⁾ „ונשמת ר' יוסף משה בר יחיאל ז"ל“ (שם דף כ"ג ע"ב). ומפני שנוכח הוא שם אחר הזכרת נשמתו של הגימ' משה הלוי לנדא, שמת יום י"ט אדר ש"א (ראה להלן פרק ד'), נמצא שר' יוסף משה לא נפטר קודם ליום הנ"ל. בשנת שיח בערך כהו לר' משה ב"ר יחיאל במגפה שלש בנות זאיו כמ"ט בפֶּנֶס הח"ק דף ו' ע"ב: „ונשמת מר' רייכיל בח' ר' יוסף משה בר יחיאל ז"ל ונשמת מר' אסתר בת ר' יוסף משה בר יחיאל ז"ל ונשמת מר' לא' בת ר' יוסף משה בר יחיאל ז"ל בעבור שניתן צדקה בער הזכרת נשמתם בשכר זה תהא נשמתם צרורה וכו'“.

⁽³⁾ האחים, גדולי תורה, ר' אלעזר ור' משה בני ר' יחיאל. שוכבים שניהם אצל הגימ' משה הלוי לנדא, אחר מיסין ואחד משמאל.

⁽⁴⁾ „זכור אלהים נשמת ר' משולם בן הירד יחיאל ז"ל (פֶּנֶס הח"ק דף כ' ע"א). ואולי הוא גימ' של הרמ"א, שמוכיר בשו"ת שלו כו"ס ז'.

במצבה העומדת אצל מצבת ההחכם ובעל סברה⁷, איש מלא תורה ר' משה ב"ר יהואל, אנהנו מוצאים כתוב כזה :

בשיבועי של פסח : שכ"ב לפ"ק
מר אשיח וסח : . . . מעיזל : ⁽⁷⁾
מתה אמי מרת דרעול : בת
רבי בונים לפ"ק : מי יוכל להת
אפק : לבכתה : לספר אותה :
צנועה וחסידה בכבודה א
התמיד : פורת במונה ⁽⁸⁾
לאביונים נתנה : רוחה
הישיבה : הנציבה.

האישה הנדיבה מ' דרעול ב"ר בונם, שפורה נתנה לאביונים, נזכרה בפנקס החיק דף כ"ד ע"ב : „ונשמת מר' דרעול בת ר' שמחה ז"ל". וכפי הנראה היתה היא אשתו של אותו משה ב"ר יהואל, שאצלו מנוחתה כבוד.
בן ובת, רמי המעלה, היו לארי בחבורת הלומדים והנגידים ר' אלעזר : א האלוף המרומם הגאון ר' משה המכונה ר' משה הייגרלך, דודו ורבו של הרמ"א, שנדב כוס של כסף לביהכ"נ של זה האחרון ⁽⁹⁾ ומוכא בסוף ההקדמה לספר „בן דוד", השנות על מהרים די לונזאנו ויועז, לדעת הרב לעוונישטיין אבד"ק סעראצק, בשנת ש"י ⁽¹⁰⁾ ; ב) הגבירה מרת מלכה, אשת השוע וראש העדה הנודע ר' ישראל ב"ר יוסף, הנקרא ע"ש הותנו ר' איסרל לאורש, אביו של הרמ"א, ר' איסרל לאורש, אביו הרמ"א, היה סוחר כביר, עשיר עצום, שעסקו הרבים פרצו למרחקים, הגיעו עד ארץ ליטא חכיות נתן לו המלך וינמונד אויגוסט (יום ²² 8 שנת 1551) בעניני מוים יוונים גם בוילנא וכל גבולי נסיכותיה ⁽¹¹⁾. ר' איסרל לאורש, העסקן הגדול בפרקמטיא, היה גם עסקן צבורי גדול, גם עסקן אדיר בתורה, נשיא בישראל, פרנס הדור, שמוכא בפנקס החיק בתואר „גאון", דבר יקר מאד בימי קדם, עת תארי כבוד כאלה טרם עביו כל גבול וקצב ובר אודיון חשוב לא נקרא אפילו „חבר" אלא בקושי גדול ור' יוסף ב"ר משה ממינשטר, תלמיד הפוסק המפורסם מהר"א

⁽⁷⁾ „מעיזל" הוא כסדומה, רית של : „מים עיני יול".

⁽⁸⁾ צ"ל „בממונה", כמובן.

⁽⁹⁾ „ויזכר אלקים לטובה את נשמת היקר האלוף המרומם מוהר"ר כשה בן ס' לאור ז"ל בעבור שנדר כוס של כסף לביה"כ ומנדבת לבו בעד הוזכרת נשמתו עולמית ביכות זה וכו' (פנקס קטן דכהכ"נ הרמ"א דף כ"ה ע"ב).

⁽¹⁰⁾ ראה „דור דודו ודורשיו" ע' 88 סי' רפ"א, הספר „בן דוד" (אמשטרדם, תש"ט) מכיל השנות עה"ס „עטר מן" (פירוש האדרא זוטא) להמקובל הגאון מהר"ם די לונזאנו ומתברר הוא הגימ נפתלי ב"ר דוד מאמשטרדם וידפוס סטנו רק מאה אכו' (הקדמת זרע בירך שלישי על ברכות) והוא משפחת הג"מ משה הייגרלך, דודו ורבו של הרמ"א (סוף הקדמת בן דוד). הג"מ נפתלי אהובו כנפשו של כעל זרע בירך שלישי, חבר מלבד חספר בן דוד מאלף פ"ע מים כחבור הוה כנגלה ובנסתר, וסרוב צניעותו וחסידותו לא היה כגלה את תרשיו אלא לבעל זרע בירך הג"ל (ע"ש בהקדמה ובשם הגדולים ח"ב סי' ע"ט).

⁽¹¹⁾ פין, קריה נאמנה ע' 9—10 ומתברר „לתולדות ישראל וחכמיו בפולין" (מתברר א') ע' 25.

(בעל תרומת הרשן) ומחבר "לקט יושר", לא זכה להכבוד בשם הזה גם בהיותו כבר בן ארבעים שנה ⁽¹²⁾.

בשנת ש"יג עשרה בטבת, מתה אשתו של ר' איסרל לאורש, ולזכרה בנה בעלה באותה שנה מנכסי עובדה בכ"ז הנקרא בהכ"נ החדש (לעומת בהכ"נ הישן פה) וגם בהכ"נ הרמ"א ע"ש בנם המפורסם ר' משה איסרלש ⁽¹³⁾. ובשנת שבי"ג י"ג אדיד נפטר ר' איסרל לאורש, והה נוסח מצבתו:

פה נקבר הר"ר ישראל איסור
בנה בית הבנסת לאל : נקרא איסרל
לאורש מקראקא עשה עם ישראל:
משפט וצדקה וגדול וכוותו : יעמוד
למחלל על קבורתו : נתבקש ל
למעלה שנת ה'ש"ך י"ג אדר
הראשון : עלינו יבקש רחמים
לפני לא ינום ולא יישן :
ה' נ' צ' ב' ה'.

המשת מצבות קבורות הנאונים
האו' נ"ע נתחדשו והוסבו בצלעות
ברזל מעשה שבכה ע"י הנבאים
רחוק שנת תקצ"ג לפ"ק ⁽¹⁴⁾.

בפנקס הה"ק דף כ"ה ע"ב נזכר ר' איסרל לאורש בדברים האלה : יוזכר אלקים נשמת הנאון החבר ישראל בן יוסף ז"ל שתהא נצב"ה עם אי"ו ועם שרד"ל ועם שאר צדיקים וצדקניות שבין עדן ונאמר אמ"ן. ובפנקס הקטן של בהכ"נ הרמ"א (דף ט' ע"א ודף כ' ע"ב) כתוב לאמר : יוזכר של הנדיב המנהיג והנשיא כהר"ר ישראל זצ"ל. יוזכר אלקים לטובה נשמת החסיד השלם אשר בנה מקדש מעט הנדיב לכל דבר שבקדושה המנהיג ונשיא בישראל הר"ר ישראל בר יוסף בעבור שבניו כבוד הנאון מהר"ר משה ואחיו נדרו צדקה בעד הזכרת נשמתו עולמים ביסבר זה תהא נשמתו צדקה בצרור החיים עם נשמת אי"ו שרד"ל וכוותו יעמוד לנו יל"ין בעדנו ונאמר אמ"ן. ר' איסרל הגיע לימי זקנה כנראה מדברי בנו הרמ"א בשו"ת שלו סוף סי' ז' במכתבו למהרש"ל : ואלף שלומים יקבל מר מאבי הו"ק ש"ן ומניסי משלם ⁽¹⁵⁾. הוא היה גם רבו של הרמ"א, ולכן מזכירו האחרון אצל "אדוני" גם בשם "מורי" ⁽¹⁶⁾. הרמ"א מביאו גם להלכה ⁽¹⁷⁾. הרמ"א התימר בכבוד

⁽¹²⁾ ראה הקדמת הספר לקט יושר (לר' יוסף ב"ר משה ממנישטר), שנדפס בכ"י בשנת תרס"ג עם הערות יקרות מאת ידידי החכם פריימן, רב בהעלישוי.

⁽¹³⁾ נוסח מצבת אשתו של ר' איסרל לאורש ועוד דברים אחרים הגנועים בו ואינם ספורים כאן, הבאתם כבר במחברת הראשונה של "לתולדות ישראל וחכמיו בפולין" ש' 23—25.

⁽¹⁴⁾ ר' איסרל לאורש שוכב בין בנו הרמ"א ובין בתו מ' סרים בילה ואצל הרמ"א נקבר אחיו ר' יצחק ואצל ר' יצחק— ר' יוסף כהן צדק בעל שו"ת "שארית יוסף" (גיטו של הרמ"א), והמשת הקברים של הצדיקים הנאונים האלה הוסבו בשנת תקצ"ג, כאמור למעלה, בסעף כיוחד של צלעות ברזל גבוהות עד ראשי המצבות (העוסרות על סקם גבוה) לכבוד ולתפארת.

⁽¹⁵⁾ ראה למעלה הערה 6. ⁽¹⁶⁾ ע"י למשל בשו"ת הרמ"א סי' פ"ג והקדמת תורת העולה ותורת הטאת. ⁽¹⁷⁾ דים א"ה סי' ש"ך וסי' ת"ד.

אביו וידנול בשמה לאמר: בן לא"א מורי היה קצין וראש זרב ישראל וציל הנקרא משה אישרלש מקראקא" (הקדמה לתורת הטאת); "איש הוא בקראקא ושמו ישראל. אשר נדבה רווחו וכנה בהכ"צ לאל. והיה בדורו כעין נאם הגבר אוכל ואיתאל. והפינס הנהיג ובלבל דורו כיקותיאל" (הקדמה לדרכי משה או"ה).

ארבעה בנים וארבע בנות הניח ר' אישרל לאורש אחריו במוותו: (א) הרמ"א; (ב) ר' יצחק המובא בשו"ת הרמ"א סי' קיג; (ג) ר' אליעזר התן מהרש"ל; (ד) ר' יוסף שנסא אשה בבירסק דליט"א והרמ"א נסע עמו שמה על חתנתו⁽¹⁸⁾; (ה) מרת מינדל, שמתה בשנת ש"ל⁽¹⁹⁾; (ו) מרת קענדל, שנפטרה בשנת של"ב⁽²⁰⁾; (ז) מ' הנידה, שנעדרה בשנת שמו"ז⁽²¹⁾; (ח) מ' מרים בילה, אשת הגימ' פנחס הלוי הורביץ⁽²²⁾.

ידידי הרב קרענגל מחבר שם הגדולים השלם כותב שם (דף ק"ה סי' קכ"ט, זכר פרידברג בלוחות זכרון ע' 51 סי' ל"ג), כי אולי ר' אישרל לאורש הוא ר' ישראל"ן, ראש ישיבה בקראקא בשנת ש', שמכיוא בעל סדר הדורות (היא, ש'), הוצאת משכיל לאיתן. אבל אין הדבר כן, כי בכל המקומות הרבים, שמובא בהם ר' אישרל לאורש למעלה, לא נזכר הוא אף פעם אחת בשם "ישראל"ן ואילו נהנה הוא בכלל ישיבה, היה בנו הרמ"א או מחבר נוסה מצבתו ופנקס הח"ק ופנקס הבה"נ הרמ"א (והמרים כלם לספר בשבחו). לכל המצער אחד מהם, מזכיר את הדבר החשוב הגדול הזה. וכן בעל צמח דור, שלמד בקראקא בישיבתו של הרמ"א עוד בחי אביו⁽²³⁾ והרמ"א אמר וגדל אותו⁽²⁴⁾ והוא (בעל צמח דור) ידע נאמנה את אבי הרמ"א ואת ערכו פה, לא עבר ע"ז בשתיקה לנמרי. זאת ועוד אחרת; ר' ישראל"ן מובא בסדר הדורות בין אלה ראשי הישיבות, שמתו בשנת ש' או קרוב לה. ור' אישרל לאורש נפטר הרבה שנים אח"כ והיונו בשנת ש"ה. אולי ר' ישראל"ן הוא הרב ר' ישראל זק, ששמש ברבנות בקראקא בשנת רס"ז (כנראה מכתבי הארכיב פה) והיה חי עד לערך שנת ש"י.

ר' יוסף כהן צדק כותב במאמרו "שם ושארית" ע' 64 (אוצר הספרות כרך המישוי), כי חותנו של ר' אישרל לאורש היה ר' אליעזר שיענצל מלבוב, וזה אינו

⁽¹⁸⁾ "הנה לא הייתי בביתו והלכתי לנשואי אחי יוסף ש"ן כבריסק דליט"א (שו"ת הרמ"א סי' מ' וסי' צ"ט). הרב לעוונישטיין כותב בעיר תהלה ע' 168 בשם דרישה יו"ד סי' של"א ס"ק י"א, כי ר' יוסף אחי הרמ"א נפטר בפוזנא, ואולם משם לא מוכח זה ככלל.

⁽¹⁹⁾ "זכור אלקים גשמת מרת מינדל בת הקצין החבר ר' ישראל בעבור וכו'" (פנקס הח"ק דף ל' ע"ב).

⁽²⁰⁾ "ונשמת מרת קענדל בת החבר ר' ישראל ז"ל" (שם דף ל"ד ע"א).

⁽²¹⁾ "ונשמת מרת הינדה בת הקצין הר"ר ישראל זצ"ל" (שם דף מ"ד ע"ב). הרמ"א מכיוא בשו"ת סי' ו' את גיסו ר' משלם ובסי' ס"ו שם מזכיר שהרש"ל את ר' אדיוה, גיסו של הרמ"א, ושם בסי' קמ"ד מובא ר' ליב גיסו של זה האחרון, ואולי היו אלה השלשה גיסיו של הרמ"א, בעליון של שלש האחיות ההן.

⁽²²⁾ "ע"ר הרמ"א ואחיו ר' יצחק ור' אליעזר וגיסו ר' פנחס הורביץ עוד אשוב אדבר בפרטות בתולדותם הם.

⁽²³⁾ ר"ר גאנץ, בעל צמח דוד נולד בשנת ש"א (ע"ש ח"ב, ש"א), ונמצא, כי למד תורה מפי הרמ"א עוד בחי אביו, שבת ש"ה.

⁽²⁴⁾ "והחסיד מורי ורבי, אשר אסנני וגדלני כוהר"ר משה איס"ל ז"ל" (תקדמת ספרו נחמד ונעים).

נכון. כי בכל המקומות הרבים המוכאים למעלה בדרך ר' איסרל לאורש והמיו מוכא "אלעזר" ולא "אליעזר", ומעולם לא נקרא איש בשם הותנה. שלא דר אתו בעיר מגוריו הוא אלא בעיר אחרת. וכן לא נכון הוא מה שאומר שם. כי ר' יצחק אחי הרמ"א נקרא "יצחק" ע"ש ר' יצחק שרענצל מלבוש. הן ר' יצחק אחי הרמ"א מת בשנת ש"מ"ה ור' יצחק שרענצל חי עוד בשנת שמי"ב וכן באותה שנה בנ"ב בלבוש²⁵.
ג. ר' משה עברלש.

בשורה השניה אשר מאחורי המעקה של קברות הגאונים הרמ"א ויטו ר' יוסף כהן צדק, בעל שו"ת שארית יוסף, עומדות ביהר שלש מצבות גדולות משנת ש"ו וש"ט, וקופות בקומתן כיום הקמתן, לא שקועות ולא כפופות, ואולם אותיותיהן מטושטשות מאד. והנה את אשר עלה בידי להציל בעמל רב מפי הכתב של שלש המצבות האלה, אותו שמרתי ואמרתי להעתיק כזה בשיבוש השיבושן בצורתן ובדמותן, מלה במלה, אות באות:

א.

מנוח

(1) . . . טמונה : אשה

הנונה : כל מעשיה היה

באמונה : לבית הכנסת

השכימה והעריבה : לעניים

היה נדיבה : ביה"ו י"ט מרחשון

ש"ו לפ"ק הלכה : ואול : על

פטירתה כל * עין . תול

והא הצנועה הלכה

לעולמה עם שאר צדיקין

עולם * (2) ת' נ' צ' ב' ה' .

ב.

(3)

להספקה : לכל לומדי תורה :

פיתו היה מצויה לאורחים

תדירה : האיש משה עני :

בנמילות הסדים רעיניו (4) :

נפטר ביום הישבת סמוך

לאישן : כ"א אב יום א' ש'

"ו' לפ"ק קבורתו : תנצב"ה.

²⁵ פרידברג נגד אתר ר"י כהן צדק בענין הזה כספרו לוחות זכרון (הוצאה ראשונה) ע' 38 ס' כ"ו וע' 40 ס' ב"ט (ראה הערותי עליו במה"ע ההרשי. סונטשטייט פיר געשיכטע אונד וויסענשאפט דעם יודענטהומס" שנת 1901 ע' 170 הערה 1).

(1) בתחלת השורה הראשונה והשניה נמחקות תיבות אחרות.

(2) אצל התיבות "כלי", "עין" ו"עולם" נמצא כוכב כזה *.

(3) בראש המצבה בס' ב' מטושטשות ארבע שורות.

(4) בפירוש כתוב "רעיניו" וצ"ל, בסוכן, "רעיניו".

ג.

הטובה : (5) בעלת
צדקה ומכנסת אורחים :
העניים אליה צורחים :
עשתה עמם נמילת הסדים :
על זה כל הקהל עדים :
נקברה ט' אדר שי"ט לפ"ק.

זה האיש משה עניו, אשר שם "נמילות הסדים רעיונותיו", ופתו היתה מצויה לאורחים הדודה", והספיק לכל לומדי תורה, הוא כפי הנראה, הקצין ומנהיג העיר קראקא והמדינה ר' משה עברלש, שהיה הותן הגאון המפורסם, ראש הישיבה פה, ר' יוסף כהן צדק, אחי אשתו השנייה של הרמ"א ומחבר שו"ת שארית יוסף. שתי הנשים, רבות הערך, המוכאות למעלה בסי' א' ובסי' ג', מונחות אחת בצד ימינו ואחת בצד שמאלו של ר' משה עברלש, וקרוב הדבר לאמת, כי אחת מהנה היא אשתו והיינו זו שנוסה מצבתה נעתק למעלה בסי' ג' וסגנונו דומה לסגנון של מצבתו (של ר' משה עברלש בסי' ב') ושניהם מספרים מגודל עסקיהם בצדקה, נמילות הסדים "והכנסת אורחים". ר' משה עברלש נזכר בפנקס הה"ק דף י"ח ע"א: "ונישמת ר' משה בר' מנחם ז"ל שנתן לצדקה בעד הונחת נשמתם כשכר זה תנצ"ה עם נשמת איז"י שורד"ל ועם שאר צדיקים וצדקניות שבנן עדן ונאמר אמין. הוא נקרא "עברלש" "ע"ש הותנו כמו הקצין והפרנס ר' איסרל (אבי הרמ"א), שנקרא איסרל לאורשי ע"ש המיו, ולא נכון הוא מה שכתוב בדור ישרים ע' 20—21 לר"י כהן צדק ז"ל (שנפטר בהגון כך א' וגם במחברת מיוחדת). כי ר' משה עברלש היה בנו של ר' אברהם עבד מפראנז וע"ש אביו שם נקרא הוא בקראקא "עברלש". מאז מקדם היו רגילים לקרוא איש ע"ש אותו האב או ההותן, שהיה יושב עמו (עם בנו או התנו) יחד באותה קהלה ולא שדר הוא פה ואביו או המיו בעיר או ארץ אחרת. ומה שכתוב שם ג"כ, כי ר' משה עברלש היה בעל אהות אביו של הנימ אליעזר טריוש, הוא רק השערה בעלמא.

מבניו של הקצין והמנהיג ר' משה עברלש נודעים לנו שני בנים ובת אחת: א) ר' ליב, שמת במגפה, שהיתה בקראקא מחצי אלול שנת שמ"ה עד שנת שמ"ט ואשתו מ' רחלינה בת ר' מנחם מתה י"ג תמוז שנת"ה⁽⁶⁾; ב) הפרנס ר' יעקב, התן הנימ משה הלוי לנדה ואחר משכעה טובי העיר קראקא וחכמיה, שחברו פה ביום

⁽⁵⁾ בראש המצבה נמחקת שורות אחרות ובשורה הראשונה אשר לפנינו חיבה אחת.

⁽⁶⁾ בין אותם הנפטרים, שמתו במגפה מחצי אלול שמי"ח עד שמ"ט נמצא נזכר בפנקס החיק דף מ"ה ע"א: כמ' "ליב משה עברלש", ושם דף ג"ב ע"ב נמצא כתוב: "ונישמת מ' רחלינה אשת ליב מ"ע (משה עברלש) בת ר' מנחם יום ד' י"ח תמוז חש"ן לפ"ק". ולר' ליב היו שלשה בנים: תנחום ושלמה ואברהם כמנכח בפנקס הח"ק: א) "ונישמת כמ' תנחום בר יודא ליב מ"ע (משה עברלש) יום א' עשרה כסליו שני"ז לפ"ק" (דף ג' ע"ב); ב) "ונישמת כמ' שלמה בר יודא ליב מ"ע יו' ב' י"א אב שני"ט" (דף ג' ע"א); ג) "ונישמת מ' אסתר בת דוד טעבול ז"ל אשת הר"ר אברהם ליב מ"ע יום ה' כ"ז תמוז שס"ח לפ"ק" (דף ס"א ע"ב). ר' תנחום היה חתן המנהיג ונבאי צדקה ר' ישעיה ב"ר משה מכאן ונקרא ע"ש המיו ר' תנחום וישעיה' ואשתו השנייה היתה אחותו של הרב ר' יהודה ב"ר גרשם הלוי מפה.

יז' אב שנת שני' תקנות הגונות לצרך שעה ולדורות ונמצא הוא התום עליהן שלישי להנאונים ר' אברהם מייזלש (מחותנו של הרמ"א) ור' פנחס הורביין (ניסו של הרמ"א) ונפטר בשבת כ"ט ניסן שני' ואשתו מ' ניטל בהג"מ משה לנדא סג"ל — ארבעה ימים לפני מותו והיינו ביום כ"ד ניסן⁷; ו הרבנית מ' שפרינצא, אשת הג"מ יוסף כהן צדק בעל שארית יוסף. שמחת יום ד' טבת שנת של"ה, ובעלה הנאון ר"י כהן צדק — נ' שבט שני' ⁸. וזה נוסח מצבת בנו היטני של ר' משה עברלש :

(⁷) ,ונשמח כמיר יעקב בן משה עברלו יום שבת פ' אחרי כ"ט ניסן שני' לפ"ק (פנקס ההיק דף ג"א ע"א) ,ונשבת מרת גיטל בת מהריר משה לנדא הלוי יום ב' כ"ד ניסן שני' לפ"ק אשת הקצין כמ' יעקב מ"ע (שם). וירידי חרב קרענגיל בעל שם הגדולים השלם מסופק שם (חלק פליטת סופרים"ע' 218 סי' מ"ט) אם מלת "הנ"ל היא ר"ת "משה עברלש", ולדעתי אין שום ספק בזה. כי כן הוא, כי כך אנהנו מוצאים בפנקס הח"ק גם בסקבות אחרים, ואין לך ראיה טובה ומובהקת מזה שנמצא בן גם אצל הוכנות נשמות בניו ואשתו של ר' ליב עברלש, אחיו של ר' יעקב עברלש (ע"י לסצלה הערה 6). ושעה בזה החכם צוני' בספרו עיר הצדק בהביאו שם (בהקדמה סוף צד IV) בשם פנקס הח"ק את הקצין ר' יעקב חתן הג"מ משה לנדא הלוי בשם ר' יעקב "מג"ג במקום "ס"ע" בלומר משה "עברלש". וכן כתוב בטעות בדור ישרים הנ"ל ע' 23, כי אשתו של הקצין ר' יעקב ב"ר משה עברלש היתה אחותו של הג"מ ישראל ויהאל ב"ר גרשון כ"ץ ראפפורט, אביו של בעל איתן האזרחי, אבל כה שמואב שם. כי אותו הקצין ר' יעקב עברלש הוא אבי משפחת "יעקלש" בקראקא, אביוהם של האחים הקצינים והמנהיגים המפורסמים ר' אייוק ר' יעקלש (בעל ביהכ"ז הנקרא על שמו ובעל אחותו של מחבר איתן האזרחי) ור' משה ר' יעקלש (חתן הג"מ יצחק שרעניצל אבר"ק לבוב וחתן הג"מ נתן נטע שפירא בעל מגלה עמוקות), נראה הדבר לאסח, כאשר העירותי כבר ע"ז במחברתי "דברים עתיקים" ע' 24 ובמאמרי "דברי קדם" בלוח שעשועים תרס"ב ע' 214. התקנות, שנמצא ר' יעקב עברלש התום עליהן שלישי להנאונים ר' אברהם מייזלש ור' פנחס הורביין, הוצאתו באוצר הספרות שנה רביעית ביחד עם דברים חשובים אחרים בשם "קדמיניות מפנקסאות ישינס" ינדפסו גם בפני עצמן בשנת תרנ"ב, פרידברג כותב בלוחות זכרון (דראהאביטש, תרנ"ז) ע' 42 סי' ל"ה וכן גם בהוצאתו השניה: (פפדים, תרס"ד) ע' 54 סי' מ"ד, כי נמצאה תחיתתו (של ר' יעקב עברלש) בפנקס הערה פה על התקנית הגונות וישרות להנצל ערי מאיש ואשה. וזא ידע מה הוא סה. לא רק על התקנה בעניני תכשופים אלא גם על תקנות רבות וחשובות אחרות נמצאה תחיתתו של ר' יעקב עברלש. התקנה בעניני תכשופים נדפסה בקדמיניות הנ"ל ע' 22 בסוף כל התקנות ושם ראה אותה פרידברג (ולא בפנקס הערה, כי אותו רפנקס, ששם נכתבו התקנות אבר כבר ואינו זה שנים רבות) והוא בראותו שם בסוף התקנה האחרונה החים שמו של ר' יעקב עברלש, דמה בשטחיותו, בדרכו, כי החימת שמו כוסבת רק על תקנה זו ולא על כל התקנות שלפניה.

(⁸) .ינשמח הרבנית מרת שפרינצא בת משה ז"ל (פנקס ההיק דף ל"ט ע"ב). בעל עיר הצדק ע' 174 ובעל כלילת יופי היא דף ה' ע"ב בהערה ובעל שם הגדולים השלם חלק "שארית ציון" ע' 242 סי' מ"ז ובעל לוחות זכרון [דראהאביטש, הרנ"ז] ע' 9 סי' ג' ושה [פפדים תרס"ד] ע' 4 סי' ג'. כלם כותבים בטעם כשם מצבת הג"מ יוסף כהן צדק, כי אשתו הרבנית מ' שפרינצא כונה בשנת של"ה. כי בפנקס הח"ק דף ל"ז ע"ב נזכר סירנו הרב ר' יצחק בהקיר משה, שמת בשנת של"ז [במ"ש שם כפירוש]. ואחרי כי מ' שפרינצא נזכרה שם דף ל"ט ע"ב והנזכר מאוחר נפטר מאוחר, א"כ נמצא, כי מרת שפרינצא הנזכרה אחר ר' יצחק הנ"ל, נפטרה אחריו והיינו בשנת של"ה וצ"ל כמצבה "שליח" במקום "של"ה.

„פה נקבר הראש והקצין והמנהיג יעקב בר
 משה עברלש
 בשבת כ"ט ניסן שני
 לפ"ק בהדורים : יעקב
 לא מת רק לדורו ראשו
 כי עלה לשמים בשערים :
 הלך כל ימיו בדרך ישרים :
 (9)

במצבה הרביעית או ההמישית למצבתו של הקצין והראש ר' משה ב"ר מנחם
 הנקרא ר' משה עברלש, אנו מוצאים הדותים עליה הדברים האלה (ושת המצבות
 עומדות בשורה השניה שאחורי המעקה של הרמ"א) :

„הרבנית מר' שיינדל בת ר'
 מן ז"ל : פה טמונה : אשה
 הגונה : כל מעשיה היה
 באמונה : לבית הכנסת
 השכימה והעריבה : (10) .

ובפי הנראה, הרבנית מ' שיינדל ב"ר מן הגיל היא אהותו של המנהיג והשווע
 ר' משה עברלש ב"ר מנחם המכונה מן. היא מתה אחרי מותו של אחיה בסוף
 שנת שי"ז או לכל היותר בשנת שי"ח, וז"ל פנקס הה"ק דף י"ח ע"ב : „וגישמת
 הרבנית מר' שיינדל בת ר' מנחם ז"ל". שם בפנקס דף ס"ג ע"ב נמצא רשום :
 „וגישמת הוקן ר' מנחם מן בר יונה עברלש יום ה' חיי חשון שע"א. ולא רהוק
 הדבר, כי אותו הוקן ר' מנחם מן בר יונה עברלש, שנפטר שנת שע"א, היה בן
 בנו או בן בתו של הקצין והפרנס ר' משה (ב"ר מנחם מן) עברלש.

ד. ר' משה לנדא.

ר' משה ב"ר יקותיאל הלוי לנדא, אשר צאצאיו אחריו מדור דור עד היום
 הנה מתחסימים אליו ומתימרים בכבודו זה שלש מאות וחמשים שנה, היה מראשי
 חבמי קראקא המצוינים בהלכה ובכל פנות הספרות החלמודית ונמצא חתום פה על
 פסיד מיום ט"ז סיון שנת שי"ה ראשון לנאונים, אנשי השם, הרמ"א וניסו ר' יוסף
 כהן צדק, מחבר שו"ת שארית יוסף : „מה שנראה לנו פסקנו והתמנו יום ה' ט"ז
 ימים חדש סיון שי"ה לפ"ק נאם משה בן יקותיאל ז"ל סג"ל איש לנדא ונאם יוסף

(9) מכאן ואילך מטושטשות עשר שורות לנסרי, המצבה חוצה היא הרביעית למצבת
 הרופא ר' דוד סבא וזוהר השניה שאחורי חסעקה לקביות הנאונים הרמ"א ובעל
 שארית יוסף. פרידברגר מעתיק בלוחות וזכרון ע' 42 ס' ר"ה וכן בהוצאת השניה ע' 54 ס'
 מיד את נוסח מצבתו של הקצין והמנהיג ר' יעקב עברלש שלא כהוגן וסביו „הדורים” הקת
 „הדורים”, יעקב לא מת רק אשר כי עלה שמים” במקום, יעקב לא מת רק לדורו ראשו כי עלה
 לשמים”. רק מופר, שאינו סבין עברית כדבעי וחבר לו חיש השכל, יכול לציף אותיות מנוכחות
 וחסרות טעם כאלה : „רק אשר כ"י, סדברי המצבה נראה, כי ר' יעקב עברלש היה גם מנהיג
 המדינה, פרנס הדור כאביו וכבנו ר' משה הנקרא ר' משו ר' יעקלש, חמיו של הג"מ נתן נטע
 שפירא בעל מגלה עמוקות.

(10) אחרי השורה הזאת מטושטשות איוו שורות.

בן תר' מרדכי גרשון כ"ץ ולה"ה וגאם משה בן לא"א ישראל שלי"ט נקרא משה איסרלש מקראקא (שו"ת הרמ"א ס"ח י"ב); מעשה בא לפנינו דהיינו בפני וקן חכם מופלג במהר"ר משה סג"ל לנדא ובפני נסי האון כמהר"ר משה בהר"ר ישראל "ל ובפני" (שו"ת שארית יוסף ס" ע"ז). הוא נקרא "לנדא" ע"ש עיר באשכנז הדרומית עיר מושבו או מולדתו ורבותו לפניו, וכן נראה מדברי מהרש"ל ונוסח מצבתו הקדומים אותו בשם "מלנדא"¹. כפי הנראה למד הוא תורה בנירנברג ביישיבתו של הג"מ יעקב מרגליות (שנפטר בשנת ה'ת"ב) ושם בישיבה בשבתו לפני רבו זה ראה אותו אסר כל החתיכות שנמלחו ביהר עם החיכה שנמצאה בה חטה בפסה. מעשה' — כותב הג"מ יוסף כהן צדק מקראקא בספרו שו"ת שארית יוסף ס"י מ"ז — שנמצאה חטה בפסה על החיכה מלוחה ונמלחו ביהר בכלי הרבה החיכות ונמצאה החטה על אחת מהחתיכות בהיותם יחד בסל' ונשאלתי ואסרתי כל החתיכות שנמלחו שנמצאו בכלי בשעה שנמצאה החטה ... ורבים מכני החבורה לחמו עלי כזה לאמר ראה זה דבר חידוש ואין לנו אלא מה שאסרו לנו קדמונינו בפירוש עד ש'בא לכאן כמהר"ר משה לנדא וקן א' מופלג בהכמה ועמד והעיד שהנאון מהר"ר יעקב מרגליות אסר כל החתיכות בנירנברג. כבד בשנת ש"י היה יושב אותו "וקן מופלג בהכמה" ר' משה לנדא בכבורה של קראקא. ברומה של היהדות, ומפורסם בדרו ביהוד בין חבמי אשכנז, ארץ הורדתו ולירתה הגבוה ונרולה למדו ושמושו ומלפני ומלפני הרמ"א יצא באותה שנה אסר על ספרים שנדפסו או מהדש², ר' משה לנדא שעמד והעיד, שהנאון מהר"ר יעקב מרגליות אסר כל החתיכות בנירנברג, אנהנו רואים אותו נוטה לדעת המקילים ובה דהתיירא עדק' ליה, והוא לעינים לגדולי הפוסקים, שמהם יצאה הוראה לכל בני הגולה ודברי תורתו הם אצלם דברים נשמעים ומתקבלים להלכה ולמעשה. הרמ"א עמוד ההוראה שעליו נשען כל בית ישראל מקצה הארץ ועד קצה קובע דין ומנהג כמותו ומביא ראיה ממנו לדה ולקולא לעומת מהרש"ל המהמיר בדבר, ועומת האילן הגדול, האשלא הרברבא, שתולין בו תילי תילים של הלכות, באמתי — יאמר הרמ"א למהרש"ל — אלו בא מעשה לידי הכשרתו ... ושאלתי על זה לחכם א' מופלג בהכמה ובזקנה הגמא אצל לינו הנקרא מהר"ר משה לנדא יהריתי לו טענותיה דמר ותשובתי עליהו ותמה בדברי מר'³. והמנהג — כתוב בד"מ "יד ס" ת"ב — אותן שהיו אצל המיתה ואצל הקבורה לו שלא היו בשתייהן מתעניין יום המיתה אבל אותן שהיו אצל הקבורה ולא אצל המיתה מתעניין יום הקבורה כן שמעתי מוקן מופלג בהכמה ובזקנה מוהר"ר משה לנדא ז"ל שהמנהג כן. כפדאג הוציא איש לעז על אשתו כי נטמאה והביא עדים ע"ז וראשי העיר עמרו לימינו והובא הדבר לפני הביד הגדול בקראקא, שבראשו עמד והתום למעלה ר' משה הלוי לנדא, והוא צדד בזכות האישה העלובה והתאמין לפסול את העדים ולהוציאה נקייה בהשפטה⁴, ואלה

(¹) "הוקן מהר"ם מלנדא יצ"ו" (שו"ת הרמ"א ס"י מ"ז) "מהר"ר משה סג"ל מלנדא" (נוסח מצבתו הבא להלן).

(²) "שו"ת הרמ"א ס"י י'; רבינוביץ, דברי ימי ישראל ח"ז ע' 348

(³) "שו"ת הרמ"א ס"י ז'.

(⁴) שם ס"י י"ב — י"ח.

דברי הרמ"א בענין זה: "כבר נודעו אותן הדברים, אשר עברו ביטערים, בפראג הבירה שמעשה רע כזה קרה, משנה שעברה, ובא הדין לפני חכמי קראקא, הא' הישיש מורה לצדקה, הגאון מהר"ר משה לנדו והשני אשר בצדו הגאון ניסו מו"ה יוסף כ"ץ, אשר מתוך הלחץ, שאין בית דין שוה שלא יחין, נמנתי לשליש עמהם, ואני הקטן שבהם, ונבררנו אנהנו השלשה, להורות להם הדרך המפולשה, וכן עשינו לפי דעתנו, והבאנו ראיות מופתיות לדברינו, שעדות כזה אינו לא מעלה ולא מוריד, והמנבחהו ראוי להוריד, ואין לו עליה, רק בפנים וכפ"ה" (6).

בשנת שבי"א יום י"ט אדר נפטר ר' משה לנדא ונזכר בפנקס הח"ק דף כ"ג ע"ב: "ונשמט מהר"ר משה ב"ר יקותיאל הלוי ז"ל איש לנדא הוא הגאון הזקן המופלג ר' משה לנדא", וזה נוסח מצבתו:

הדור אתם ראו כי נמצא קבר איש קדוש מימים קדמונים: מ"ו משה סג"ל לנדא הנזכר בתשובת הגאונים: היה רמ"א ושארית יוסף שישב עמהם בשבת תחכמונים: כנזכר בתשובת רמ"א (6) בזה הלשון ובא הדין לפני חכמי קראקא: האחד הישיש מורה לצדקה: הגאון מ"ו משה סג"ל לנדו: והשני אשר בצדו: הגאון ניסו מה"ו יוסף כ"ץ: ונמנתי לשליש עמהם: ואני הקטן שבהם: עד כאן לשונו: ואם היה נמנה ראשון שבהבורה: זה האות שהיה שר וגדול בתורה: וכותו יעמוד להגן על העיר הזאת להנצל מכל צוקה וצרה: ע"כ נתחדש הציון הלו בהוצאת ההכרה: ע"י המתעסקים בשנת תקס"ה לפ"ק (7).

נוסחת המצבה הזאת היא, כמובן, נוסחה מאוחרת, שנכתבה, כאמור, בשנת תקס"ה, ובעבר השני של המצבה נמצא מטויטשטת הכתבת הישנה והראשונה, ואנחנו קוראים מתוכה עוד את הדברים האלה:

לפרט יקירא
והסידא: מהר"ר משה
סג"ל מלנדא: זה משה
. זקן מורה . . .
. כהדא: . . .
.
.
דא:
משה קבל אייר פקודא:
ושבק לן חיים הינא והסדא:
י"ט אדר."

(6) שו"ת הרמ"א סי' י"ו.

(7) שם.

(7) ב"עיר הצדק" ע' 173 סי' ו' נעתק נוסח המצבה לא כהוגן וב"לוחות זכרון" ע' 50

ששה בנים ושלוש בנות היו להנימ משה הלוי לנדא: א) ר' אליעזר; ב) ר' מנחם, שמתו שניהם בחיי אביהם בשנת שביא, זמן קצר מאד קודם לפטירתו, ונוכרו שניהם יחד לפגיו ואצלו בפנקס החזק דף כינ ע"ב: „ונשמת אליעזר ומנחם בני משה הלוי שלימי; (ג) ר' יונה, שנפטר בשנת שמ"ג: „ונשמת ר' יונה ב"ר משה הלוי ז"ל (דף מ"ב ע"ב)"; ד) ר' אברהם, אלוה, שמוכא בפנקס הצדקה יום כיב השון שס"ה ונ' השון שס"ט בשם התן ר' זלמן ר' זיסל, שהיו (ר' זיסל) חמיו וקנו של פרנס קראקא ור' ארצות ר' שמחה בונם ב"ר אברהם מוילנא בווז ראשון (פנקס החזק קפ"ג ע"א); ה) ר' יקותיאל זלמן, מנהיג קראקא והמדינה שנמצא התום ד' תמוז שנת שניה בועד דר' ארצות ביריד לובלין (י' וימת ג' השון שע"ד: „ונשמת בנ' יקותיאל זלמן בן מהר"ר משה לנדא הלוי ז"ל ביום ו' ג' השון שע"ד לפ"ק" (דף ס"ו ע"ב); ו) ר' בענדט אבסלרדא, שמש בבחכ"נ מושב וקנים, שנעדר ו' אב שע"ה: „ונשמת הר"ר בענדט אבסלרדא בן הר"ר משה הלוי השמש בב"ה הקטנה במושב וקנים ביום א' ו' אב, ונקבר למחר ביום ב' ערב ט' באב שע"ה לפ"ק" (דף ע"ג ע"א); ז) מרת מלכה, אשה השובה גדולה, שמתה בשנת של"ה ונכתבה עליה הוכרה מיוחדת ומובאה בשם „וצילי „ותנצב"ה", היוון בלתי נפרץ בזמן ההוא: „וזכור אלקי" נשמת מרת מלכה וצ"ל בת משה הלוי ת' נ' צ' ב' ה' (דף ל"ו ע"א); ח) מרת אסתר, שהלכה לעולמה בשנת שליז: „ונשמת מרת אסתר בת הר"ר משה הלוי" (דף ל"ה ע"ב); ט) מרת גיטל, אשת הקצין, פרנס הדור, ראש העיר ומדינת פולין קצן ר' יעקב (ב"ר משה) עברלש, אחי אשתו של הנימ יוסף כ"ין בעל שארית יוסף, שנפטר (ר' יעקב) כ"ט ניסן שני"ו ואשתו הנזכרת כ"ד ניסן שנה זו 10). ר' יקותיאל זלמן לנדא נזכר גם בפנקס בבכ"נ של הרמ"א דף כ"א ע"ב: „וזכור אלהים לטובי נשמי היקר והמשכיל החיר יקותיאל בר משה ז"ל בעבור

ס' לא — לא בדיוק. ב"עיר הצדק" מוכא „ויקרא", במקום „ויקרא" לפ"ק, ושעות זו הביאה את מחברו לשעות שניה ולכתוב שם בסבוא ע' 4, כי ר' משה לנדא מת בשנת שבי"ו, פרידברג כותב שם בלוחות זכרון, כי בעל „עיר הצדק" ואיש ריבו בעל „מפלת עיר הצדק" (ע' 14) החליטו שני ה' ב', כי ר"ט לנדא נפטר בשנת ש"כ"ו, וזה אינו נכון, רק בעל עיר הצדק החליט כן, ואולם בעל מפלת עיר הצדק לא דבר מזה סאומה, ורק מרשק ולא העיר עליו גם על אותו הרבר מאזלי חש"ב גם הוא, כי ר"מ לנדא מת בשנת ש"כ"ו, ולא שיהחליט גם הוא כן. (8) באותו דף ועמוד מוכא נפטר לפגיו (לפני ר' יונה ב"ר משה הלוי) ביום ה' אדר שמי"ג. (9) „נגמר ונעשה יום א' ד' תמוז שנה" לפ"ק נאים פינחס הלוי היריוון מקראקא ונאים מדיכא מילר מפוניא ונאים יקותיאל בן מהר"ר משה חלוי ז"ל איש לנדא ונאים יהודה ליוון במהיריר מדיכא וזה"ה ונאים משה בן לא"א יעקב ישראל הנקרא משה ציפירש" (פראנקל מונזשטריט שנת 1862 ע' 154; סקולוב, האסף שנה שניה ע' 463). בטעות כותב התום הרבבי במהרשים גם ישנים ע' 26 (הוספה דרכי ימי ישראל מנרן תרגום שפיר חלק ו'), כי אותו ר' יקותיאל כימ משה הלוי, שהתום שלישי ביום הג"ל בין מנהיגי ר' ארצות הוא ר' יקותיאל ב"ר משה מחבר ספר קצור עזרי גולה (קראקא, שליט) התום שמו: „הרד בק"ק פונון" ינעים ממנו, כי הם שני אנשים שנים והראשון דר בקראקא והוא היה מנהיג מדינת פולין קצן ולא פולין גדול. את ספרו של ר' יקותיאל זלמן ב"ר משה מפוניא מביאים כל החבמים ביום קצור עמודי גורח כנין בן יעקב באיצר הספרים ופערלס בפונטשטריט לר' פראנקל שנת 1864 ע' 416 והרבבי במהרשים גם ישנים הג"ל, מילר ח"ד פרידברג (ח"ד ברא, כ"כ"ב) עמביוא במהרשים העברי בקראקא ע' 10 בשם „קצור סמיג" (?).

(10) ראה למעלה פרק: „ר' משה עברלש".

שאיטתו רעכיל בת כמר אברהם זיל נתנה צדקה בעד הזכרת נישמתו עולמית בשבר זה וכו'".

ולר' יקותיאל זלמן בהג"מ משה הלוי לנדא, מנהיג קראקא ודי ארצות, היו שיטה בנים וחמש בנות: א) ר' יוסף יואל, שמת בחיי אביו ביום ט' תמוז שנת ט"ס; "ונשמת כמ' יוסף יואל בר יקותיאל זלמן סג"ל יום ד' ט' תמוז ש"ס" (פנקס החזק דף נ"ה ע"א); ב) ר' אליעזר ליפמן, שנפטר ח' אייר שע"ט; "ונשמת כמ' אליעזר ליפמן בר יקותיאל זלמן לנדא סג"ל ביום ד' ח' אייר שע"ט" (דף ע"ג ע"ב); ג) ר' אברהם פריץ, דיין, נישוא פנים, שגוע בבואו בימים כיד כסלו שפ"א; "ונשמת כבוד האלוק, התורני הוקן ונשוא כמהר"ר אברהם פריץ כמהר"ר יקותיאל סג"ל זיל בליל שבת כיד כסלו, ונקבר ביום א' דהנוכה שפ"א" (דף ע"ו ע"א); ד) ר' יהודה ליב, שנאסף ט' אדר שע"ב; "ונשמת כמ' יודא ליב בר יקותיאל זלמן סג"ל ביום ג' ט' אדר שע"ב" (דף צ"ו ע"א); ה) ר' משה, מורה הוראה, הנקרא ר' משה זעלמלש (ע"ש אביו ר' זלמן), שהיה בשנת שצ"ד כבר בעולם האמת; "ונשמת מ' רעכיל בת מנחם מענדל אל מנת מהר"ר משה זעלמלש לנדא סג"ל זיל ביום ג' ו' כסלו שע"ד" (דף צ"ו ע"ב); ו) ר' יונה, למדן מופלג, המבונה ג"כ ע"ש אביו ר' יונה זעלמלש, שנערך כ"ז אייר ת"ז ואשתו מ' אסתר, בת מהר"ר אברהם (פרנס או דיין) ר' וואלפש מלובב י"ד אדר שנת ת"ש ובתו מ' חנה אשת ר' פינחס — י"ח שבט ח"ט; "ונשמת ההבם כהר"ר יונה בר יקותיאל זיל לנדא ביום ו' כיו אייר נקרא יונה זעלמלש הלוי" (דף ק"ו ע"א) "ונשמת מרת אסתר בת מהר"ר אברהם ר' וואלפש מלובב י"ד אדר אלמנת יונה זעלמלש לנדא" (דף קכ"א ע"א, לפניו ולאחריה נזכרו שם מתים משנת ת"ט ולפני בעלה ולאחריה — משנת ת"ז) "ונשמת מרת חנה בת יונה לנדא זיל יום ה"י שבט אשת ר' פנחס יונה זעלמלש" (דף קכ"ב ע"ב)¹¹; ז) מרת חנה, אשת ר' יעקב בהמנהיג ודיין בקראקא ר' יוסף פיגילש, שמתה בחיי אביה יום כ' אייר שס"ז; "ונשמת מ' חנה בת יקותיאל זלמן לנדא אשת יעקב בן יוסף פיגילש יום ה' ק' אייר שס"ז" (דף ס"א ע"א); ח) מ' בריינדל, שנפטרה בשבת ז' כסלו שצ"ג; "ונשמת מ' בריינדל בת יקותיאל זלמן לנדא סג"ל בשבת ונקברה ביום א' ח' כסלו שצ"ג" (דף צ"ג ע"ב); ט) מ' מרים, אשת זיל ומשפלת, נדיבה וגומלת חסד, אשת הדיין ר' משה ב"ר משה שניאור, שנמצאה עליה הזכרה מיוחדת בפנקס קטן, ישן נושן, (דף כ"ג ע"א), של דבהב"נ הרמ"א: "זכור אלהים נישמת הצנועה והחסידה אשת חיל וראת ד' ומשפלת מרים בת יקותיאל סג"ל אשת האלוק, התורני מהר"ר משה בן הר"ר משה שניאור בעבוד שהיתה פושטת ידיה לעניים וגומלת חסד בשבר זה הנצב"ה עם נשמת איין שרד"ל וכו'; י) אשת האלוק ר' מאיר, ש"ן דבהב"נ הישן, שנקרא ע"ש חמיו מאיר

¹¹ בפנקס הח"ק דף ע"ה ע"ב אנהנו קוראים: "ונשמת הקדוש ר' משה בר נתן נהרג ביום ח' סיון שפ"ב סמוך לעיר ביומם והובא לכאן ביום ג' אסרו חג דשבעות שפ"ב ונקבר ביום ההיא ונישמת הנער משרת כמ' יונה לנדא הקדוש כמ' מרדכי גוספריט בר... נהרג ביום הנ"ל והובא לכאן עם הקדוש הנ"ל רק גופו לבר ואת ראשו לא מצאו ונקבר גם ביום הנ"ל ואח"כ ביום ד' כ"ג סיון... הובא ראשו לכאן ונקבר לשחרתו ביום ה' כיד סיון שפ"ב, וכפי הנראה, היו להחכם ר' יונה לנדא עסקים כמדינה שלזיה ומשרתו נהרג בעיר בייטהען לרגל מכירתו שם באותה מדינה.

ועלמליש: „ונשמח האשה ביום בת הריר מאיר ש"ן דבהכ"י היה נקרא ר' מאיר ועלמליש יום א' ד' תמוז ת"נ" (דף ק"ב ע"א)¹²; (יא) אשת האלוקה ר' אברהם ב"ר רפאל ב"ן, סופר של מנהיגי העדה בעלי החשבונות, שנקרא ג"כ ע"ש הותנו ר' אברהם ועלמליש ונפטר זקן ויטבע ימים יום כ' אב ת"ט: „ונשמח הישיש הר"ר אברהם בר רפאל ב"ן וז"ל סופר ה' ר' מנחם ועלמליש לנדא סופר אצל בעלי השכונות דקהילתנו צ"ו" (דף קב"ב ע"א)¹³.

הדין ר' אברהם פריץ ב"ר יקותיאל ולמן סג"ל לנדא היה אבי אביו של הג"מ אברהם ב"ר יוסף הלוי מקראקא (שלא נודע עד היום בן משפחת מי הוא), שבא בשנת תשי"ה שנת הגזירות והמהומות בפולין, מפה להמבורג, ויחבר שם פירוש והדושים על המסכת מגלת תענית, שנדפסו באמשטרדם בשנת תי"ט, המסכת באמצע ועל צדה האחד הפירוש בשם „פירוש של מהר"א" והוא מלוקט מפרשיי ייטא מפרשים על מאמרי מגלה זו בשם בבלי וירושלמי, ועל צדה השני ההדושים בשם „הדושי מהר"א" מה שחדש המחבר ומה שנמצא בספרים אחרים, הפירוש וההדושים נדפסו איבע פעמים, בעל מנן אברהם או"ח ריש סי' תקפ"פ כותב: „ואף שכן" מית שנדפסו מהדש באמשטרדם כתוב בצדו נ"א", וכונתו לסי' מגלת תענית עם אותם הפירושים וההדושים של ר' אברהם ב"ר יוסף (ב"ר אברהם פריץ ב"ר יקותיאל ולמן בהג"מ משה) הלוי לנדא, וכן מובא חבורו בשו"ת שער אפרים (וולצבאך, תמ"ה) להג"מ אפרים ב"ר יעקב כהן מוילנא: „וראיתי בס' שנדפס מהדש והוא פ"י על סס' מגילת תענית וכו' וכתב עליו בעל הספר הנזכר ונקרא שמו בשם פ"י מהר"א"ה¹⁴), ר' אברהם ב"ר יוסף הלוי לנדא מקראקא, מחבר הפירוש והדושים על מגלת תענית כותב בהקדמה וגם בפירושו למאמר האחרון שם, כי בעד"ה אייר תש"ז לפ"ק היה הוא בתוך המהפכה בפולין בשעת ההרג הרב בישראל וראה רבים שקפצו בתוך הים על קדושת השם וכפשע היה בינו וכן המים וכחסר ד' נצל וקבל עליו כנדר לשבת ביום ההוא עם כל בני ביתו בתענית ולשמוח בלילה אתר

¹² שני ר' מאיר ש"ן נזכרו בימים ההם בפנקס הח"ק ולא נודע מי מהם היה ש"ן בבהכ"נ הישן והתן ר' יקותיאל ולמן לנדא: (א) „ונשמח כמ"ר מאיר בר שמחה ש"ן יום ה' כ"ה אדר שני שס"א לפ"ק" (דף נ"ה ע"ב); (ב) „ונשמח הר"ר מאיר ש"ן בן הריר שלמה ולמן הכהן וצ"ל יום ג' ר"ח אלול שצ"ה לפ"ק" (דף ע"ד ע"א). גם בנו של ר' מאיר חתן ר' יקותיאל ולמן לנדא היה הזן בקראקא כמיש בפנקס דף צ' ע"ב: „ונשמח הר"ר ישראל חזן בהר"ר מאיר חזן זלמלש וז"ל ביום ג' ב' תמוז שפ"ו". ר' מאיר חתן ר' יקותיאל ולמן לנדא התחתן במשפחת הג"מ משה שטורץ ראש ישיבה פה בימי רג"מ שלום שבנא מלובלין (עי' לר"ן פרק: ר' משה שטורץ): „ונשמח אשת הר"ר משה שטורץ חנה בת הריר מאיר חזן ולמלש יום א' תשרי שפ"ז" (דף פ' ע"א).

¹³ שלשה בעלי השכונות נחמנו (עי' ספרי קדמוניות מפנקסאות ישינים בהאשכול ע' 10), ואולי היה אותו הסופר ר' אברהם כ"ן אביו של הג"מ יצחק ב"ר אברהם כ"ן מקראקא מחבר „תולדות יצחק בן אברהם" (פסד"א, תניא), חתן הסנהיג וגבאי צדקה ר' יוסף ב"ר יצחק לנדא (הכובא להלן) וחמיו של הג"מ משה דרין מקראקא בעל דרש משה על התורה (לבוש, תרל"א). כן אפשר הדבר כי מ' ברוינרל הג"ל היתה אשתו של ר' אברהם כ"ן או של ר' מאיר ש"ן אי כי אחת סכנות ר' ולמן לנדא הנזכרות היתה נשואה שתי פעמים וחיו לו לפי רס איבע או שלש בנות. ¹⁴ (בן יעקב, אוצר הספרים ע' 295 סי' 476; חיים מיכל, אור החיים ע' 48 סי' 124:

התענית כשמהת פורים. בהקדמה הנ"ל מוכרז הוא גם פירושו על התורה ע"י הדין המדרש והקבלה⁽¹⁵⁾.

בשניות מהר"ם מלובלין סי' קכ"ב מובא, כי ר' יצחק במהר"ד אברהם ר' וואלפס מלוב, בן ט"ז שנה, נתן בוויין בחליו גט לאשתו (ילדה) מרת בת שבע, בה הקצין, הר"ד לייבוש, כדי להצילה במותו מויקת היבם, ואח"כ בקומו מחליו לא הפצה האשה לשוב ולהנשא אליו אלא אם יכתוב הוא לה תנאים חדשים ויתן לה — נוסף על הכתובה עם התוספת של ארבעה אלפים ושש מאות זהו מכבר — במתנה גם הבית שהיה לו בלוב, כאלו לא היתה מעולם אשתו וזה עתה באה אתו בקשר הישדוך. והגאון מהר"ם מלובלין אבד"ק לבוב בזמן ההוא ערע" על הגט והוציא פס"ד (וכן גאונים אחרים בזמן מהר"ם יפה בעל הלבוש ועוד), כי הוא גט מוטעה ואסור להאשה להנשא לאיש אחר עד שבעלה יתן לה גט שני כדין וכהלכה. והנה אותו ר' יצחק במהר"ד אברהם ר' וואלפס מלוב מכובד המובא שם בשניות מהר"ם מלובלין, הוא אחי אשתו של החכם ר' יונה בהמנהיג ר' יקותיאל הלוי לנדא מקראקא⁽¹⁶⁾.

שני בנים ושתי בנות היו לר' אליעזר ליפמאן ב"ד יקותיאל זלמן לנדא: א) ר' יצחק, שנפטר ז' אייר שפ"ב: „ונשמת כמ' יצחק במהר"ר אליעזר ליפמאן ביום א' ונקבר ביום ב' ח' אייר שפ"ב" (פנקס הח"ק דף ע"ה ע"א); ב) ר' משה, אדם גדול בתורה, צורבא מרבנן, שמת כ"ד תשרי שפ"ג: „ונשמת הגדול בתורה מהר"ר משה ב"ד אליעזר לנדא ונקבר יום ד' כ"ד תשרי שפ"ג" (דף פ"י ע"א); ג) מרת הענדל, שמתה י"ט חשוון שפ"ד: „ונשמת מ' הענדל בת אליעזר ליפמאן לנדא סניל ביום א' י"ט חשוון שפ"ד" (דף פ"ב ע"ב); ד) מ' מינדל, כלתו של הדיין ר' אברהם חתן הג"מ משה בהג"מ יוסף ב"ק, בעל שו"ת שארית יוסף (עי' מהבתי דברים עתיקים במהשכול ע' 23 סי' כ"ה), שנפטרה י"ד טבת ת"ש: „ונשמת מ' מינדל בת מהר"ר אליעזר ליפמאן ז"ל י"ד טבת, כלתו של מהר"ר אברהם דיין ר"מ ר"י (ר' משה ר' יוסף), פנקס הח"ק דף ק"ב ע"א. לפניה ולאחריה נזכרו נפטרות מיננת ת"ט.

ולר' יהודה ליב ב"ד יקותיאל זלמן לנדא היו בן ושלוש בנות: א) האלוקה ר' אברהם, שמת ט' אלול ת"ה: „ונשמת הר"ר אברהם ב"ר יהודה ז"ל סניל ח' ר' בערל ר' מאירש ז"ל ביום ה' ט' אלול תהא"ל" (דף קי"ד ע"ב); ב) מ' צירל, אישה האלוקה הקצין המפורסם ר' וואלף פאפ"ד הכהן בעל בהכ"ג הנקרא על שמו⁽¹⁷⁾; ג) מ' גיטל שיינ"ג אהר שפ"ב: „ונשמת מ' גיטל בת הר"ר יודא ליב סניל ביום השבת ונקברה למהרתו ביום א' כ"ד שפ"ב" (דף ע"ה ע"ב); ד) מ' הנה, שהלכה לעולמה י"ט טבת ת"ש: „ונשמת מרת הנה בת יהודה ליב ועלמלש לנדא יום א' י"ט טבת" (דף ק"ב ע"א, ושם מובאים מתים לפניה ולאחריה משנת ת"ט).

⁽¹⁵⁾ גירונדו, תולדות גדולי ישראל ע' 19 סי' ב'.

⁽¹⁶⁾ ידידי החכם ד"ר ב. וואכשטיין בוויין העירוני על שו"ת סהר"ם מלובלין הנ"ל. הגט נעשה בשנת שע"א ובערסמה והחבילה של אחי האשה האלוקה כהר"ר וייטל כהצין הר"ר וייבוש וגויסה האלוקה כהר"ר הדין במהר"ר שמואל והגאון כהר"ם מלובלין היה בעל דודתו של כהר"ר יצחק (במהר"ר אברהם ר' וואלפס מלוב). נותן הגט, גיטו של ר' יונה לנדא (עי' שו"ת מהר"ם מלובלין סי' קכ"ג).

⁽¹⁷⁾ עי' להלן פרק: „ר' משה שטארך ור' וואלף פאפ"ד.

מבני לנדא החשובים בכלל, יושבי העיר קראקא בימי הנימ משה ביר יקותיאל הלוי לנדא. בנו, נניו ונכדיו נודעים לנו עוד: (א) ר' שמואל לנדא, בר אוריון גדול, מורה הנוראה, שמת בראש השנה שבי"ה: "ונשמת מהר"ר שמואל לנדא זיל ריה שבי"ה לפ"ק"י¹⁸) (פנקס ההי"ק דף כ"ו ע"א); (ב) האלוף ר' צבי הירש במהר"ר משה לנדא מלבוז, שנפטר בקראקא ב' שבט ש"פ: "ונשמת בהר"ר צבי הירש במהר"ר משה לנדא מק"ק לבוב ביום נ' ב' שבט ש"פ"י¹⁹) (דף ס"ה ע"ב); (ג) ר' אברהם לנדא, שהיה חייב בשנת שצ"א י"ד וה' פו' מעות מצוה (פנקס הצדקה) ואולי הוא בנו של ר' יהודה ליב סג"ל לנדא, המיו של הקצין המפורסם ר"וו פאפד או בנו של ר' יוסף (כהר"ן ר' אברהם פריץ) סג"ל לנדא ומהבר הפידוש והחורשים על מנלת הענייה (ע"י למעלה); (ד) ר' יצחק סג"ל לנדא, מנהיג ונבאי צדקה, שנמצא התום ראשון ביום כ"ה תמוז תט"ו וג' תמוז תט"ז וא' פ' לך ת"ח²⁰); (ה) ר' יוסף (ב"ר יצחק הגיל) סג"ל לנדא, נ"ב פרנס ונבאי צדקה, שנזכר ר' תמוז תיל²¹) ומובא התום ב' אייר תל"א (בראש המנהיגים) וה' אב תמ"ו ו' שבט תמ"ה ו"ב סיון תמ"ט כ"ד כסלו תניא²²) והוא הותן הנ"מ יצחק כ"ן ראביד בקראקא ובעל תולדות יצחק בן אברהם (פפדיא, תניא על התורה)²³; (ו) ר' שמעירל לנדא, המיו של הר"ן ר' מאיר במהר"ר יהודה, שמת (הר"ן) ב' יתרו ט"ו שבט תל"א; "ונשמת הלממן מופלג התודני מהר"ר מאיר בן מהר"ר יהודה ה' ר' שמעירל לנדא ביום ב' יתרו ט"ו שבט תל"א" (דף קע"ה ע"א); (ז) ההבר ר' יהודה לנדא, שבתו מ' היה אשת ר' נתן מתה נ' כסלו תני: "ונשמת האשה מ' חי בת ההוד יודא לנדא אשת ר' נתן ד"י לנדא מתה ונקברה ביום ב' נ' כסלו תנ"ל" (דף רי"ב ע"ב).

החכם צנין כותב במבוא לספרו עיר הצדק ע' 4, כי הנימ משה ב"ר יקותיאל הלוי לנדא היה לפנינו ד"ן בפראג ומשם בא לקראקא וקבע פה את מושבו בין שנת ש"י לשי"ה, והוא אותו הנימ משה לנדא המוכב בשו"ת הרמ"א ס' נ"ו בין חכמי פראג מז"ס ד' כ"ב אלול ש"י, וע"ז משיג עליו החכם ר"י דעמביצער במפלת עיר הצדק" ע' 14—15 ומהל"ט, כי הם שני אנשים שונים ושנים וגם שלשה ר' י

¹⁸) פנקס ההי"ק דף כ"ו ע"א. בתו של ר' שמואל לנדא מ' יוכלו כחה ו"ו שבט שניט ונשמת מ' יוכלו בת מהר"ר שמואל לנדא ביום ו' י"ז שבט שניט לפ"ק" (דף ג"ג ע"א).

¹⁹) פנקס ההי"ק דף ס"ה ע"ב. "בהר"ר צבי הירש בסהר"ר משה לנדא מלבוז" הוא, כפי הגרסה, אבי הניק והכים כהר"ר משה (בן הר"ר צבי וחתן ר' הירש פאפד) סג"ל לנדא, שמת בקראקא י"א חשוון שצ"ו (ע"י להלן פרק: "ר' משה שטארך ור' וואלף פאפד") ובנו של מהר"ר משה כהמנהיג ר' יקותיאל זלמן (כהג"ס משה) סג"ל לנדא, שאשתי (של מהר"ר משה) האלמנה מ' רעבי ב"ר מנחם מענדל מתה כאן ו' כסלו שצ"ד (ע"י למעלה ע' 160). הוא מוכב בשם "מלבוז" על שבתו שם בקביעות הרבה שנים אחר חתונתו כסו אברהם שרעניציל, בעל איתן האורח, שנמוכב בפנקס הח"ק (דף קפ"ג ע"ב) בקראקא ג"כ בשם "מלבוז", אף כי היה מילודי קראקא, בנו של ר' ישראל יחיאל הכהן רפאפורט, פרנס ור"ן העיר (מתברר לתולדות גדולי ישראל כ"י 28).

²⁰) תחברתי, מפנקסי הקהל בקראקא" ע' 16 ומאשרי "דברי חזק" (במאסף תרפ"ב הוצאת רבינוביץ ב"ל הדי"ן) ע' 11 ס' ה' וע' 12 ס' ו'.

²¹) דברי חזק הגיל ע' 19—20 ס' ט"ז.

²²) דברי חזק הגיל ע' 20 ס' ו' וע' 31 ס' כ"ז וע' 38 ס' ל"ז וע' 39 ס' כ"ז ל"ד וע' 43 ס' ל"ח.

²³) פנקס הקהל דף ע"ה ע"ב יום ט"ז אדר ב' תס"ה.

משה לנדא היו בזמן אחד: אחד בפראג, אחד בקראקא ואחד בלבוב (אבי ר' עבי הנ"ל). ונראים דברי דעמביצער מדברי צונץ ולא צדקו לא טענותיו של אבין יליד במענה" (על מפלת עיר הצדק) ע' 16 ולא הלומותיו של פ"דירבג ב"לוחות וכו'"; ע' 49 סי' ל"א ובני לנדא למשפחותם' ע' 11—12, אב"ן יליד טוען, כי קשה להאמין, כי נמצאו שני גדולים שיום בשם העצם והמשפחה בזמן אחד, ור' משה לנדא מלבוב היה איש פשוט כאלפים וזולתו, שנוכרו בפנקס הח"ק בתאר ר' או כהן, ופרידברג העמקן, העוסק במעשה מרכבה (נדבר גדול מעשה מרכבה), בהרכבת שני אנשים שונים לאיש אחד כמה וכמה פעמים, מוסף ומערבב עוד פרשיות ומביא ערבוביא על ערבוביא בתולדות, לדעתו היה הג"מ משה ב"ד יקותיאל הלוי לנדא בן בנו של ר' יעקב לנדא בעל האגור ור' שמואל לנדא מפראג המוכב בשו"ת הרמ"א סי' נ"ו הוא ר' שמואל לנדא, שמת בקראקא בריה שניה והוא בנו של הג"מ משה לנדא הנ"ל, ור' יקותיאל בן של אותו הג"מ משה הוא אבי המנהיג וגבאי צדקה ר' יצחק לנדא הנ"ל, אבל כל זה אינו אלא דברי הבאי, קלושים מן האוויר, בלי שום ראיה ודמה, הן בשם 'יקותיאל' לא נמצא בשום מקום לא בנו של בעל האגור ולא אביו של המנהיג וגבאי צדקה ר' יצחק לנדא וגם ר' שמואל לנדא לית מאן דכר שמיה של אביו בשם 'משה', וכן רחוק מאד הדבר, כי ר' משה לנדא, דיין בפראג בסוף שנת ישי' הוא אותו ר' משה לנדא מקראקא, שהוציא פה כבר באותה שנה אסור על ספרים, שנדפסו או מחדש, ור' שמואל לנדא מפראג, שבתו מ' צארט מתה שם ע"ה שצ"ד²⁴), הוא אותו ר' שמואל לנדא מקראקא, שנפטר כאן ששים ותשע שנים קודם לכן, ובאמת כמה חרי יוסף בן שמועון ומכ"ש כמה חרי יוסף, גדולי תורה בעת אחת איכא בשוקא, כגון: ר' יקותיאל ב"ד משה בפוזנא, מחבר קצוד עמודי גולה, ור' יקותיאל ב"ד משה (לנדא) בקראקא, מנהיג העיר ור' ארצות²⁵); ר' אליעזר מורפטישק (מחזקתנו של הג"מ יצחק חיות, מחבר פנ"ל יצחק), שנפטר פה כ"ו כסליו שני"א²⁷); ר' שלמה רופא מלובלין המוכב בש"ז או"ה סי' ס"ו סק"ז ובשו"ת מהר"ם מלובלין סי' קי"א, ור' שלמה רופא מקראקא הנזכר בשו"ת מהרש"ל סי' כ"א ובשו"ת הרמ"א סי' ר' 28); ר' אבא הלוי מפה, שמוכב בשו"ת הכ"ח החדשות סי' מ"ב ור' אבא הלוי מלבוב, שנוכר גם שם סי' ס"ו ובספרים אחרים²⁹); ר' משה לבוב אב"ד על כל מדינת מורביה ור' משה לבוב

²⁴ האק, משפחות ק"ק פראג ע' 19.

²⁵ ע' למעלה פרק זה.

²⁶ ליעבן, גל עד ע' 65 סי' 128.

²⁷ פנקס הח"ק דף ס"ו ע"א ונסח מצבתו.

²⁸ דעמביצער, כלילת יופי היא דף כ"ג ע"א וע"ב הערה י'.

²⁹ כגון שו"ת איתן האורחי סי' ל"ט ושו"ת מהר"ם מלובלין סי' י"ט, החכם צונץ מסופק בכפז עיר הצדק (בהערותיו שם בסוף הספר ע' 41 סי' 40): אם לא השמט האלה (ר' אבא הלוי מקראקא ור' אבא הלוי מלבוב) לאיש אחד המה, ונעלם כמנון, כי ר' אבא הלוי מלבוב היה ביר יוהנן ונפטר שם בריה הסו"ת ת"ג (מנצח קדש ק"ג וחד"ר סי' י"א ואנשי שם ע' 21 סי' ס"ג) ור' אבא הלוי מקראקא מת פה בחדש אייר ת"א ואביו היה נקרא 'איווק' ולא 'יוהנן'. ואלה דברי פנקס הח"ק דף ק"ט ע"א: 'ונשמח האלוף המרום הישיש נאמן הגאון מהר"ר אבא

אבר"ק פדעשבורג, שבאו שניהם בהסכמות על "שו"ת השיב ר' אליעזר"³⁰). וכן שני משה לנדא ושמואל לנדא היו בזמן אחר, ר' משה לנדא ור' שמואל לנדא בפראג ור' משה לנדא ור' שמואל לנדא בקראקא. ור' שמואל לנדא מפראג לא היה בנו של ר' משה לנדא ממש ור' שמואל לנדא מקראקא לא היה בנו של ר' משה לנדא משה. ולא עוד אלא שאנחנו רואים בימים ההם גם ר' שמואל לנדא שלישי, נ"ב איש חשוב גדול, "איש צדיק", פנים בדרותיו, נאמן בהשתדלותו בהצד הקיסר-שנעדר בפפדים י"ט השון של"י³¹). ור' משה לנדא (מלבוב) השלישי באותו זמן היה ג"כ גביר רבה, ולא איש פשוט כאלפים וולתו והוא נזכר אמנם בפנקס החי"ק (דף ס"ה ע"ב) כתאר הגדול, "מהר"ד" (ע"י למעלה) ולא בשם ר' או כהן, ומלבד זה אין להוציא בכלל משפט מתוארים קטנים בפנקס על מיעוט ערכם והשיבותם של נושאים. כי יד' סופרים שונים היו ממשמשים בספרי הקהלות והמחנים, סופר סופר כפי תמנתו והעולה על לבו. זה קצר ברשימות וזה האריך בהזכרות נשמות. זה היה דייקן בשמא ובטעמא וכתב זכרון בספר לא רק את שמו ושם אביו ותחתיו והמותי של הנפשה אלא גם את שם מיטפתהו ובנייה, מסתרו (או מלאכתו) ופעולתו תוך קהל ועדה, וזה לא שם לבו לפרטים ודקדוקים כאלה, ורשם בפנקס רק את שם העצם של המה ולא יותר, לא שם אביו ולא שם המיו ואף לא יום ושנת פטירתו או הדינתו על קדושת השם, ובאשמתי של סופר אירדיקן כזה אנחנו קוראים בפנקס הה"ק הרבה שמות סתומים וכמה דברים מקושעים, שאין כל אפשרות לעמוד עליהם, הן במקצוע הביורפטי והן בפנת ההיסטוריה, ומוצאים אנחנו שם הרבה הרבה אנשי שם (כגון ר' יעקב פולק, בעל החלוקים ור"מ בפראג וקראקא ור' יעקב עבדלש ור' יקותיאל זלמן לנדא, מנהיגי העיר ור' ארצות) מובאים רק בשם ר' כמ' או בשם לבדו, בלי שום תואר הכבוד כלל.

באמת אין כל בני לנדא הם ממשפחה אחת; הלויים שבהם הם על הרוב צאצאי הג"מ משה סג"ל לנדא, בן דורו ועירו של הרמ"א, ויש שאינם לויים ונקראו (הם ובניהם והתניהם אחריהם מדור דור) בשם לנדא על שם הותניהם, וכשם שר' ישאל וואל, בן בנו של מהר"ם מפדובה ור' מאיר וואל, המיו של ר' חיים בוכנר מקראקא, בעל אור חדש, לא קרבו וא"ו מעולם ולא נקבו בשם "וואל" (איטלקי) מבה אבותיהם (כי הם היו אישכנזים ולא איטלקים), אלא מבה עצמם ע"ש ארץ איטליא, ארץ מגוריהם לפנים, כך היו גם ראשי בתי אבות לנדא שונים ואיש איש מהם נקרא לנדא ע"ש מקום מוצאם ולא היו מקורבים כלל איש אל אחיו, וכן הדבר בענין המיטפחות אישכנזי, הורביץ, שפירא, הילפרין, מייזלש, מורבטשיק ולבוב ודומיהם ולא כלם הם ישרי בשר איש אל רעהו.

וכן לא נכון הוא מה שכתוב במבוא לעיר הצדק ע' 4, כי הג"מ משה לנדא היה מבית דני של הרמ"א, כאלו הרמ"א היה האביר ור' משה לנדא הדיין שלו, ובאמת לא שמש הרמ"א בתור אב"ד ור' משה לנדא לא עמד תחת מרותו של הרמ"א בתור דיין, אלא שניהם ועמם הג"מ יוסף כהן צדק, בעל שו"ת שארית

הלוי בן התסיד סתרי איווק. באותו דף ועמוד של הזכרת הג"מ אבא הלוי מקראקא נזכר לפנינו בפער יום ו' ו' אייר ת"א ולאחריו יום ב'ה אייר ת"א.

³⁰ רעטביצר, כלילת יופי ה"א דף ל' ע"א וע"ב.

³¹ הורביץ, אבני זכרון ע' 24 סי' 264.

יוסף, כהנו יחד פאר בתור ראשי חבמי קראקא ורבניה וכה שלשתם היה שוה בתוקף הרבנות ושום איש מהם לא היה כפוף תחת יד רעהו. ואלו עמד ר' משה לנדא תחת מרותו של הרמ"א והיה זקוק לו, לא היה בא התום ראשון על פסק דין, שיצא מלפניהם, אף כי היה קשיש מהם הרבה.

בפנקס דקהלת פרעמיסלא נמצא התום על פסד מיום ג' סיון שנת ת"ב שיצא מאת הראב"ד שם הנ"מ איה ל"ב בהנ"מ זכריה מענדל קליונר מקראקא: "גרשון עניול בהגאון מוהר"ר יקותיאל סנ"ל מקראקא"³², ואולי היה הדיון ר' גרשון עניול ג"ב בנו של ר' יקותיאל ולמן סנ"ל לנדא מקראקא, מנהיג העיר והמדינה.

ה. ר' אליעזר טריוש.

בסוף שנות המאה השלישית ובתחלת ימי המאה הרביעית לאלף השישי למספרנו הרבין תורה בקראקא ר' אליעזר טריוש, שהיה אחד מעמודי התנועה המשיחית, שהתעוררה בימיו בישראל ע"י דוד הראובני ושלמה מזלוב, הוא גולד בשנת רנ"ה ואביו ר' נפתלי הירץ טריוש היה הון בפרנקפורט ע"נ מאין, גדול בדורו, "מקובל גדול" (כן כתבו עליו) ובא במגע מדעי גם עם חבמי האומות והכר בהכמת הקבלה את החבורים האלה: א) "נפתולי אלהים", באור דרך קבלה על פירוש רבנו בחיי עה"ת ועם סימנים מס' הבהי (העדרנוס, ש"ו)¹; ב) "דקדוק תפלה", פירוש על התפלות ע"פ קבלה (טהנינען, ש"ך); ג) "יסוד שירים", פירוש על מגלת רות בדרך פשוט ונסתר וסוד מלכות בית דוד, והוא מדרש הוהר על רות, שנדפס בשם מדרש הנעלם על רות בוויניצא בשנת ש"ו², הגי' יוסף יוסף האן מנורלינגען מחבר ספר "יוסף אומין", דינים ומנהגים לכל השנה (פֶּסַח"מ, תפ"ו) מדבר בספרו זה ובחקירתו כמה פעמים נכבדות ברנ"ה טריוש ויש לו את הגהותיו ופירושו לקו ואת דיניו ומנהגיו למשקלת ונגד דעת הריב"ש, מהר"ל — כותב הוא — "הניה בכתב ידו בתפלה בקיץ וירמיישא בצור ישראל קומה בעזרת: לאפוקי לעזרת עיד רובב שמים בעורך וא"ב מי ימלאו לבו לשנות מדברי מהר"ל, שעשה הלכה למעשה להנהיג ובפרט אחר שהעיד כן מהר"ה ט" (מהר"ר הירץ טריוש) ויל שהיה חסיד ויש"ן פה (פפד"מ) ודקדק מאד בדקדוקי התפלה ע"י שקבלוהו עליהם פה בעירנו ליש"ן כמו שהאריך בחקירתו הנדפסת בפרישתו אחר ישתבח" (יוסף אומין סי' רצח), "כתב מהר"ה טריוש הנ"ל, שהמנהג פה והנקבוצה

³² כפי שכתב לי סר מאיר דוד הערצבערג כפרעמיסלא.

¹ לפי אוצר הספרים לכן יעקב נדפס בחבמי עם נפתולי אלהים (כלי הסימנים מס' החבמי) בשנת ש"ו גם בקראקא, בנפתולי אלהים דף י"ט ע"א כותב המחבר: "קבלתי מפי זקן הרב רבי נתן ז"ל, שקבל ושמע מפי כריך בחור טענייטך, שקבל מהגאון סחריי פולק ז"ל, וכנראה היה ר' נפתלי הירץ טריוש תלמידו של אותו הגאון.

² אור החיים לר' חיים מיכל ע' 202 סי' 426, ר' אליעזר ור' יוסף בני ר' נפתלי הירץ טריוש הביאו כל חבורי אביהם לרפוס (בריל, יאהרביכער I ע' 104), הוא חבר גם פירוש על פירוש עה"ת שנשאר בכ"י רדיא (ע"ש), החכם שטיינשניידר מביא בשם נפתלי טריוש את סו"ל הסליחה (קטלוג בודל, ע' 481 סי' 2881) ולדעת ידורי החכם פריימן (בעתונת הביבליוגרפי ע' 47 שנת 1904) הוא אותו ר' נפתלי טריוש, שנמנהג בשלשלת הקבלה (רפוס ואלקוין) דף ג' ע"א בין גדולי איטליא ואינו ר' נפתלי טריוש החון והמקובל מפד"מ (היפך פרעתו של כריל יאהרביכער I ע' 104 הערה 75), וכנראה ר' נפתלי טריוש מאטליא הוא אותו ר' נפתלי טריוש המחבר של שו"ת המביא בכזכרת רבני איטליא ע' 50 לריש וזיגור.

לומר בהודיש ואדר ולכפרת פשע, שיש בנוסח י"ב לישנא בקשה, לכן בעיבור אנו מוסיפין עוד לשון אחד וכן מנהג פשוט פה" (שם סי' הרצ"א). "בסיום זכרונות אומרים פה ועקידת יצחק לזרעו של יעקב וכו' תזכור (נגד דעת הרי"ב ש) ואין לנו לזו ממנהג החזנים הקדושים הקדמונים, שהיו פה וא' מהם גדול בדורו מהר"ה טריוש ז"ל מקובל גדולי (שם סי' תתקע"ב וראה גם בהקדמת הספר וסי' כ"ה, כ"ט, מ"ה, מ"ח ונ"ט).

בנו הנאון ר' אליעזר היה, כאמור, ראש ישיבה בקראקא וטבעו ושמעו יצא בעולם ונתקבל משם בשנת ש"ה לאבד"ק מפד"מ וגדולי הדור שמו עיניהם בו בשנת ש"ה להציע לפניו את דברי ריבושם להלכה ולמעשה (שו"ת הרמ"א סי' נ"ה) והרמ"א כתב עליו כי הוא "ראוי שכל התורה תהיה נפסקת על ידו" (שם סי' צ"א). הקיסר פרידננד הראשון בחר בו (ובנאונים הנודעים ר' יעקב מוורמזא ומהרים מפרוכה) בשנת ש"ה, להנהיג תקנות ולקבוע סדרים בעניני בחירת רבנים ופיגוסים בקהלת פראג שנגלו בה קלקולים וסכסוכים, שפרצו כל גדר הנמוס והקהלה החשובה היתה פזועה לשמצה (גרין ה"ט ע' 361 ושפ"ר ד"יי ח"ז ע' 265).

ר' אליעזר טריוש, הנקרא והנודע גם בשם לזר מפראנקפורט, עסק הרבה גם בחכמת הקבלה והעתיק בעזרתו בקראקא כתבי המקובל הטהה שלמה מולכו, שבאו הנה מקאפו והאמין בו ובהיותו המשיחיות, שמשכו עליהן עיני כל היהודים והגיע מארצות הקדם עד העיר קראקא. "שנת רצ"א" — אומר אביו בספרו דקדוק תפלה דף ר' ע"ב — בא אלי מכתב מבני יקרי הר' אליעזר טריוש, אשר העתיק כתבי קדש הובאו מקאפו לקהלת כודקו (כודון — בודא) ומשם קרקוב (קראקא), אשר בני דר שם נגד הנאולת, כי התחילה וכבר החל בני ברית עם קדש ירושלים עד שלזניק, תקנו תעניות ותשובה בה"ב בכל יטבוע... "גם הנשים ישפכו לבם בצום" (ראה גרין ה"ט ע' 532 ושפ"ר ד"יי ח"ז ע' 405). מכתבי קדש אלה נדפסו, כפי דגראה, בספרו "נפתולי אלקים" אותן ההעתיקות, שחתום עליהן "שלמה גר" (דף ב' ע"א) ו"שלמה מולכו" (דף ט"ז וכו' ע"א) (בריל, יאהרביכ"ז I ע' 105 הערה 77). התנועה המשיחית של ר' אשר לעמלין בשנות ר"ס — הסיב היתה בעיני ר' אליעזר טריוש לא משאת שוא, לא חלום ודבר ריק, אלא דגד של ממש, של יעודים אלקיים לקבוין גלויות וביאת גואל אמתי, שרק עונותינו הם אולי עכבו קיומם. הלא בה דברי תלמידו ר' דוד גאנו בספרו צמח דוד (ח"א, ר"ס: ר' לעמלין היה מכשר על ביאת משיח בשנת ר"ס וכל תפוצות ישראל האמינו לדבריו. גם בין הגוים היה הקול הולך, וגדול ורבים מהם גם האמינו לדבריו ואים זקני ועליקמן גאנו ז"ל הרס ונתין תגור המיוחד למצות בחבטתה הנמורה שלשנה הבאה יאפה מצות בארץ הקדושה. ואני הכותב שמעתי ספי מודי הזקן גמ"הר" — אליעזר טריוש אבדיק והנקבורט, שאמר כי לא דבר ריק היה ושתן אות ומופת ואמר אולי הטהתינו נדמו ועכבהו".

עשרים ושתים שנה שמש ר' אליעזר טריוש ברבנות בפד"מ ושם מת בן ע"ב שנה ובמדרומה בשנת ש"נ. בצמח דוד (ה"ר) כתוב, כי הוא נפטר בשנת ש"נ, וזה אינו נכון, כי הוא נמצא היום במכתבי הרבנים מפד"מ, (שנרפסו בתולדות משפחות גניצבורג ל"ד מגיד) בערב פסח ש"כ"ד וש"ז טבת ש"כ"ה וכן בפנקס הקהל

שם ע' שנת שבי' (ע"ש ע' 126—127 וע' 130 ובריל, יאהרביכער I ע' 106). וקרב הוא איפוא, כי מת בשנה שאחריה וצ"ל בצמח דוד "שכ"ז" במקום "שכ"ז" ואותיות ג' וז' נתחלפו בדפוס. הוא הניה אחריו בכתובים קונטרס, שממנו נעתקה תפלה (שהיא בקבלה לר"ת) בספר יוסף אומץ הג"ל ס"י תפ"ד. ובצעות מיהסם לו כ"י בשם. באור על שערי דורא" (בריל, שם הערה 84).

לפי דברי ר"י כהן צדק בדור ישרים (ע' 21—22) נשא ר' אליעזר טרויש אשה מפראז ממשפחת טויסק ואחרי מות הותנו העשיר נעשה שותף בעסקי דודו הקצין ר' משה עב"לש (בעל אחות אביו). הותנו של הג"מ יוסף כ"ץ בעל שארית יוסף (ראה למעלה פרק ג') ובערך שנת ר"פ בימי גרוש היהודים מביהם, באו הוא ודודו לקראקא ודודו נתמנה פה למנהיג העיר והמדינה והוא לר"מ ולאב"ד בקהלה הביהמית, שהיתה בקראקא בימים ההם. אך הדברים האלה הם רק דברי הגדה, בלי ראיה מוכחת על אמתתם.

משפחת טרויש (או טרויש) מוצאה מעיר Troyes בצרפת ומנוע רש"י. מלבד ר' אליעזר טרויש ישבו בפולין בימיו ובזמנים מאוחרים עוד חשובים אחרים מן המשפחה הזאת, כגון: א) ר' מנחם אליקים טרויש, דיין בוילנא בשנת שי"ז; ב) ר' נחום ב"ר יצחק טרויש ראב"ד שם בשנת תקמ"א; ג) ר' דוב בער ב"ר יהודה טרויש אבד"ק ואגער הדש ואח"כ ספרא ודיינא בוילנא מישנת תקכ"ז ועד יום מותו בשנת תקס"ד, מחבר רביד הזהב על התורה (הורדנא, תקנ"ו) ושיר הדש על שיר השירים (ווילנא, תק"ס); ד) ר' הנקד זונדל ב"ר יצחק טרויש, שמה בוילנא בשנת תקע"ב וגלה תרמית הסיד הצוק שהיה נע וגד בכל ארץ אשכנז והוציא קול על עצמו שהוא בן הגר"א מווילנא והגר"א מתהרס מאד על התנגדותו לחסידים (פין, קריה נאמנה ע' 62, 196, 200 — 201, 140, 225). משפחת טרויש, הן באשכנז והן בפולין, היתה נוהגת, שלא לאכול בסוכה ליל ש"ע ע"פ מנהג אבותיהם וראש משפחתם רש"י ז"ל, ר' דוב בער טרויש הג"ל, בן בנו של ר' יצחק טרויש אבד"ק קופישאק בהג"מ שניאור טרויש מפפד"מ כותב בספרו רביד הזהב (פי' אמור): "מצאתי בחבור אא"ז הגאון מוהר"ד שניאור טרויש מק"ק פפד"מ שהיה נוהג שלא לאכול בסוכה ליל ש"ע ע"פ מעשה דרש"י ראש משפחתו". בש"ע — כתוב בספר יוסף אומץ הג"ל ס"י תתרנ"ה — "חייב לאכול כל הסעודות בסוכה וכו' ולאז שפיר עבדו האוכלים קצת מן סעודת ישרהית בשיע חוץ לסוכה רק משפחת טרויש האוכלים כל הסעודות ליל ש"ע חוץ לסוכה יש להם על מה שיסמכו". ובמובן סמכו הם על רש"י, ראש משפחתם, ולאולם בני טרויש, יושבי מדינות פולין, כונת המנ"א אר"ה ס"י תרס"ה אות ב': "ויש שאין יושבין בה (בסוכה) בלילה (ליל ש"ע) וביום יושבים בה ואינו מנהג ובמדינותינו יש קצת אנשים שנוהגין כך לפי שראו כך מאבותיהם".

החכם בריל אומר (יאהרביכער I ע' 117 ס"י 41), כי הג"מ אליעזר אשכנזי הנקרא גם בשם איש צבי, אבד"ק אפסא ומחבר דמשק אליעזר (לובלין, ת"ז). היה בן בנו של ר' נפתלי הירץ טרויש מפפד"מ, וזה אינו נכון, ובעל דמשק אליעזר אינו בן בנו של ר' נפתלי הירץ טרויש הג"ל אלא בן בנו של ר' צבי העלמאן ב"ר חיים מוויזניץ (ע"י כלילת יופי היא דף פ"ד ע"א), בן מובא"ב בטעות באוצר ישראל לאיוונשטיין (כרך ה' ע' 23), כי ר' יוסף ב"ר יוחנן טרויש דר בקראקא

בשנות 5-1430 וציל "בקצ'נטען" במקום "קראקא" (ראה בריל, "יאהרביכער" I ע' 100 ס"ז 7).

ה. ר' פייבל ור' זלמן וידיש. ר' ליוור פייבלש ור' אברהם הוקוני.

בשער הספר יוסיפון לר"י בן גוריון הכהן, דפוס קראקא שנת שס"ט, נמצא כתוב כזה: "ע"י הר' שמריה בר' אהרן ז"ל נכד פרום ווייבל הנקרא זלמן וידיש". הראים אותם האנשים החשובים הבלתי נודעים מי הם, ר' זלמן וידיש, מוציא היוסיפון, ואביו זקנו ר' פייבל, שבשמו ידוע הוא בשער הספר, שנפיק עליהם אור ונעשה להם יד ושם.

ר' יהוקיה ביר יהודה הנקרא ר' פייבל, אביו אביו שר ר' זלמן וידיש, נמנה בסוף ימי המאה השלישית ובתחלה ישנות המאה הרביעית על קציני קראקא וחבמיה, על גדולי העיר ועל אנשי השם, ויהי זהו זקנו של הגימ משה בהג"מ יוסף ב"ר, מחבר שו"ת שארית יוסף (ניסו של הרמ"א). ויכרן פה פאר בתור מוהל, הוקע, מנהיג ונבאי צדקה, ובתור מוהל או חוקע ואצ"ל מנהיג ונבאי צדקה⁽¹⁾ לא כהן בקראקא בימי קדם וכיהוד בימים ההם, בימי המאה השלישית והרביעית אלא איש גדול, נשוא פנים, למדן מופלג, צורבא מרבנן, כנון ר' צבי ביר יצחק יעקב באבשיניש, בעל ש"י דש"ת על השו"ת ובידוקות למהר"י ווייל (קראקא, של"ז)⁽²⁾ ור' מישל פייבש (ב"ר ישראל שמואל) הנודע והמוכר בספרי הפוסקים בשם "ר' פייבש מקראקא", רבו של בעל הב"ה ורי"מ ואכ"ד כאן במהצת השנית לשנות המאה הרביעית⁽³⁾. בפנקס הח"ק דף י"ט ע"א אנהנו מוצאים כתובה הזכרת נשמה מיוחדת על אותו הפרנס ר' פייבל, וז"ל: "וזכור אלהים את נשמת ר' יהוקיה בר' יודא ז"ל". הוא הלך לעולמו בשנת ש"ז בערך, וכן מוכיח מקום וזכרת נשמה, אשר נמצא הוא בדף ועמוד הנ"ל. סמוכה למצבת הגימ משה הלוי לנדא (בן דודו ועירו של הרמ"א), בשורה השלישית, "אחורי המעקה לקברות הגאונים הרמ"א וגיסו ר' יוסף כהן צדק בעל שו"ת שארית יוסף, אנהנו מוצאים עומדת שם אבן קבורתו של האדם החשוב הגדול ר' פייבל, אבן גדולה, שקיעה ולא רעועה, בת י"ג שורות, אשר שש

(1) גבאי דתלמוד תורה ידע לרין ולהירות הלכה, ונמצא בתוב עליו בפנקסי הקהלות בפולין, יש לו דין בבקום דיון, והמרפס המפורסם ר' נחום בר משה מיוולש למשל, גבאי דתלמוד תורה בקראקא, היה פה מדייני הכת השלישית והחמש כ"א כסלו ת"ז בראש הדיינים התחתונים (פנקס הקהל ס' גי"א), וגבאי צדקה גדל עוד כהן בתלמוד סגבאי דתלמוד תורה, ועמד עוד על סדרנה יותר גבוהה מזו של זה האחרון ונחשב בין הדיינים הגבוהים, דייני הכת הראשונה, כנון הגבאים של צדקה הגימ נחום בהג"מ יוסף ב"ר (בעל שו"ת שארית יוסף) והגימ יעקב בהג"מ ישעיה סג"ל הורביץ (בעל השליח) והג"מ יוסף בהג"מ פייבש (רבו של בעל הב"ה) והגימ ישעיה מהורדסהיים (חתן בעל מגלה עמוקות) והגימ נתן נטע בהג"מ חיים מנחם מן (אבד"ק וויגא והמדינה) והגימ משה בהג"מ יהושע (בעל מגיני שלמה) וכללה וכללה גדולי תורה ורבי החשיבות, וכן היה הרבר גם בערים אחרות הן בפולין קטן והן בפולין גדול (ע"י לה נבא, לעווין, געשיכטער דער יורען אין ליסא ע' 92-91).

(2) בסוף חלק השחיות כותב הגימ צבי באבשיניש: "וכני השית שאני מוהל".

(3) "שמעתי שהגאון הרב מו"ה פייבש מקראקא ז"ל היה מל בריה ולא קנה פיו אחר הילולא אלא כפה המלוכלך ברם מילה תקע בשופר לערבב מצות מילה בשיפ"ר" (שו"ו אות ס"ו תקפ"ד סק"ב).

• • • • • 17218

פִּדּוֹם וַיְבָל הוֹקִיָּה בֵר
יְהוּדָא : וְל' יֶה קֶרְבֵן וְזֶה
תַּעֲרֻדָּה : הִיָּה תוֹקֵעַ גַּם
מִטְּהָל וּנְכֹאִי דַעֲדָקָה :
פֶּה ק"ק קֶרְאָקָא : מִזְבֵּחַ
זֶה יִשָּׁב בֵּרוֹם שׂוֹרָדָה : עַם
ג' א' י' י' נ' ת' צ' כ'.⁴

מבניו של ר' יהודה המכונה ר' פייבל נודעים לנו בן ובת :
(א) האלוף ר' אהרן (אביו של ר' ולמן וידיש), שמת עודו רך בשנים לערך בן
עשרים שנה, בהיו אביו במגפה בשנת שט"ז⁵ ואשתו מרת וידיש (שעל שמה
נקרא בנם ר' ולמן וידיש) — משה — בריה השון שיער⁶ ; (ב) מרת
סולקה אשת המנהיג ר' אליעזר ביר יעקב המכונה ר' לוי פייבלש (עייש המון),
שהיה גבאי צדקה כל ימיו וימת כ"ז אלול שני ואשתו הנ"ל — ר' אב שטיב⁷.
ר' ולמן וידיש, בן בנו של ר' פייבל, היה הון בקראקא בנחביז הגבוה⁸.

4) נשמת אברהם יעקב יעקב נישתו תחא צוורה. ביזש "פרום" נקרא גס הג'ט' יעקב כ"ר אליהו הלוי מטעפליץ, שהרגס את הסליחות (פראג, שטיב) לישפת יהודיה-אשכנזית (צ'י) המאמר "שפת יהודית אשכנזית וספרותה" ע' 59 והערה 1 להחכם שולמן, שנרפס במאמר הוספה להובן שנת הריסוי. ופלא כי השם "פרום" לא נמצא בספרי הפוסקים על שמות אנשים כגון, "ברכת המזון", "טיב גיטין", "בית שמואל", "אהל שני", ו"דברי חיים". להננים יעקב הלוי מטעפליץ הנקרא פרומ, מהרגס הסליחות הנ"ל, היה בן השב גרול בקראקא, שתדלן היהודים פה בעיר קאזימירז (המסוכה נזריאל קראקא) הכוונה והמסובלה להם למקום מושבם, שנפטר כאן ביום טוב ראשון של פסח שנת שש"ח, כמובת מבפנים הח"ק פר"ס ס"א ע"א: "ונשמת כום" יוסף במהריר יעקב הלוי ז"ל שתדלן מקאזמר והוא ה' בנו של פרום ר' אקב מטעפליץ כום"ג י"ט ראשון ש"פ ט"ו ניסן שש"ח. ביטוי ר' יוסף הנ"ל, השתדלן של קראקא, היה ר' שאול ביר טשה בצלאל הלוי השתדלן של כל כריתת פולין קטן והוא מת בקראקא כ"ו אדר ראשון שס"ד: "ונשבת כמ"ד שאול בר משה בצלאל הלוי בע"ש יום ר' כיו אדר ראשון שס"ד לפיך השתדלן של בני המדינה" (שם דף נ"ח ע"א). על הכנסות הגאונים כועד יעורסלב על הספר דמשיק ר' אביגדורש (לובליץ תש"ו) על הולין חתומים: מרדכי שאולס "ור' וואלף דיין (התן הג"מ מענדל ר' אביגדורש האב"ר ור"מ) בקראקא בשנת ה'ר', ואולי ר' מרדכי שאולס מקראקא הוא בנו של אותו ר' שאול, שתדלן המדינה, שמת פה בשנת שס"ד.

יִצְחָק וְהָאֱלֹהִים נִשְׁכַּח ר' אַהֲרֹן בֶּר יִצְחָק וְשְׁלֹמֹה" (פגס הדיק דף יח ע"ב). וינן
 כי נבנה עליו "זכור" מיוחד (כעל אביו). נראה לי כי גם הוא היה אדם חשוב גדול. שנת
 שט"ז היתה שנת כנעס והרמ"א ברה כקראקא לעיר שירלוב (מפני המגפה) ויהיבר שם את
 הספר טהור יין (כמש"ש שם בהקדמה) וכעז בזה צונן כעל עיר הצדק (ראם מהברתי להולדות
 יישראל והכסין בפולין (מחברת ראשונה) ע' 23).

⁽⁶⁾ „ונשמע מ' ויודיש בת הר"ר משה ביום ד' ר"ח חשון שע"ה לפ"ק אמו י"ל ר' ולמ

הזן" (פנקס הח"ק דף ס"ו ע"ב).

(7) "הגשמה כמ' אליעזר בר יעקב יו' ה' כ"ו אלול גש"ן לפ"ק והיה גבאי צדקה כל ימיו" (דף ט"ט ע"א) "הגשמה מ' סילקה בת ר' חזקי' הנקרא פיוול אלכנת ליוון ויבלש יום ד' ו' כהנה שפ"ב" (דף נ"ז ע"א).

⁽⁸⁾ בהה"ל הנבונה נכנה לערך חצי ימי המאה הרביעית ע"י הסצין והנרוב ר' יצחק ב"ר

ונפטר פה ביום כ' אייר שעי' ואשתו מרת שרה כהאלוף ר' יעקב — ב"ו אייר שעי' ובנו האלוף ר' משה (כשם אבי אמו של אביו) — י"ב אייר ה"ב: .ונשמת הריר שמר"י זלמן בר' אהרן ז"ל הון יום ג' ר' אייר שעי' לפי' היה הון בניה רנבוה' (פנקס הח"ק דף ס"ד ע"א) .ונשמת מ' שרה בת הריר יעקב ז"ל אלמנת הריר זלמן הון ז"ל יום ו' כ"ו אייר שעי' לפי' (דף ס"ו ע"ב) .ונשמת הישר כהריר משה בן הריר זלמן הון דקי' קראקא נפטר ביום כ' י"ב אייר תב"ל" (דף ק"מ ע"ב).

הפרנס וגבאי צדקה ר' לויז פייבלש. בעל אהות אביו של ר' זלמן וידישו. היה הותן הנימ משה בהנימ יוסף כ"ין (בעל שו"ת שארית יוסף). שמת בשבת ט' אדר שעי' ואשתו מ' טאנה (ב"ד לויז פייבלש ה"ל) — ב' שבת שס"ג (לערך שישה חדישים אחרי מות אמה). בהיותה עוד רכה בשנים ('). אשתו ובתו של ר' לויז פייבלש נקברו שתיהן יחד בקבר אחה. ומנוחתן כבוד אצל אשתו של הנימ אליעזר אשכנזי בעל מעשה ד', ואבן אחת בת ימיו כהזכות להנהיג לאם עם הבת. וזה נוסחה:

פה	אב:
מנוחה:	מוכן לביטול
אשת הגנה:	שמחה: גם לנו
צנועה נכונה:	הביא ימן ואנדי:
כחנה ופנינה:	ובו אמנו היק
הוקרה מרת	זה ברוח פרה:
טאנה: רכה	צנוע' נעימה:
ביטנים: יקרה	עולה תמימה:
מפנינו: אשת	כלי שמין ופני
הריר משה בן	מה: מר' סולק'
הגאון מוהר"ר	בת ר' יהזקיה
יוסף כ"ין וצ"ל	עלתה הישמי':
שמו נוד' בישער	אל הקודש פני

יעקב ואשתו מ' רעכיל ב"ר שלמה כס ובנו הקצינים. הוא נפטר ב' אלול שס"ו בדרך כבואו כיריר יערסלב כס"ש בפנקס הח"ק דף ס' ע"ב: .ונשמת הר"ר יצחק בר יעקב ז"ל הון שלמה כס יום ב' ב' אלול שס"ו לפ"ק בדרך כבואו מיריר יערסלאי. השם כס"ה הוא שם משפחה חשובה בקראקא, שנקראו בן פה קצינים, כנהיגים ורבנים. כנון הנימ מנחם מענדל כס (תלמיד בעל הבי"ה). שהיה דיין העיר (ע"י שו"ת צמח צדק סי' ג"ה, ס"ו וע"י) ואח"כ אבדיק פפדימ ונפטר שם ערב סוכות הכ"ו (תורביין, אבני זכרון ע' 96) והאלוף הקצין הפרנס וגבאי צדקה ר' משה כס (כהה"ר יעקב), שהתגב בפנקס הצדקה (ס' תרי), ב' אדר שני תמ"ה, וימת כ"ה השון תס"ו (פנקס החיק דף ר"ג ע"ב). בפנקס קטן של בהכ"נ הגבוה נמצא כתוב על הקצינים הנ"ל כזה"ל: "זכור אלהים נשמת הקצין והגדיר ר' יצחק ביר יצחק יעקב ואשתו החסידה כרת רעכיל בת מ' שלמה בעבור שבתו בית הכנסת הזאת ואת בנו הקצין כסר משה בעבור שגבר חלקו ככ"ה הזאת גם השתדל ביום הכנסת הזאת את הרחוב ההדשה וגדב כמנו סך רב להקדש וגזפה ולב"ה חדשה בשכר זאת ההא נשמותיהם צדורה וכו'". באותו פנקס מובאים גם הדברים האלה: "מי שבירך אבותינו וכו' הוא יברך את האחים בני ר' יצחק ביר יעקב כזכור שהתנדבו בית הכנסת הזאת לצדקה בשכר זה הקב"ה ישמרו מכל צרה וכו'".

(⁹) .ונשמת כהריר אהרן משה בן הגאון כהר"ר יוסף כ"ין ז"ל יום שבת ט' אדר שעי'

מה : שסיב לפיק.
הנציב החיים.

ים : מתה בהרו
רים : שסיב לייצי :
הנציב צרורה :

מלבד הבה, האשה החשובה, האשה הגונה, כהנה ופנינה, אשתו של הגימ
משה כיון, היו להמנהגי ונבאי צדקה ר' ליוור פייבלש עוד שלשה בנים חשובים :
(א) ר' אברהם הנקרא ר' אבוש ליוור פייבלש, שמת יום א' של ראש השנה שס"ט⁽¹⁰⁾ ;
(ב) ר' צבי הורש, שנפטר כיו שבת שיע ואשתו מ' רוחמה כיו יעקב מעיר פדערי
במדינת מורביה, אדם גדול בתורה (וכנראה רב העדה שם) כמוכח מתואר "מהר"ר"
שנכתב עליו — י' שבת שס"ז⁽¹¹⁾ ; (ג) ר' חיים, שנאסף אל עמיו כיו אדר שני
שצ"ד ואשתו מ' עלה בת המנהגי והמוהל ר' משה גבאי — י"א כסלו שס"ה⁽¹²⁾.
בספרי העדה בקראקא נמצא כתוב, נזכר וחתום בין מנהגי העיר ואלופיה
כמה פעמים : "יעקב רחל"פ, "יעקב הל"פ, "יעקב ר' הל"פ, והאלוף בהר"ר יעקב
ר' הל"פ, וזה בסוף ימי המאה הרביעית וכתהלת שנות המאה החמישית, והנה כל
אלה הם איש אחד והיינו האלוף והפרנס ר' יעקב התן ר' חיים בהמנהגי ונבאי
צדקה ר' ליוור פייבלש הגיל. — י' יעקב הל"פ נמצא פה חתום בתור מנהגי ונבאי
צדקה הרבה פעמים וכיום ג' ניסן שנת ת"ז בראש המנהגים ונבאי צדקה ר' אברהם
ר' מאשילס (המיו של הגימ שמואל דרשן מקראקא, שהסכים כיו טבת תנ"ה על
הספר מקור החיים ל"י חיים קרובמל) ור' שלמה כיון רפאפורט (בנו של הגימ
שמוחה כהן רפאפורט, מחבר קול שמוחה), פרנס העיר והמדינה⁽¹³⁾. וכך הוא התים
ביום ובשנה הגיל : נאם יעקב בן א"א הגאון מוהר"ר יהודה ליב שליט"א לייצי.
וכמוכח ר' יעקב בהגאון ר' יהודה ליב הנקרא (ע"ש הוהגו) ר' יעקב חיים ליוור
פייבלש. הוא בנו של הגימ יהודה ליב (כמהר"ר ישראל) מקראקא, שהיה ר"מ בלבוב
ימוכא בשו"ת איתן האורחי ס"י י"ט ונפטר שם י"ג אדר ת"ט⁽¹⁴⁾ או בנו של הגימ
יהודה ליב (כמהר"ר נחום) מאוסטרא, שהיה דרשן בקראקא וימת פ' ט' כסלו ת"ט⁽¹⁵⁾.

(פנקס הח"ק דף ס"ט ע"א) "ונשבת מ' טאנה בת ר' אליעזר וויבלש יום ג' ב' שבת שס"ג
אשת ר' משה ר' יוסף כ"ץ (דף ג"ז ע"א). בשנת שליט נדפס בקראקא שיר השירים
(האהעליער) מר' יצחק סילקש בשפה יהודית-אשכנזית, ואולי הוא בנה של מרת סילקש
ב"ר פייבל הג"ל ועל שמה נקרא ר' יצחק כולקש.

⁽¹⁰⁾ ונשבת כמ' אברהם בר אליעזר : "ל הנקרא אבוש ליוור וויבלש יום א' דר"ה שס"ט
לפ"ק" (דף ס"ב ע"א).

⁽¹¹⁾ ונשבת כמיר צבי בר אליעזר וויבלש ו"ל יום ו' כיו שבת שין ע"ן לפ"ק" (דף
ס"ג ע"א) "ונשבת מ' רוחמה בת מהר"ר יעקב ו"ל סק"ק פדערא אשת הורש בן ליוור וויבלש
ז"ל יום ד' י' שבת שס"ז לפ"ק" (דף ס' ע"א).

⁽¹²⁾ "ונשבת הישיש כמ' חיים בר אליעזר ליוור פייבוולש ו"ל כיום ב' ז'ך אדר שני
שצ"ד" (דף צ"ז ע"ב) "ונשבת מ' עלה בת משה גבאי אשת חיים ליוור וויבלש יום ו' י"א
כסלו שס"ה" (דף ג"ח ע"ב).

⁽¹³⁾ פנקס הקהל יום ג' ו' המיו תכ"ד. ראה מאמרי "דברי קדם" בלוח שיעשועים תרס"ב
ע' 202—203 הערה 21 ומכתבתי לתולדות גדולי ישראל ע' 12 וכבר ווינער העברעאישע
עפיטאפען ע' 12 לידוריו ההכנס וואכשפייגן.

⁽¹⁴⁾ מצבת קדש ח"ד דף צ"א ע"א ואנשי שם ע' 76 ס' קפ"ב.
⁽¹⁵⁾ "יזכור אלהים נשמת הגאון הישיש מהר"ר יהודה ליב כהנ"ר נחום ז"ל יום ג' ט'
כסלו דרשן מאוסטרא" (פנקס הח"ק דף ק"ט ע"א. לפניו ולאחריו נזכרו שם נפטרם
משנת ת"ט).

ר' יעקב חיים ליוור פייבלש התחתן בגדולי השוכני העיר והתנו ר' ליבל נבאי היה בן בתו של ר' שמואל ר' יצחק (אחי הרמ"א) איסרלש ובתו מ' ציפרל (שמתה בערב סוכות שנת ה'כ"ה) היתה אשת הר"ן המצוין ר' פייבוש (שמת ו' אב ה'ט"ו). נכד פינס ור"ן קראקא והמדינה ר' וואלף במהר"ר כלב אברהם מזוונא והתן הנאון המפורסם ר' מענדל ר' אביגדורש אבדיק קראקא שבא (ר' וואלף) התום בין יבני הועד ביריד יערסלב על הסכמתם בחדש אלול ת"ד על הספר דמשק אליעזר (לובלי ת"ס) על חולין. ואלה דברי פינקס החזק: „ונשמח אשה מטיל דאדלש בת ר' שמואל ר' יצחק ר' איסרלש אמו של ר' ליבל נבאי ר' חל"ם ביום כ' ט"ו כסלו" (תכ"ה) כמזכה מהבורות לפניו ולאחריה בדרך ק"ע ע"כ). ונשמח אשה מרת ציפרל בת ההוד יעקב ר' חיים ל"פ אשת האלף התורני מהר"ר פייבוש ד"ן בערב סוכות תכ"ה (דף קס"ט ע"א). ונשמח אלף התורני ד"ן מצוין הרף ובקי מהר"ר אור שיגא המכונה פייבוש בחר"ר יעקב קאפל ר' וואלף דיניש ז"ל מה כליל ה' ונקבר ביום ה' ו' מנחם תאו ב"ו לפ"ק (דף קע"ב ע"א). כי ר' וואלף ד"ן זה ד"ן ומנהיג קראקא והמדינה שמת פה י"ד תשרי בערב י"ט סוכות שנת ת"ו (ראה מהבית דברים עתיקים ע' 33 בנוספות ס"ג). היה חתן הנאון המפורסם ר' מענדל ר' אביגדורש האב"ד ור"מ פה. יבורר הדבר במקומו בתולדותיו של זה האחרון. ר' פייבוש ד"ן חתן ר' יעקב חיים ליוור פייבלש שמש בתור ד"ן בקראקא כבר בימי הג"מ וואל סירקיש בעל הב"ה ונמצא התום עמו כאן יום כ"ה טבת שצ"ה על תקנות ההנך והלמוד (ראה ספרי קדמוניות מפנקסאות ישנים ע' 77) ; גם בן חשוב היה גר' יעקב חתן חיים ליוור פייבוש ושמו יהודה ועלקא. שדר בעיר פינטשוב בשנת תל"ה כאשר עינינו רואות מושגר מכורה (של חלק בית בקראקא) שנכתב באותה שנה ובעיר פינטשוב ונמצאה ממנו העתקה בפנקס העיר קראקא והוא התום עליו ראשון בתור עד: יום י"ד אלול תל"ו נא' יהודה ועלקא בן הנאמן הדיד יעקב היה ליוור פייבלש ז"ל מקראקא ונא' איסרל ליבשיין שמש לע"ע בפניטשוב.

בן בנו של ר' שלמה שמריה הנקרא ר' ולמן וידיד. חן בבחי"ה הגבוה ומוציא הספר ויספין בקראקא בשנת שמי' (בן אחי אשתו של המנהיג ונבאי צדקה. ר' ליוור פייבלש. חמיו של הג"מ משה בהג"מ יוסף ביין בעל שארית יוסף). הוא הרב הדרשן המקובל הגדול ר' אברהם ב"ר יהוקיה המכונה (ע"ש אב"ו) ר' אברהם הזקוני. הוא נולד בקראקא בשנת שפ"ו ולמד פה תורה בישיבתו של האב"ד והר"מ הג"מ יום טוב ליפמן הלוי העלוי. בעל תוספות יום טוב. אב"ו ר' יהוקיה הנקרא ר' פייבל (כשם אבי זקנו הפרנס ר' פייבל התוקע והמוהל ונבאי צדקה) היה שמש פה בבחי"ה הישן. בעל משמרת יקרה וגבוהה בימים ההם. שרק למדן מצוין איש השם. רב הערך והחשיבות. וזה או לה. ונמצא הוא התום כאן יום י"ד אדר ראשון שנת ת"ו על כתב הצואה של הקצין והר"ן ר' משה ב"ר אברהם אשכנזי מנהיג העיר והמדינה. מתותנו של ראש הישיבה הג"מ יהושע בעל מגני שלמה ושורית פני יהושע. וכן על דברים חשובים אחרים בשנים שונות והריבה מקומות שנפנקס העדה כגון י"ב אדר שפ"ו וה' כסלו שצ"ב (פנקס הצדקה) וכ"ה סיון ור"ה תמוז שצ"ב ו"א ניסן שצ"ד וד' שבט ת"ב (ראה מהבית דברים עתיקים ע' 10 ס"י י"ג וע' 11 ס"י י"ד וע' 13 ס"י ט"ו וע' 20 ס"י כ"ד). על כתב הצואה התום הוא כזה: „ונאם חוק" בן אמו"ה הר"ר שלמה עימ"ר הנקרא וויבל שמש. הג"מ משה אברהם מתתיהו

דלאקרוט (בהג"מ יוסף דלאקרוט ר"מ ואבד"ק שעברשיץ, שהסכים על הספד יש נוהלין להג"מ אברהם הורביץ). ספדא מתא דק"ק קראקא, שמעת'ק את נוף הכתב של הצואה, מביא אותו ר' הוקיה הנקרא פ"בל בשם. שמש בבהב"ל הישנה" (ראה ספרי קדמוניות מפנקסאות יישינים ע' 37).

גדול היה כהו של ר' אברהם חוקני בתלמוד ופוסקים, בפלפול וחריפות ובקיאיות וביחוד בהכמת הקבלה, והרב"ן בקראקא תורה והסידות, נלה ונסתר כאחד, וכבר בשנת ת"ט בהיותו בן שלשים ושנים ימים, נדפס ממנו בויניציאה הספר "זאת הקת התורה" (16), קיצור ספר הכוונות להאר"י, וגדולי המקובלים כר' משה זכות ורבנו ר' בנימין הלוי, תלמיד מנורי האר"י הקדוש, מלאו פיהם תהלתו (17), ר' אברהם חוקני נפטר בציריכלי והניח אחריו עוד ארבעה חבורים יקרים: א) "שהי ידות", פשטים ודרושים כסדר פרשיות התורה, עפ"י הדין והקבלה, שבנו מהר"ד יעקב חוקני, סדרו והוסיף עליו בסופו מפתח והוציאו עם הקדמה בראשו באמשטרדם בשנת תפ"ו; ב) "יד רמה" ויד ד" (חלק שני מספר שתי ידות הנ"ל), שני פירושים על הוזהר עם באור המלות, שנדפס מהם רק הקונטרס הראשון בקונסטנטינא (מפני שברה המדפיס עם סך מסוים וכמעט שזה קרב מיתתו) ולערך ששה דפים נמצאו מהחבור בכתובים בין ספרי הרב ר' דוד אפענהיים (18); ג) "זרע אברהם" בישי הלקים, ה"א דרשות על סדר התורה ע"פ ש"ס ותוספות בדרך הרפואה וה"ב הדרושים על מס' ביצה ומועד קטן וכמה סוגיות, ומוכא מאת המהבר בהקדמתו לספרו זאת הקת התורה; ד) "יודעי בינה", שבנו ר' יעקב חוקני מזכירו בהקדמתו להספד "שהי ידות", מדברי בנו שם בהקדמה נראה, כי אביו כתב גם הרבה תשובות לדין ולהלכה ויחבר מלכד כל אותם החבורים הנזכרים עוד, חבילות הדרושים על תלמוד בבלי.

ז. ר' משה גבאי ור' דוד דרשן.

משה גבאי (הותנו של ר' חיים ליור פייבלש, אחי אשתו של הג"מ משה בהג"מ יוסף ב"ן בעל "שארית יוסף) שמוכא בפנקס הדי"ק דף נ"ה ע"ב (וכן במקומות אחרים בספרי העדה בקראקא) בלי שום תואר הכבוד "מהר"ר", ר"י, "במ"י, כי אם בשם העצם והכנוי בלבד (ראה פרק שלפני זה והערה 12 שם), היה גברא רבה, גבר בטובין, גדול מדבן שמו ומלבד שהיה מוהל ומנהיג היה גם. משורר, "נודע בש"ע"ים, כאשר יעידו הרבנים ההדוטים על מצבתו:

לפרט מיתת צדיק

מכפר : מש ע"ר אמו (1)

מעשיו שיפר (2) : פרנס

(16) בטעית כיתב החכם פ"ן בכנסת ישראל ע' 24, כי אברהם חוקני חבר את הספר זאת הקת התורה בהיותו בן ל"ו שנה. הן בשנת שפ"ו נולד (כנראה מהקדמתו שם) ובשנת תיש" נדפס כפרו זה, ונמצא איפוא, כי לא חברו בהיותו בן ל"ו אלא בן ל"ב שנה.

(17) ראה הסכמות על ספרו "זאת הקת התורה".

(18) ע"י הקדמת הספר "שתי ידות" ו"אוצר הספרים" לבן יעקב ע' 612 ו"יור החיים" לר' חיים מיכל ע' 34.

(1) תיבת "מכפר" עולה בגימטריא שם" כתיבת "מ"י" הכוללת שם הנפטר ושנת פטירתו, ו"ר"ת של "ע"ר א"מ" הם "עטרת ראשי אבי מורי".

(2) שתי האותיות "מ"י" (שם הנפטר ושנת פטירתו) הן ראשי תיבות "מעשיו שיפר".

ועניו היה: לעניים

נתן מחיה: בקי בכ"ד

ספרים: גם מל את

ערלת בשרים: ושר

בשרים: נודע שמו

בשערים: משה בר

מרדכי זיל יום ה' כ"א (3)

כ"ש (4) ת' נ' צ' ב' ה' (5).

לא מעט ירהב לב ויתעוררו רעיונות למקרא המצבה, למראה המרהיב עין הודה כי בעוד שבדורנו בושים, "לומדים" לעסוק בתנ"ך ובוועטים בלמוד לשוננו הקדושה, ישננו נוהגים עליה כעל מצוה חמורה (כדברי הרמב"ם על: "היה זהיר במצוה קלה כבחמורה": "זה למוד לשון הקדושה") וכתבי עברית, "מליצה ושרי", נבזים בעיניהם נמאסים, הנה בימים ההם, בימי דורו ובעיר מושבו של הרמ"א, שגו באהבת המקרא, השפה והפיוט ועסקו גם גברו בהם היל מנהגים, מוהלים, צדיקים, גדולי תורה, בעלי תריסין, אנשים של צורה, אשר שמם היה נודע בשערים, ויהי להם ולבניהם אהריותם, לבנים מופלגים בתלמוד ופוסקים, אשר עמדו בצותא חדא ובמחיצה אחת עם גאונים פנימי הדור (כאשר נוכח להלן), תואר "משורר" או "בקי בכ"ד ספרים" עוד לכבוד ולתפארת, להתימר ולדגול בו, להקרא ולהכתב זאת וזכרון במצבה או בפנקס עד דור אחרון על עפר יקום, אמרתי "או בפנקס", כי כיוצא בזה אנחנו מוצאים גם בפנקס העדה והיינו בפנקס הח"ק נזכר למדן מופלג, והוא "מהר"ר אלקנה בהריר נח", יום כ"א סיון שצ"ט, כי היה, כעל מקרא אין כמוהו (6), ולא עוד אלא שאותם הפרנסים, הלומדים הגדולים, חסידים ואנשי מעשה, מתקנים בשנת שי"א תקנה, שתלמידיו החברה "תלמוד תורה" פה, ילמדו, לזה הפעלים כדי שידעו מהות לשון הקודש עבר הנה עתיד יהיה רבים נוכח גסת שלמים חסידים כפולים וכן כל הנזרות והבנינים והגאון המפורסם ר' יואל סירקש האב"ד ור"מ, בעל הבינה, וכל בתי דין קבועים כאן נוהגים כלם ביום כ"ה טבת שנת שצ"ח תוקף ועזו לאותה התקנה (וכן לתקנות טובות אחרות, שהן לפי רוחם וטעמם של המשכילים) ופאר וכבוד לאותם המנהיגים המתקנים וקוראים אותם בשם, מהוקקי הגאונים הקדמונים (7).

(3) ב' אב או ב' אלול.

(4) במצבה כתיב בפירוש בזה: "כ"ש" במ"ם התוספת והמ"ם היא קורס לשיין.

(5) בפנקס הח"ק ר' מ"א ע"א נזכר ר' משה גבאי: "ונשמע ר' משה בר מרדכי זיל

הנצב"ה".

(6) "ונשמע הישיש מהר"ר אלקנה בהר"ר נח בעל מקרא אין כמוהו תצביה יום ח'

איך סיוני (פנקס הת"ק דף ק"ה ע"ב). לפניו ולאחריו נזכרו שם (באותו דף ועמוד) נפצרים בפירוש משנת שצ"ח, ובתואר "מהר"ר" לא נזכר בימים ההם אלא למדן מופלג, רב או דיין, לערך שלשים שנה מתו בקראקא שני משכילים עברים, יראים ושלמים, נוצרי אמונה ושוטרי תורה כהילכתה, וסניהם כתבו סאמרים שנים בהמגד" וחברו ספרים, אחד על קירות העז לם ועל מליצה ושרי, ואחד על הולדות רבני העיר וחכמיה, ובניהם של אותם הנוצרים העברים, בנים לוסרי תורה, בושים הם (יאו לאותה בושה), כי אבותם עסקו בלשינו ובספירתנו וחברו חבורים באלה!

(7) ראה "קדמוניות מפנקסאות ישנים" ע' 4-7. הגאונים הקדמונים תקנו ג"כ בשנת

שי"א, כי "כבוא הנער לארבעה עשר שנים ולא יהיה מסוגל לנמרא יותן לאיו אומנות או

שני בנים ושלוש בנות, רבי הערך, היו להפרנס והמוהל והפיטן ר' משה ב"ר מרדכי גבאי: (א) האלוק המהולל, המוהל המומחה ר' מרדכי, שהלך לעולמו יום ו' אייר שנת שניא⁸; (ב) האלוק הראש הקצין והגדיב ר' יהוקאל, שעסק ותמך הרבה בצרכי צבור החומרים והרוחנים והי לעזר בכסף להדפסת ספרים מועילים, דרושים ונחוצים, וימת יום כ"ה ניסן שפ"ב⁹; (ג) מרת עלה אשת ר' חיים בהמנהיג וגבאי צדקה ר' ליוז פייבלש, שמתה י"א כסלו שס"ה ובעלה — כ"ז אדר שני שצ"ד¹⁰; (ד) אשת האלוק ר' ישראל (במהר"ר אברהם, דיין או רב), שנפטר ז' כסלו שס"ו¹¹; (ה) מרת זעלדה אשת הדיין ר' אברהם עברל שור ב"ר מרדכי, שנעדר י"ה שס"ט ואשתו הנזכרה — ט"ז סיון שפ"ב ובתו מ' פעסל — ה' אדר ראשון שצ"ה ובנו ר' אפרים זלמן המכונה בס (ע"ש חמיו) — י' טבת שפ"ב¹². וזאת הכתובת שעל גבי מצבתו של ר' מרדכי ב"ר משה נבאי השקיעה בארץ בשורת הקבר של הנאון הנודע ר' נתן נטע שפירא, בעל מנלה עמוקות:

מרדכי בר' משה ז"ל

זכרונם משובחים:

שניהם היו מהלים

מומחים: רוח של

מקום ובריות מהם

נוחים: על מיתתם

אנו נאנחים:

מת ו' אייר שני"א.

ר' יהוקאל ב"ר משה נבאי השתתף בהוצאות הדפוס של המחזור (קראקא, שמי"ה)¹³ וחמשה חומשי תורה עם פירושים שונים (קראקא, שמי"ה)¹⁴ ואיבעה

להיות משרת אצל בעה"ב (שם ע' 5). והגאון בעל הב"ח בצרוף כל בתי דין פה עור יתרה עשו והוכיפו תקנה (ב"ה טבת שצ"ה), כי "המלמד דה"ת לא יתהיל עם איזה תלמיד גמרא זולת שיבתו שלשה שבועות ע"י השלשה אנשים המפקחים בזמנם אם ראוי ומסוגל ושכלו וך ללימוד אי"ה" (שם ע' 6).

⁸ "ונשמת מרדכי בן משה נבאי ז"ל יום ד' ו' אייר נש"א לפ"ק" (פנקס הח"ק דף ט"ז ע"ב).

⁹ "ונשמת הישיש והקן כהר"ר יהוקאל בר משה נבאי ביום ג' כ"ה ניסן שפ"ב" (שם דף ע"ח ע"א).

¹⁰ ראה פ"ק שלפני זה והערה 12.

¹¹ "ונשמת הר"ר ישראל במהר"ר אברהם ז"ל התן משה נבאי יום ה' ז' כסלו שס"ו" (שם דף ג"ט ע"ב).

¹² "ונשמת הר"ר אברהם עברל דיין בר מרדכי זצ"ל יום ו' ת"י שבט שז"ט לפ"ק" (דף ס"ב ע"א). "ונשמת מ' זעלדה ז"ת כמ' משה נבאי אלמנת הר"ר אברל שור ביום ד' ט"ז סיון שפ"ב" (דף ע"ח ע"ב). "ונשמת מ' פעסל בת הר"ר עברל שור יום ד' ה' אדר ראשון שצ"ה לפ"ק" (דף ס"ז ע"ב). "ונשמת הר"ר אפרים זלמן בס במהר"ר אברהם עברל שור ביום ה' ג' טבת שפ"ו (דף צ' ע"א). ואולי היתה מ' זעלדה מקורם אשתו של הר"ר ישראל במהר"ר אברהם ואח"כ נשאת להדיין ר' אברהם עברל שור וחיו לפ"ו רק שתי בנות ר' משה נבאי.

¹³ שטיינשניידר קטלוג כודל, נומ' 2458.

¹⁴ "תורה ע"פ תאו"נ ופירש"י והרמב"ן ועם פי' הר' יצחק אבוהב על הרמב"ן וח"ס עם תרגום ורש"י ועם הפטרות ועם פי' הרה"ק על הפטרות".

הלקי שלחן ערוך עם הגהות הרמ"א (קראקא, שני"ד) ונמנה על שבעה טובי העיר.
ראשי ע"ם, על הנאונים ר' אברהם מייזלש (מהותנו של הרמ"א) ור' פנחס הורביץ
(ניסו של הרמ"א) ויעש בהברתם תקנות חשובות מאד לצורך שעה ודורות ויבוא
עמם התוס' עליהן יום י"ז אב שנת שניה ¹⁵). בסוף החמשה חומשי תורה הנ"ל,
ישהשתתף הוא בהוצאתם (הוא ועוד שלשה נדיבים השוכים בקראקא), נמצא כתוב
עליהם כדברים האלה: אין המצוה נקראת אלא על שם הנזמר. לכבוד ארבע
אנשים, והיו לארבעיה ראשיים ¹⁶). שם האחד פישון, כהן צדק לכל דבר קדוש
הוא ראשון. לפני לא יום ולא יישן. השם ישמרהו כאישון: ושם השני ניהון,
מבית הלוי שומרי אמת ובטחון. מקום לכל הולך על נהון, והנה אמת הדבר נכון:
ישם השלישי הירקל. בצרכי צבור ח"ד וק"ל. בעבודת האל כנשר קל. נקרא בשמו
הרד יהוק אל: והרביעי הוא פדת יוסף. ידו שנית יוסף. משבט דין לכל המהנות
מאסף. והיו במצות כצפורה אלה שמותם. אשר נדבו לבם. פתוחי הותם. לקרבה
אל מלאכת הקדש האלוף הריר שלמה בר מאיר כ"ן ¹⁷). האלוף הריר יהוקאל בר
משה נבאי וצ"ל ¹⁸). האלוף מהריר מנחם סג"ל בן מהריר יצחק סג"ל ¹⁹). הקצין
במר יוסף ב"דן ז"ל הנקרא יוסף פילגש ²⁰). ובסוף החלק, יורה דעה (קראקא) שניד
כתוב לאמר: ואני עבדו בן אמתו יהוקאל בן לא"א כא"מ ר' משה ז"ל עלי לשלם
תורתו להודות ולהלל להשיית על שהחזיקני וכו' להויל פעם שלישיית וכו' ד' טורין.
ועל אותם הדברים האחרונים מעיר פירדברג בהדפוס העברי בקראקא ע'
15: ובנראה היה הר' יהוקאל זה מסדר הארבעה טורים בדפוס (ע"י). ולא ידע
פירדברג מה הוא שם. וכמה לא הלי ולא מרגיש הוא, כי ר' יהוקאל ב"ר
משה זה שהויל ד' טורין בשנת שני"ד בקראקא הוא ר' יהוקאל ב"ר משה
נבאי, שנדבו לבו נ"ב להיות לעזר להדפסת החמשה חומשי תורה כבר בשנת
שמי"ה וכן להדפסת המהזור כבר בשנת שמי"ה (ושני הספרים האחרונים נדפסו נ"ב

¹⁵) ראה "קדמוניות מפנקסאות ישנים" ע' 9—29.

¹⁶) ראשיים הם רית של ששות ארבעת הנדיבים הנקובים בשמותם להלן: א) ר' אברהם
יוסף ב"ר דן הסכונה יוסף פילגש; ב) שלמה ב"ר מאיר כ"ן; ג) יהוקאל ב"ר משה נבאי;
ד) מנחם ב"ר יצחק סג"ל.

¹⁷) בפנקס הח"ק נזכר "מהר"ר מאיר ב"ר פרץ הכהן" (דף ל"ב ע"א), שכת לטרף שנת
ש"ל ו"ר מאיר ב"ר יחיאל כ"ן" (דף מ"ד ע"א), שנפטר בשנת שס"ה, ואולי היה אחד מהם
אביו של האלוף ר' שלמה ב"ר מאיר כ"ן הנ"ל.

¹⁸) ר' יהוקאל ב"ר משה נבאי סוכא כאן שני ולמעלה שלישי לארבעה הנדיבים.
¹⁹) מהריר מנחם במהריר יצחק סג"ל, נפטר כמנפה בחדש אלול שנת שס"ה (כשמונה
הרצים וחצי אחר שנמרה הדפסת החמשה חומשי תורה ברי"ה תבת) ונזכר בפנקס הח"ק דף
ס"ה ע"א שני בין אלה שנפטרו באותה מנפה, שהיתה מחצי אלול שמי"ח עד שס"ט. ישם
פנקס הח"ק דף ס"א ע"א נזכר: נשמת ר"מ מהריר שלמה בר מנחם הלוי יום ד' ו' אייר
שס"ח לפ"ק. וכנראה ר"מ מתיבתא מהר"ר טלכה בר מנחם הלוי" זה, הוא בנו של האלוף
הנדיב מהריר מנחם במהריר יצחק סג"ל הנ"ל.

²⁰) ר' אברהם יוסף ב"ר דן הנקרא יוסף פילגש (ולכן הסליצו עליו. והיו במצות
כצפורה "ו"מ שבט דן לכל המתנות מאסף") היה מנהיג ודיין בקראקא (כמוכה מנוסה
מנכה) ומהותנו של פרנס העיר והמדינה ר' יקותיאל זלמן כהנים משה הלוי לנדא (ראה
למעלה פרק ד') ונפטר פה י"ח סיון שס"א: ונשמת כמיר אברהם יוסף בר דן הנקרא יוסף
פילגש יום ב' חיי סיון שס"א לפ"ק (פנקס הח"ק דף ע"ה ע"א).

דפוס קראקא) והוא היה ראש וקצין ולא "מסדר האיבנה טורים בדפוס" והוא אותו ר' יהוקאל ב"ר משה שנמנה על "שבעה טובי העיר", ראשי עמי, שתקנו בשנת שניה פה את התקנות הנעלות המפורסמות כלן בספרי "קדמוניות מפנקסאות ישינים" וישנו נמצא שם התוס' עליהן בין מתקניהן, פרנסי הדור, מחוקקי הגאונים הקדמונים ע"ש ע' 23 סוף ס" ד).

השם "גבאי" הוא שם משפחה בשם "גבאי" של הרבה חכמים ובתוכם גם פייטנים כגון: ר' משה גבאי המוכא בשו"ת הרשב"ץ (ח"א, ס' פ"ג ואילך) ובשו"ת הריב"ש פעמים רבות (למשל בס' כ"ה, מ"ה, נ"ג, קפ"א, רצ"ב ושי"ה) ור' מאיר ב"ר יהוקאל גבאי מחבר עבודת הקודש (מנטובה, שי"ה), תולעת יעקב (קושטנטינא, שי"ס) הדרך אמונה (פאדובה, שכ"ט) ⁽²¹⁾ ור' יצחק גבאי בעל כ"פ נחת (וויניציא, שס"ט) על משניות ור' שלמה גבאי מקושטנטינא, שחדושו' על התורה נזכרים באוני יהושע (קושטנטינא, תל"ז) ובית ישראל (שם תל"ח) ור' יוסף שפרוט די גבאי, פייטן, שנדפס ממנו שיר על הספר דברי דוד, חדושי גפ"ת ושו"ת (ד"א, תק"ט) ומוכא שם בס' פ"ג ופ"ד בשם "תפארת הפייטנים" ור' אברהם אויזדורו גבאי, נ"ב פייטן, בעל "יד אברהם" (ד"א, תקע"ה), אזהרות באורה שיר, והרבה שנים קודם לזמנו של ר' משה גבאי, פרנס העיר קראקא, כבר אנהנו פוגשים פה בבני משפחת גבאי והיינו ר' שמואל גבאי, בר אוריון גדול ובנו ר' אהרן, שחיו שניהם עוד בשנות המאה השלישית והראשון ואשתו מרת הוואלש מתו במגפה בשנת שי"ב והאחרון נהרג באותה שנה ⁽²²⁾). בשם "גבאי" נקראו בקראקא ונרשמו וגזכרו בספרי העדה בימי קדם כמה וכמה אנשים חשובים, כמו "הנעלה כהר"ד אהרן יצ"ו בהדושי האלוק במהר"ד ולמן גבאי יצ"ו, יום ג' ב' דר"ה טבת ת"ו (פנקס הקהל ס' תמ"ו) ו"האלוק כמותר"ד יצחק דיון ר' שמעון גבאי" ⁽²³⁾, יום י' סיון ת"ו (שם ס' תק"ע) ו"הנעלה כהר"ד הירש במהר"ר שמעון גבאי", ג' אדר ת"ח (שם ס' תקמ"ז) ור' "אלעזר גבאי בהר"ב, שמת ר"ה ניסן ת"ה" ⁽²⁴⁾ והנ"מ מנחם ציון ב"ר זלמן רבינו הנקרא ר' מנחם ר' זלמן גבאי, מחבר נחמות ציון על הדושים (פד"מ, תל"ז).

⁽²¹⁾ הספרים דרך אמונה ועבודת הקודש ותולעת יעקב נדפסו כלם בקראקא והיינו הראשון בשנת של"ז והשני בשנת של"ח והשלישי בשנת שמיא. ואולי היה מחברם ר' מאיר ב"ר יהוקאל גבאי הספ"ד קרובו של ר' משה גבאי מקראקא ובסיועת בנו של זה האחרון ר' יחזקאל (שנקרא בשם אביו של ר' מאיר גבאי הנ"ל), שדרכו היה לסייע להדפסת ספרים, כאשר ראינו למעלה, נדפסו פה גם הספרים האלה.

⁽²²⁾ "ונשמח הר"ר שמואל גבאי ואשתו מרת הוואלש ז"ל ובנו התורן ר' אהרן ז"ל (פנקס הח"ק דף י"א ע"ב).

⁽²³⁾ בפנקס הח"ק דף ע"ו ע"א נמצא כתוב: "ונשמח האלוק התורני מהר"ד שמעון בר מעולם החכם הכולל היה ראש וסנהיג הקהילה וגבאי צרקה כסת שנים מת ביום ו' י"א טבת תנצב"ה שפ"ב". ובנראה הוא אהרן ר' שמעון גבאי, שרכים מאנשי שם פה התייחסו בו ונקראו על שמו. ר' יצחק דיון ר' שמעון גבאי" הוא כסדרמה הנ"מ יצחק במהר"ד אברהם ישראל איילנברג — פריפסל ומקראקא, שחיה (ר' יצחק) תתן תחכם הכולל ר' שמעון גבאי הנ"ל ודרשן ודיין פה בימי בעל הכ"ח ובעל מגיני שלמה ואח"כ אב"ד ליסא ולייפניק ונפטר שם בשנת ת"יו (ע' מחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 24 ס' כ"א וע' 32 בנוספות ותקונים וכפירו של ידידי החכם לעווין, געשיכטע דער יודען אין ליסא ע' 174).

⁽²⁴⁾ "ונשמח כמ' אלעזר בהר"ד אהרן ז"ל בריח ניסן נקרא אלעזר גבאי בהר"ב ה' שלמה ברוך רשקין ז"ל" (פנקס הח"ק דף ק"ה ע"א). שם נזכרו נפטרם (לפניו ולאחריו) משנת ת"ה. בקראקא ישנם עוד עתה אנשים שנקראו בשם "רשקין".

לא. אחד ואין שני לו" במקצוע השירה העברית בפולין; לא פייטן יהודי בדורו ובעירו היה המוהל והפרנס הנודע בשערים ר' משה ב"ר מרדכי נבאי. כימיו ובקריית מושבו קראקא חי עוד אדם גדול בתורה, איש השם, שעסק גם הוא במליצה ושיר ויתנוסס פה בתור משורר חשוב. שנים רבנים מפורסמים, ראשי ישיבות, נאוני עולם, נתנו שבה ויקר לשמו ושיריו נרפסו בספריהם לכבודם ולתפארתם הם לזכר עולמים: הוא, "החכם הכולל" (25) ר' דוד ב"ר מנשה, בן למדן מופלג ונאולי דין או רב, "שידע לדון ולהורות ונהרג על קדושת השם" (ר' דוד דרשן נולד בסוף ימי המאה השלישית ולמד תורה מפי הנאונים ר' יצחק (נחוי מהר"ל מפראג) ב"ר בצלאל מהרש"ל והרמ"א, כמוכה מדברי השער של ספרו, התנצלות לדרשנים, "שעתה יק להלן, בשנת שיה הוציא בלובלין את חבורו "כתב התנצלות", להגן על הדרשות ולהוכיח שנהלקו באמת לכמה פנים (26). ונמצאים ממנו "שאלה בשו"ת הרמ"א סי' פ"א ושיר (מיום כיט אב ש"ט) בסוף ספר, פירוש למדרש חמש מגילות דבה" (קראקא, ש"ט) לכבוד מחברו הג"מ נפתלי הירץ ב"ר מנחם, ראשי ישיבה בלובלין, שם י"ז ניסן שמי"ב (27). על השאלה להרמ"א חתם א"ע: "תלמידך הקטן דוד דרשן, ובראש השיר לכבוד מחבר הספר הג"ל כתובים הרבנים האלה: "וכאשר ראה המשורר מהר"ר דוד דרשן מקראקא יופי פדישת הגאון מהר"ר הירץ, מכל חמש מגילות רבות מלות קשות וטעמים תירץ, וגם יופי הרפוס לא נפל דבר ארץ, או פתח פיו בשיר פשוט ומרובע במרין". השיר הפשוט והמרובע כתוב, כמובן, באותו הטעם, הסגנון והרוח של הפייטנים בפולין, שעמדו בכלל על מדרגה נמוכה בפתח הפיוט העברי בימים ההם.

בשנת שליא הרפ"ס ר"ד דרשן בקראקא את חבורו השני. שיר המעלות, דוגמאות מקצת ספריו הרבים, שהביא הוא, דרושים בפרשיות התורה ושיות וקבלה ומכתבי מליצה וכדומה ענינים אחרים כאלה ואלה, שגשגו אחריו בכתובים ולא זכו עד היום לצאת אורה, כגון: (א) אביר יעקב; (ב) בית דוד; (ג) הכול; (ד) כסא דוד; (ה) מגדל דוד; (ו) מגן דוד; (ז) משכיל לדוד; (ח) נחל עדנים; (ט) נפש דוד; י) סגלת מלכים; יא) עין הקורא; יב) קול ד' בבה; יג) שבת הנשים; יד) תהלה לדוד (28). המשורר ר"ד דרשן הפין להעמיד מדרש ולא עלתה בידו וידור נדר לעלות מקראקא — שבהן פה בתור דרשן כמה שנים — לארץ הקדושה ולסדר שם שלישה מהחבורים הנזכרים והם: "מגדל דוד" ומשכיל לדוד, שכבר חברים, ותהלה לדוד, שעדיין לא נמרו כלו. ובט"ס עלה לאי והיינו בשנת של"ד התגורר בלובלין ודפס יס"א את ספרו "כתב התנצלות" בהוצאה שניה ובשם "התנצלות לדרשנים"

(*) ראה להלן הערה 29

(25) בשם "החכם הכולל" כתבו עליו בחייו על שער הספר "שערי דורא" עם "כוכב

שערים".

(26) צונין, כסאמר "יכרון לישנות" ע' 4 באוצר הספרות שנה ראשונה; היים מיכל, אור יהיים ע' 323; בן יעקב, אוצר הספרים ע' 248 כי 138.

(27) כוכב, אנשי שם ע' 175 סי' תמ"ה. ובשעות כותב הרב לעוויגשניין אבר"ק סעראק בעיר תהלה ע' 165, כי ר"ד דרשן מובא גם בברכת המים ונתחלק לו בזה ר"י דרשן י"ב, "שהיה ג"כ מקראקא.

(28) "מגדל דוד" יכול אגרות בלשון צחה ומשכיל לדוד — ורשות כסדר התורה ותהלה לדוד — פירוש על הרייג מצות עם רמזים (אור החיים הג"ל בשם שפתי ישנים), ויש מיחכים קצת הספרים הנשארים ככ"י לזולתו (אוצר הספרים הג"ל ע' 577 סי' 636).

(והוא הקדמת ספרו „משכיל לדוד“). בראותה כי קצת אנשים רוחם אינה נוטה מהדרשות ומלעבים בהן, וכל זה אנהנו רואים מדברי השער של אותו הספר, ומפני השיבות אמרתי להעתיקם בזה: „וכבר ראו אותו נאומי עולם וקלסוהו כגון מוריו יצחק צלאל ז"ל והרש"ל והרמ"א ז"ל, שהניחו חיים לכל ישראל וכו' חיבר אותו... מהר"ר דוד דרשן מקראקא וכו' דורש טוב לעמו לעת הזאת בקהלה מפוארה לובלין. הניחו להרפיוס אחרי שלא זכה להעמיד מדרש באלו הגלילות כמוזכר בהקדמת ס' שיר המעלות, הוא רוצה לשלם נדרו לשים פעמיו לאה"ק, ושם רוצה אי"ה לסדר החבורים השלשה, והם ס' משכיל לדוד וס' מגדל דוד שכבר חיבר, וס' תהלה לדוד שעדיין לא נסתיים בו הדיבור, ובעבור שראה קצת מלעיגים על הדרשות, הוציא לאור הדרשות, הקדמת ס' משכיל לדוד מבהר הפנינים, והוא באמת כתב התנצלות לדרשנים וכו'“. בהתנודד ר"ד דרשן בלובלין ובהוציאו שם בשנת של"ד את ספרו „התנצלות לדרשנים“, הגיה שם באותה שנה את הספר „שערי דורא“ עם „מבוא שערים“ (לובלין, השר"ד) ורק עד השער החמישי²⁹). וזה מפני שירט הדרך לנגדו וימחר „לשלם נדרו לשים פעמיו לאה"ק“.

לדעת החכמים הביבליוגרפיים נדפס הספר „שערי דורא“ עם „מבוא שערים“ (שהגיה ר"ד דרשן והסרה שנת דפוסו) בשנת שני"ה³⁰) וזה אינו נכון, כי בשער הספר נמצא כתוב: „נדפס פה ק"ק לובלין הבירה אשר תחת ממשלת אדונינו המלך העניריקוס ירום הודו ותנשא מלכותו“, והמלך העניריקוס אינו אלא Henryk Walezyusz, הדוכס הצרפתי היינריך (אחי קארל התשיעי, מלך צרפת) שנמשה ונכתר בקראקא למלך ביום כ"ה סיון שנת שליג'³¹). והוא מלך על פולין רק חמישה חדשים (כי בשמעו ממות אחיו הנ"ל ברה מפה בהחבא בלילה לצרפת ונכתר שם למלך), ונמצא איפוא, כי הספר נדפס בסוף שנת שליג' או בתחלת שנת שלי"ד, ואחרי כי בשער הספר „התנצלות לדרשנים“, שנדפס בשנת שלי"ד, כתוב על ר"ד דרשן: „דורש טוב לעמו לעת הזאת (עת שנת שלי"ד) בקהלה מפוארה לובלין יוצא מזה כי ה' שערי דורא עם מבוא שערים, שהגיה ר"ד דרשן בהיותו שם, נדפס בתחלת אותה שנה, שנת שלי"ד, ואו, כטרם נמרה הדפסת הספר, באמצע ההגהה, עזב את לובלין וילך הלך ונסוע לא"י, ולכן הגיה אותו רק עד השער החמישי, רק את מקצתו ולא כלו. ואלמלי יצא הספר בסוף שנת שליג' היה מניה אותו בודאי מתחלתו ועד סופו, ולפי דברי בעל „צמח דוד“ (חי'ב, שלי"ד), בן דודו של המלך היינריך, עלה הוא על כסא מלכותו בפולין בשנת שלי"ד וימשול עליה רק באותה שנה, וז"ל: „הינריקוס בן מלך צרפת נמשה ונכתר בקראקא למלך על כל ארצות מלכות פולין ולא האריך ימים על ממלכתו, כי לאחר שלשה חדשים וכו' יום כאשר מת אחיו קראלוס מלך צרפת עזב הוא את המלכות ומלט מקראקא בכ"א ינוסם בשנת שלי"ד אלף תקע"ד לנוצרים ומלך בצרפת“.

²⁹) „שערי דורא הנקרא איסור והיתר וכו' הגהה בעיון רב ע"י החכם הנולד מהר"ר דוד דרשן י"צ“ (שער הספר). „הגהה על ידי מהר"ר דוד בן הקדוש מהר"ר מנשה הנזכר בתחלת הספר עד שער החמישי“ (סוף הספר).

³⁰) בן יעקב, אוצר הספרים, ערך: השערים.

³¹) ראה מחברתי „לתולדות ישראל והכמיו בפולין“ (מחברת I) ע' 16.

ח. ר' משה שטארך ור' וואלף פאפר.

ר' משה שטארך היה ראש ישיבה בקראקא וגמנה בין גדולי עולם. אנשי שם בימי הנאון המפורסם ר' שלום שבנא¹, רבו והותנו של הרמ"א ואבדק לזבלין וכל פולין קטן², שמת שם בריה כסלו שי"ט³. הג"מ יוסף כ"ץ, מהר" שו"ת שארית יוסף, מזכירו (שם סי' ג') בשם "י"ץ" (ישמרוהו צורו), וכמדומה נכתבה אותה התשובה בראשית ימי המאה הרביעית ור' משה שטארך היה עוד בומן ההוא. יקריב הדבה, כי הוא אותו ר' משה (ב"ר יהואל). שנפטר בקראקא בשנת ש"א אהרי מות הג"מ משה הלוי לנדא ונקבר אצלו ועל מצבתו נחרתו עליו הדברים: "איש מלא תורה, חכם ובעל סברה" והוא אחי השוע הנודע הג"מ ליפמן (ב"ר יהואל) הבנונה אלעזר, שהיה אבי אמו של הרמ"א⁴.

בשם "שטארך" אהנו מוצאים נזכרים בפנקס הח"ק פה בשנות המאה הרביעית והמאה שלאחריה הרבה נפטרים חשובים. כגון: (א) "האלוף הר"ר ישראל ב"ר יצחק מלמד ח' ר' אלי' שטארך א' אלול ש"א⁵); (ב) מלכה בת מהר"ר דוד שטארך כ' סיון יע"ז⁶); (ג) מרת חנה אשת הר"ר משה שטארך ובת הר"ר מאיר הון התן מנהיג קראקא והמדינה ר' יקותיאל ולמן בהג"מ משה הלוי לנדא⁷); א' תשרי שפ"ג⁸); (ד) הולדת מ' רייכל בת ר' שמואל שטארך ואשת ר' מענדל סופר ט"ז אדרול שצ"ה⁹); (ה) ר' שמואל במהר"ר דוד שטארך כ"ה תשרי ת"ז¹⁰); (ו) הר"ר משה שטארך בן החיד יחושע פנחס ישראל י"א ניסן תמ"ד¹¹); (ז) ר' מנלי ב"ר ליבלי שטארך א' דר"ה תצ"ז, שנכתב עליו "זכור" מיוחד¹²). וככתבי האזכוב בקראקא נמצא רשום יהודי בשם Bocian והיינו שטארך (כי לשטארך קוראים פולנית Bocian) כבר בשנת רס"ה הרבה שנים עוד קודם לזמנו של הג"מ משה שטארך והוא ר' שמואל Bocian, שרצה הוא ועוד ארבעה עשר יהודים בשנת 1507 ביום 4 יוני להעתיק את מושבם מפה לארץ אחרת ושר העיר הומינם לפניהם. והם הבטיחוהו בקנס אלף פלורין וחרם הרכוש, שלא יעזו איש מהם לצאת

¹ צמח דוד חיר, ש"ו.

² ראה מהברותי. לתולדות גדולי ישראל. ולתולדות ישראל וחכמיו בפולין ע' 4.

³ בצמח דוד הג"ל כובא, כי ריש שכנא מת בשנת ש"ו, אבל משו"ת הרמ"א סוף סי' כ"ה גוסס מצבתי ביושרון לקאבאק (שנה המישית ע' קי"ד) מוכח, כי נפטר בריה כסלו שי"ט.

⁴ ראה למעלה פרק: "ר' אלעזר ור' איסרל לאורש" ופרק ר' משה לנדא.

⁵ פנקס הח"ק דף ע"ה ע"ב.

⁶ שם דף ע"א ע"א.

⁷ ראה למעלה פרק: ר' משה לנדא.

⁸ פנקס הח"ק דף פ' ע"א.

⁹ שם דף ק"א ע"א.

¹⁰ דף קי"ד ע"ב.

¹¹ דף ר"א ע"א.

¹² דף רס"ט ע"א. בפנקס הקהל דף רנ"ב ע"ב כובא ר' צבי הנקרא הירשל ב"ר מנדי שטארך, שהיה לו יום כ"ה אלול תק"ג דין ודברים עם גיסו ר' ליב שינדרלש. במצכות העיר פסד"ם נזכרו ג"כ כמה אנשים בשם "שטארך, ולמשל: (א) ר' אברהם שברך, שאשתו מתה כ"ז חשוון שס"ו (הורוויץ אבני זכרון ע' 54 סי' 583); (ב) הקצין סהר"ר שבעון שטארך ב"ר, שנפטר ר' אייר שצ"ב (שם ע' 62 סי' 605); (ג) החכם ר' אשר אנשיל במהר"ר אליעזר הכהן שטארך, שמת כ"ד שבט ה"ד (שם ע' 81 סי' 789); (ד) האלוף הפרנס הר"ר וואלף שטארך במהר"ר אליעזר כ"ץ, ש"ז כיב חשוון תמ"ב (שם ע' 113 סי' 1116).

מקראקא¹³). כן מובא בכתבי הארכיב פה האלוף הקצין המפורסם, ראש הנדונים. ר' בנימין וואלף ביד ישראל גרשון כהן פאפר ניב בשם Bocian בכתב הצואה. שעשה הוא בשנת 1625 (שפ"ה) בביתו (בנפלו פהאום למשכב) בפני ראש האורחים ואחד מיועציה¹⁴.

ר' וואלף פאפר היה אחד מעשירי קראקא הגדולים בימיו ויתעסק הרבה בעסקי מלוה ויבן פה בשנת ש"פ בית כנסת העומד עד היום תלי תלים וקוראים אותו על שמו "בב"נ ר"ו פאפר". גם בית מדרש (שלא נמצא עוד) הקים ר"ו פאפר כאן כנראה מפנקס הח"ק (דף ק"ס ע"ב): "ונשמח הרב מהור"ד מיכלי בן מהור"ד יעקל ר"א ר"ו ז"ל שחיה דרשן ודיין בבית המדרש הקלוי של ר' וואלף פאפירש ז"ל נפטר בשבת יום שני דר"ה אייר ונקבר יום א' ב' דריה אייר תיז"ל. ואותו בהמ"ד היה בעליה של בהב"נ ר"ו פאפר והדיין והדרשן ר' מיכלי ב"ר יעקל, הוא בן בנו של הקצין והמנהיג הנודע ר' אייוק ר' יעקלש, שהקים בקראקא בשנת ת"ד ג"כ בכ"ז הנקרא על שמו. ר"ו פאפר היה חתן ר' יהודה ליב ב"ר יקותיאל זלמן הלוי לנדא (פרנס העיר ודי ארצות) ונפטר הוא ג' כסלו שפ"ו ואשתו מ' צירל — ב' אב יפ"א¹⁵). הוא הניח אחריו המשה בנים ובת אחת: א) האלוף הותיק ר' אליעזר, שנפטר די תמוז שצ"ה: "ונשמח הותיק כהר"ד אליעזר בן הח"ד בנימן וואלף פאפר הכהן יום ד' ד' תמוז שצ"ה (פנקס הח"ק דף צ"ט ע"א); ב) ר' צבי הירש, אלוף וקצין, שהלה בדרך בחייתו בעיר יערסלב (ואולי בעת היריד) והובא משם לקראקא כ"ו אלול ת"ז ונפטר שם באותו יום (שם דף קט"ו ע"ב) והתנו ר' משה ב"ר צבי לנדא הלוי, למדן מופלג, שמובא כבר בימי שהירותו בשם "מהר"ד", תואר השו"ב

Lib. inscript. castren. Cracov. T. 26 p. 1666¹³

¹⁴ הקצין ר' וואלף Bocian, עושה הציאה (משנת 1625) 'המובאה בכתבי האקטים (T. I p. 2486) של הוויזורים מקראקא (Palatinalia) אינו אלא ר' וואלף פאפר. שבת באותו זמן (כסוכות להלן), כאשר העירותי ע"ז את ירדיו החכם דר. באלאבאן מלובוב' בהודיעו לי את הצואה ואת התוכן שלה, וכן יוכיחי גם שבות העצם של כל בניו, ששה במספר, שנקראו בלם בכתב הצואה כג"כ כן כמו שזכורו בפנקס הח"ק (כמ"ש להלן), ומוצאים אנחנו ביוצא בזה שמות כגון כפולים גם אצל אחרים כגון הנאונים ר' אברהם רפאפורט — שרעגציל, ר' יצחק פריפסל — איילנבורג, ר' יונה קראכמל — מורפטשיק, ר' אלי' ליפשיץ — ראליוש, ר' וואלף הורוויץ — סירקיש, ר' מררכי ח"ר — יאלעס, ר' גרשון אשכנזי — פאס וכלה רבים.

¹⁵ "ונשמח הנדיב לכל דבר שבקדושה הר"ר בנימין וואלף ב"ר ישראל גרשון פאפר הכהן ביום ג' ג' כסלו שפ"ו" (פנקס הח"ק דף פ"ט ע"ב); "ונשמח מ' צירל בת הר"ר יודא ליב כניל אשת כ"ם וואלף פאפר ביום ג' ב' אב שפ"א" (דף ע"ו ע"ב). מ' ציריל ב"ר יהודה ליב סג"ל לנדא היתה, כמובנה, אשתו השנייה של ר"ו פאפר. כי בפנקס הח"ק דף ע"ד ע"א אנחנו קוראים: "ונשמח מ' הינדל בת ר' ליור אלמנת הר"ר ליב ז"ל חסותי ח"ק דף ע"ד ע"א פאפר יום ה' כ"ז תמוז שצ"ה. ור' יהודה ליב, אביה של צירל, היה ביום כ"ז תמוז שצ"ה עודנו בחיים וימת מ' אדר שצ"ב כמ"ש בפנקס הח"ק דף ע"ו ע"א: "ונשמח כמ' יהודא ליב ב"ר יקותיאל זלמן כניל ביום ג' מ' אדר שצ"ב". ואולי היתה חסותו הראשונה של ר"ו פאפר בתו של המנהיג ונכאי צדקה ר' ליור פייבלש, חותנו של הג"מ משה כהנימ יוסף כ"ץ בעל שו"ת שארית יוסף, שנפטר (ר' ליור) כ"ז אלול שניג (פנקס הח"ק דף מ"ט ע"א) או בתו של פרנס קראקא והמדינה הנקרא ר' ליור, מחותנו של הג"מ יצחק חיות בעל פני יצחק (ע"ש דברי בנו הג"מ מאניש חיות אל הקינה על שריפת פוזנא ועל כות אחיו הברור, צורבא מרבנן, כמיר שכוואל) שבת (ר' ליור) בקראקא כ"ז כסלו שג"א (פנקס הח"ק דף מ"ז ע"א).

גדול בימים ההם, שרק איש יודע לדון ולהורות וזה לו נסמך בו אז — י"א חשוך שצ"ו: וגשמת הניק וחכים מהר"ר משה בן הר"ר צבי לנדא סג"ל ה' ר' הירש פאפר, שמת בליל ג' ונקבר למחרתו ביום ג' י"א חשוך שצ"ו (דף צ"ט ע"א); ג' ר' יהודה ליב, שנמצא חתום בשנת שצ"א ושצ"ב ושצ"ג בין מנהיגי העיר, נבאי צדקה¹⁶, וימת לערך שנת ת"ז כנראה מהעובדן של מאתים וחמשים זהו פו, שנתנו יורשיו מכספו לאחר מותו באותה שנה לצורך נדן בשביל בת אחיו ר' יששכר בער המובא בס' שלאחר זה¹⁷; ד' ר' יששכר בער, התן הנימ וזכיה מענדל קלויזנר מקראקא, אביהם של האחים הנאונים ר' אריה ליב אבד"ק ווינא ופרעמיסלא וקראקא ור' צבי הירש אבד"ק לבוב ולובלין, שמת (ר' יששכר בער) כ"ה טבת ת"ח¹⁸ ואשתו מ' מלכה מכה ד' אלול ת"ש לאחיה הנימ צבי הירש הנ"ל את הזקת הכיפה, שהיתה לה במקום קראקא (במקום מושב הנוצרים) עם כל הסחורות והארזנים, המנועולים והבנינים שבתוכה¹⁹; ה' האלוף כהר"ר שלמה שמת ברי"ה כסלו ת"ב, שנת המגפה: „וגשמת הר"ר שלמה בן הר"ר בנימן וואלף פאפר כ"ן ו"ל ברי"ה כסלו ת"ב ור"ה הנ"ל היה רק יום אחד" (דף קכ"ה ע"א); ו' מרת מלכה, שמתה ד' סיון ת"ג: „וגשמת האשה מלכה בת הנדיב הריר בנימן וואלף פאפר כ"ן ו"ל יום ו' ד' סיון ת"ג" (דף ק"ב ע"א).

בפנקס הקהל מובא, כי הנעלה כהר"ר יששכר בער בהמנוח כהר"ר וואלף פאפרש כ"ן מכר כ"ז תשרי שנת ת"ו את חלקי המקום, שהיה לאביו בבהכ"נ בעיר נניון וירשוהו הוא ואחיו אהרי מותו (ע"י מהברתי דברים עתיקים ע' 31 ס"י ל"ז), וכפי הנראה, דר ר"ו פאפר לפניו בניין (בטרם שבא לקראקא) או כי התמודד שם לעתים קרובות לדגלי עסקיו הרבים, שרחבו ונסכו והגיעו עד לפולין גדול. גם את אחיו ר' אורי ליפמן כהר"ר ישראל גרשון הכהן אנהנו פוגשים באותה מדינה (פולין גדול) ורואים, כי גם לו היתה שם והיינו בעיר לונגשיין רביעית מקום בבהכ"נ והוא נתן אותה במתנה לבנו ר' גרשון והוא מכר מ' שבט שנת ת"ו את החלק הזה להאלוף ר' שמעון התן ר' אברהם ר' מאשילש מקראקא (ע"י שם ע' 32 ס"י ל"ח). אחותו של ר"ו פאפר מ' מלכה היתה אשת רב כמ"ש בפנקס הח"ק דף קמ"ו ע"א; „וגשמת הר"ר מרת מלכה בת ר' גרשון ו"ל כ"ן פאפרש מתה בשנת ונקברה יום א' י"ו כסלו ת"ז". בשם „פאפר" נקראו בפראג הרבה אנשים חשובים, קצינים מנהיגים ורבנים, והרבה שנים עוד קודם לזמנו של ר"ו פאפר מקראקא²⁰). וכפי הנראה, מוצא השם הזה הוא מפראג ור"ו פאפר הוא בנו של אותו ר' גרשון ב"ר שלמה כ"ן פאפר, שאשתו (של ר' גרשון) מתה שם בהרש חשוך שנת יש"ט²¹).

¹⁶ מהברתי „דברים עתיקים" ע' 8 ס"י ה' וע' 9 ס"י מ' וע' 10 ס"י י"ב וע' 12 ס"י ב"ו.

¹⁷ מהברתי „בפנקסי הקהל בקראקא" ע' 8 ס"י ח'.

¹⁸ „וגשמת הר"ר משה שאול יששכר בער כהר"ר בנימן וואלף פאפרש כ"ן יום כ"ה ב' ב' (פנקס הח"ק דף ק"ו ע"ב). שם נרשמו מתים לפניו ולאחריו בפירוש משנת ת"ח.

¹⁹ פנקס הקהל י"ג אב ת"ד ור' אלול ת"ט. ר' יששכר בער ב"ר וואלף פאפר הניח אחריו בטוחו ארבע בנות, ואחיו ר' צבי הירש היה נשוא אישה מ' הינדא ביר יוסף בפראג ואחיות מ' פלכה (הבאה להלן) היתה אשת ר' יונה מווינא וישיבה בקראקא.

²⁰ ראה גל ער ע' 83 ס"י 661 ומשפחות קיק פראג ע' 254—259.

²¹ ע"ש ע' 254 ס"י 2398 והערות 3. בשם שלמה נקרא גם בנו של ר"ו פאפר.

ל"ב כ"ץ פאפה, שנשמך בתור „מורנו“ מאב"ד דקראקא⁽²⁾. וקרוב הדבר, כי הוא היה מפה ומבני בניו של הקצין ר"ו פאפר.

ט. ר' צבי באכטינש ור' משה ברוינשווייג.

אנשי שם גדולי תורה, מורי הוראה, נודעים בשערים, שערי תורה המצוינים בהלכה, היו השוחטים והבודקים, המנקרים וגם הקצבים בקראקא לפני שלש מאות שנה. ופוק היו מאן קא מסהיד על אמתת העובדה החשובה הזאת; ולכן הוו את התלמיד הגדול, איש האשכולות, הארי בחבורה, שהעמיד אחד השוחטים פה: הוא הג"מ יעקב ב"ר יוסף יוספה סוראווניה, איש קאשטילאין, מרבני וויניציא, בעל סדר הניקור (וויניציא, שניה). שנדפסה ממנו תשובה בסוף שו"ת הרא"ש (וויניציא, שס"ח) להרופא המומחה והמצוין הג"מ שמואל קוואני, תשובה מברעת בין רבני קנדיאה וקונשטאנדינה בנדון תרבי דתו"י מתני, שמובאה בקצרה גם בספר ראש אפרים הלכות טריפות הריאה (ס"י ל"ט סוף ס"ק ר"ב). ר' יעקב סוראווניה למד תורה בקראקא מפי השוחט והבודק ר' צבי באכטינש הנקרא ג"כ ר' הירש שוחט מחבר הנהגות והדושים על שחיטות ובדיקות להפוסק המפורסם הג"מ יעקב ווייל (קראקא של"ז), שנדפסו במהדורות רבות ושונות ונודעו בשם „הנהגות מהרי"ן או, שחיטות ובדיקות מהרי"ן“. ר' יעקב סוראווניה ראה בעיניו כאן את כל השוחטים והבודקים ואת כל המנקרים והקצבים, בהן את ידיעתם, תכן את רוחם ויבוא עד תכונתם, ונאמנה עליהם עדותו של נברא רבא, איש מהומן ועד ראייה כזה. ואל יעלה על דעתכם — כותב הוא על אדותם — „שהקצבים והבודקים מקראקא המה הדושים ועמי הארץ שאין בידים רק מצות אנשים מלומדה ולא יותר, זה אינו אדרבה גלוי וידוע הוא ומפורסם לכל מי שיהיה בקראקא שכל הקצבים ומנקרי הבשר המה רבנים חכמים יודעים ספר ומלומדים במלחמתה של תורה⁽¹⁾. כי כהם של השוחטים, הבודקים מנקרים בקראקא היה גדול בתלמוד, במלחמתה של תורה“, וידעו לחדור לעומקה של ההלכה ולפלפל לאמתו של הדין, וזכיהו גם עובדות היסטוריות, מאורעות דתיים שארעו בימיהם והבאורים החדושים וההנהגות שאוננו חקרו תקנו הם בספריהם ואשר נתקבלו בכל תפוצות ישראל, וגאוני דורם ועידם, הרמ"א וניסו ר' יוסף כהן צדק בעל שו"ת שארית יוסף, בטלו דעתם ופסקי הוראתם הם מפני דעתם ופסקיהם של אותם השוחטים, מעושה בריאה, שהיו בצד ימין ארבע אונות ובאונה העליונה היתה אונה קטנה והאונה האמצעית היתה גדולה יותר מהאונה הסמוכה לאומה והכשירה הרמ"א ואח"כ הורה לר' צבי באכטינש, שהיא טריפה⁽²⁾. הג"מ יוסף כהן צדק הג"ל, שהקשה לר' צבי באכטינש בענין בועה שהכשיר האחרון, נחה אח"כ, דעתו מהכשרו של אותו השו"ב⁽³⁾. ר"צ באכטינש היה נוטה יותר להקל ולהתיר

⁽¹²⁾ ע"ש ע' 259 ס"י 945.

⁽¹⁾ סוף שו"ת הרא"ש (וויניציא ש"ח) וכלילת יופי ה"א דף ד' ע"ב.

⁽²⁾ שחיטות ובדיקות מהרי"ן דף י"ז ע"א וע"ב (דפוס אמסטרדם, חס"ב).

⁽³⁾ שם דף ט"ז ע"א.

מלאסור ולהחמיר, כמובן ממקומות שונים בהנהגותיו והדושי⁴). פעם נשחטה אווזא ונמצא טבעת אחת שלמה מההגדרת על הוד הסבין והרמ"א הטריפה ולריץ באכטניש נראה היתר גמור⁵). מעשה בא לדיי' — מפיא ר"צ באכטניש — באוואז שנסחטה בראי והיתה היה לילה אחת וחצי יום ולא היינו יכולים להמית אותה לא במקל ולא בקיפ"י והתכתי את הראש כולה בקדרום ואז יצא דם ממנה כמו בתחלת שחיטתה ומתה לאלתר והתרחק⁶). וכן אני צבי שוחט — אומר הוא להלן בדרך יתרת לפנינו — קבלתי מרבתי שנוהגין ביהדות ומנהג דבותינו החדה היא וכן נהגתי⁷). הוא מזכיר את אביו ר' יצחק יעקב, גיב שוחט ובודק בקראקא וצורבא מרבני תלמידיו של הגיב אליעזר טרויש רימ פה ואבדיק פפדימ⁸) כמה פעמים ומביא סייע ממנו לפסקי ההוראה והקולא⁹). בכתובים נשאר אחר מותו חביר על דיני ניקור הנקרא „ספר הניקור למחר"ין מקראקא" ושם (דף ט ע"א) מביא את אביו רבו (וכן את רבו של אביו הגיב אליעזר טרויש) גיב לדינא ולקולא בדין חלב דחזתי מתני דבני בודין מנקרין חלב זה רק עד חצי רחבו: „ושאלתי את פי הנאון מוהר"ר משה איס"לש (הרמ"א) האך אנו צריכין לנהוג פה ואמר לי מאחר שהמנהג היה כבר מקדמונים כאן ק"ק קראקא שאין מנקרין אלא עד חצי רחבו כמו בני בודין לכן אל ישנה את המנהג עד כאן. וישמעתי הטעם מן אבי מוהר"ר הר"ר יצחק יעקב ז"ל שלמד הלכות ניקור אצל הנאון מוהר"ר אליעזר מוראנקפורט ז"ל כשהיה דירתו כאן בק"ק קראקא. ואמר לי משה מן הטעם מפי שיהיה מותר הרקין מרקרין יותר מן הנסות, לכן בבהמה דקה צריכין לפתוח עד החוט הישרה, אבל בהמות נסות שאין מרקרין כל כך לכן אין צריכין לפתוח אלא עד חצי"י¹⁰). לריצ באכטניש היה שיה הלכתי ושיג מדעי גם עם החכם והתלמודי הגדול, הרופא המומחה ר' שלמה קלזהרי (ברכר פרה) שהיו לה שני לבבות) מקראקא¹¹). רופא המלך וינסנד אויגוסט¹²), ומלכר שהיה שוחט, בודק, מנקר ומחבר, היה גם חזן, תוקע ומחל, ומביא בסוף חלק השחיטות (של ספרו) סמי תרופה, ברוקים ומנוסים, בעניני המילה. וימת הוא כיה חשון שניג ואשתו מ' ציפירל ביט אדר שסיג ואביו בשנת ש"ח או ש"ט ואמו מ' באכטנה (שעל שמה נקרא בשם חנני „באכטניש") — שביה, וזל הפנקס דח"ק: „ונשמתי האלוקי הר"ר צבי ב"ר יעקב באכטניש וצ"ל היה היה חזן מוהל תוקע שוחט ובודק ועשה חבור על השחיטות ובדיקות ודיני ניקור ונתבקש ביישיבה של מעלה ביום ג' כיה חשון נשין לפי"ק (דף מ"ח ע"ב); „ונשמתי מ' ציפירל אשת ר' הירש שוחט באכטניש

⁴) כגון דף ח' ע"א ודף י' ע"א וע"ב וי"א ע"א וט"ו ע"ב וט"ז ע"א וע"ב.

⁵) דף ד' ע"א.

⁶) דף ו' ג"א.

⁷) דף ח' ע"ב.

⁸) ראה למעלה פרק: „ר' אליעזר טרויש".

⁹) למשל דף י' ע"ב וי"ג ע"א וי"ד ע"ב.

¹⁰) כלילת יומי היא דף ג' ע"ב.

¹¹) שחיטות ובריקות מהריץ דף י"ז ע"א.

¹²) כס"ש בכתבי הארכיב בקראקא ועוד אדבר עליו ביחיד ובציבור.

יום ד' כיט אדר שסיני (דף נ"ז ע"ב)⁽¹³⁾; ונשמתי יצחק יעקב בר צלאל ז"ל.⁽¹⁴⁾ ונשמתי באכטנה בת אליי ז"ל.⁽¹⁵⁾

לא פהת מריצ באכטניש, בעל שהיטות ובדיקות מהרי"ן, היה גדול גם ערכו של בן גילו ומשמרתו. בן דורו ועירו, השוחט ובדק ר' משה ב"ר מרדכי ברוינשווייג. מריצ באכטניש כן גם הוא כביר מצאה ידו בתלמוד ובפוסקים והרבה הרבה קרא, שנה, שמש ויהבר ג"כ ספר במקצועו שהיטות והבדיקה וגדול היה כהו. במלחמתה של תורה, הוא יצק מים ע"י הגאונים, גדולי הדור, אנשי השם, הרמ"א⁽¹⁶⁾ ור' יוסף כהן צדק מחבר שארית יוסף⁽¹⁷⁾ ור' מענדל ר' אביגדורש בעל התקון על צד היתר עסקא ברבית (תקון מהר"ם בענין שטר)⁽¹⁸⁾, ויוציא בפראג בשנת שס"ה, בהסכמת הראשים ומנהיגים של שלש הארצות (פולין, ליטא והוסיא) וקהלת פראג⁽¹⁹⁾ את ספרו תקוני זכה, ספר השוכן גדול, שגדולי הפוסקים, בעלי הט"ז והשי"ך מזכירים אותו הרבה פעמים לרינא והג"מ אפרים זלמן מדגליות שמה עליו בהשיגו אותו שמהה גדולה ועל ידו עמד על אמתת כונת הט"ז והשי"ך וממנו הוציא כמה הדושי דינים, ובה הראני ד' אות לטובה — כותב הוא בהקדמתו השניה לשוית בית אפרים על טריפות הריאה — כי בעת עסקי בזה (בבית אפרים) הובא ספר מחזיק בדק ובדס הבית ותיקון הבדק (זה האורים והגהות של הספר המכונה בשם הכולל תקוני זכה, כאשר תראה להלן) שמביאו השי"ך בהלכות אלו פעמים רבות וגם הט"ז ... הספר הלו אינו מצוי במדינתנו ור' הקרה אותו לפני ושמהתי בו כשמהת קציר כי על ידו עמדתי על אמתת כוונת הט"ז והשי"ך במקומות שהבאים אהריתם לא ידעו לסוף דעתם גם הוצאתי ממנו כמה הידושי דינים והיצר לי שלא בא לידי כא אחד שנמתי כמעט רוב ספרי הספר תקוני זכה כולל באורים והגהות מישולשים בשם: (א) תיקון הובח; (ב) זבחי צדק; (ג) זבחי ריב על דיני שהיטות, ובשם: (א) תיקון הבדק; (ב) מחזיק ביד; (ג) בדק הבית על דיני בדיקות, האורים בס"א מראים מקור כל דין ואלה שבס"א מבארים את הדין ע"פ התלמוד והפוסקים. והפירושים זבחי ריב ובדק הבית (שבס"א) הם השנות על הספר שהיטות ובדיקות מהרי"ן לריצ באכטניש, מה שבאכטניש

⁽¹³⁾ בסעות קורא הרב דעכביז ז"ל (כלילת יופי ח"א דף ג' ע"ב) את אביו של ר"צ בעל שהיטות ובדיקות מהר"ן בשם באכטניש, ונעלם ממנו, כי לא הוא אלא כנו נקרא כן ע"ש אמו באכטנה, כסוכה מלהלן. כן נעלם ממנו (שם דף ד' ע"א), כי מהרי"ן היה גם חזן ושבע סעלות היו כונים לו נוסף על תורתו: "שוחט, בודק, סנקר, חוקק, מוהל, חזן ומחבר". בתולדות גדולי ישראל להחכם גירונדי ע' 164 סי' ס"ט מובא, כי מהר"ן היה תלמיד הרמ"א, וזהו רחוק מהאמת, מפני כי בכל המקומות הרבים שמוכרו אינו מביאו אף פעם אחת בשם "מורי" או "רבי".

⁽¹⁴⁾ ר' יצחק יעקב, אביו של ריצ באכטניש, נזכר בפנקס הח"ק דף כ' ע"ב ושם לאהריו נזכרה האשה ס' לאה ב"ר משה זקש והיא סתה בחדש אדר ש"ט כפ"ש כנוסה מצבהה. ⁽¹⁵⁾ פנקס הח"ק דף כ"ז ע"ב. שם נראה, כי ס' באכטנה סתה לא קודם ליום כ"ב ניסן שנת ש"ה, כי היא נזכרה שם אחר נפטר מיום הג'ל והסאורה בהזכרת נשכתו מאוחר גם בזמן.

⁽¹⁶⁾ ראה תקוני זכה ופירוש מחזיק בדק ס' י"ד אות ה'.

⁽¹⁷⁾ ע"ש ס' א' אות ד'.

⁽¹⁸⁾ ע"ש תיקון הובח ס' א'.

⁽¹⁹⁾ ע"ש.

מתיר אוסר ברוינשווייג ומה שהראשון מטרף מכשיר האחרון⁽²⁰⁾. באכטניש מכשיר שהיה בושט ופוסק שמותר לשהוט בסבין שדומה לסאסאה וברוינשווייג מטרף אותה שהיה⁽²¹⁾ ואוסר סבין כזה⁽²²⁾. ובעוד שבאכטניש כותב שאין אוכלין משהיטתו של מדבר ואינו שומע (ע"פ הוראת הרא"ש) ומטרף בענין אונה עליונה הימנית שנפרדה מן הנרגה, מכשיר ברוינשווייג אותן ולא עוד אלא פוסק כי בשרה היא אף שהיטתו של אינו שומע ואינו מדבר⁽²³⁾. יפה היה עוד כח דהתייא של ברוינשווייג מו של באכטניש. בהשגותיו של הראשון על האחרון אנחנו שומעים אותו מערער על הטריפות ועל החומרות בכלל. לאמר: אין לנו להוסיף על הטריפות ואין לנו רק דברי מהרי"י והוא החמיר לנו כל מה שדאוי להחמיר ... ואין להוסיף עוד דהא אף בימי חכמי התלמוד אמרו וכי להוסיף על הטריפות יש כ"ש בדורותינו שכבר החמירו לנו הפוסקים ואין לנו לזלזל ממוין ישראל ומי יתן שנחזיק ביושר בכל מקום מה שהם כתבו ולא ניקל על דבריהם ואיך נאמר להוסיף עוד ממקום אחר⁽²⁴⁾. לא דק אחר האמתי — מתרעם ברוינשווייג על באכטניש — וסברא דנפשיה קאמר ולא הס על ממונם של ישראל ... כתב הרי"ן מצאתי שאסור לשהוט בהמה בסבין שאין הדודו יפה ... תמיהני עליו שכבר מצאתי ... איזה מציאה מצא והלא דין זה כתוב ב"ד בשם ר' ישעיה ... וכן הוא באשרי ודין לכן אומר אני שלא ראה את דברי הקדמונים ואם ראה לא דק בהם ולא במפרשי התלמוד כ"ש בתלמוד עצמו לידע מקור הדין רק מה שמצא כתוב באיזה בדיקת ישנים ולפעמים סברת עצמו לפי שכלו ואם כיון כיון ואם לא שגגו מעיד עליו וכבודו במקומו מונה ע"כ צריך לדקדק בו שלא יכשילו רבים אחריו⁽²⁵⁾. הדברים הקשים האלה על אדם גדול כריצ באכטניש, שמוכא בספרי הפוסקים להלכה ולמעשה כמה פעמים, נראים כאלו אוריתא וכה דהתייא היו מרתחים ליה לרי"מ ברוינשווייג ושמים אותם (הדברים החדים) בפיו ומדברים מתוך גרונו. ונפלא הדבר, כי בכל השיבות הנדולה של הספר תקוני זבת, לא נדפס הוא בכל משך הזמן המרוכז אלא עוד פעם אחת (פיעטרקוב, תרי"ט), לאחר שתי מאות ושבעים וחמש שנה מעת צאתו לאור העולם. ולעומת זה נדפס ספריו של ר"צ באכטניש, למרות כל ההשגות והעצורים עליו, במהדורות רבות ושונות, רצופות ותכופות ואין⁽²⁶⁾ ועם תוספות דינים ולשון יהודית⁽²⁷⁾ והגוי יעקב ב"ר יוסף יוויפא סוראזינה הוציא ממנו בקיצור את הכורז סדר הנקיף והביא את דברי ר"צ באכטניש לדינא ולראיה מכרעת בין חכמי קנדיאה בענין תרבי דתותי מתני, לאמר: "בן מצאנו הלכה למעשה ה

⁽²⁰⁾ זבחי ריב סי' י"ב אות א'; בדק הבית סי' א' אות א'; שם סי' ב' אות ו' וסי' י"ד אות א' וסי' י"ז אות א'.

⁽²¹⁾ זבחי ריב סי' ח'.

⁽²²⁾ שם סי' י"ד אות א'.

⁽²³⁾ בדק הבית סי' ג' אות א'; זבחי ריב סי' ו'.

⁽²⁴⁾ בדק הבית סי' ג' אות א'.

⁽²⁵⁾ זבחי ריב סי' ח' אות א'.

⁽²⁶⁾ כגון קראקא שמה, באסעל שטיב, פיאנ שטיד, שם תכיר, פלדס תניג אמשטרס.

תכיר, באויל שע"א, קראקא שע"א.

⁽²⁷⁾ קראקא ת"ד, פלדס ת"ן.

למורי ורבי האלוף מוה"ר צבי ז"ל מקראקא בשרש הריאה²⁸ והגים אליהו ב"ד מודרוס מפראג מתדעס בהקדמת ספרו מנחת אליהו (פראג, ת"ס) על ר' יצחק ב"ד ישעיה מטרניגראד בעל עולת יצחק (פפדי"מ, תמ"ה) על כי אינו מזכיר שם גם את ר"צ באמצע²⁹. וכפי הנראה, אריכות הלשון, הפלפול, ההיפזות, הקושי והתירוצים של הספר תקנוי ובה נרמז הרבה, שרבים נלאו למצוא בו מבוקש ומיטבו יריהם ממנו ולא נדפס עוד זה שנות מאות, וכן מוכח גם מהקדמת הספר ובהי טוביה (אמשטרדם, תמ"ז) ל"י טוביה גוטמן ב"ד שמואל הלמן מליסא. מהרים מלובלין הדגיש בזה וכראותו את ה"ס תקנוי ובה עודנו בכתובים הקפיד על אותן האריכות והעיד את המחבר "עליהן כמ"ש בהסבמתו שם: "ועלה בידו הידושי דגים והלכות פסקות גם השנות על דברי הראשונים מהבודקים...". תהתי בקנקו וטעמתי בקצה מטת עיוני ועברתי בין גורי הלכותי וישרו בעיני ובראותי בו רב התועלת צויתו לחקק הדברים הארוכים ולקצר אותם כדי לקרב התועלת ליושבים ולבודקים אשר קצר יד שכלם להשיג שורש הדין מתוך דקדוקי אריכות דברי הפוסקים שהאריך הוא בהם". אבל שנים דבר מהרים מלובלין ואחת שמע מהרים ברונישווייג ופקודתו של הראשון נעשתה רק מחצה. ברונישווייג חלק אמנם את דבריו הארוכים לכאודים משולשים, באור באור לבדו ואולם לא קצר אותם כדאי, כפי הדרוש והצרך להפץ כל שוחט ובודק, להבכו עליו ולהקל ולקרב לו את התועלת המרובה הצפונה בו, ולכן לא רבו הדורשים אחריו והקופצים עליו זה שנות מאות מאז ועד זמננו שנת תר"ם.

מהר"ם ברונישווייג יצא מגזע הגאון יחיד בדורו ר' יעקב קורביל וקדושים שנהגו על קדוש השם ואבותיו ואבות אבותיו מדור דור דור היו כלם גדולי תורה ומכא בישמם דינים שהיו להם בקבלה איש מפי איש: כך קבלתי מאי"מ במהר"ר מרדכי ולהיה איש ברונישווייג (ובהי צדק ס" ב); "וכן ראיתי גם אני מאי"מ החסיד ולה"ה במהר"ר מרדכי ברונישווייג בימי הרפי ושאלתי את פיו מנין לו זה ואמר שהיה זה קבלה בידו (תיקון הובה ס" י"א אות ט); "כן שמעתי בימי חורפי מאי"מ החסיד הר"ר מרדכי ברונישווייג בן אי"מ זקני הר"ר מרדכי וצק"ל הייד בן הקדוש רבי עקיבא ברנדבורג וצק"ל הייד המתחכם לבית אבותיו עד דור שישי להגאון יחיד בדורו מוה"ר יעקב קורביל שחיבר ותיקן ויסד ספר עין החיים שהוא מכתב ידו ואני הכותב שביעי הקטן והיה דין זה קבלה להן איש מפי אישי (מהיוק הבדק ס" ג' אות ג'). ר' משה ברונישווייג היה התן ר' נתן בלוזש מקראקא ונפטר פה ה' אב שעי"א³⁰ בבואו כבר בימים³¹.

בשם ברונישווייג מקראקא נודע לנו הבהר אברהם ברונישווייג, שהיה משודך

²⁸ ס"ף שי"ת הרא"ש וכלילת יופי ח"א דף ר' ע"ב.

²⁹ שם דף ר' ע"א.

³⁰ "ונעמט כהר"ר משה בן סהריר סרדכי ברונישווייג ז"ל התן נתן משה בלוזש יום ו' ה' אב שעי"א" (פנקס החיק דף ס"ד ע"ב). ובטעות כתוב בשם הנדולים השלם, ע' ק"י ס"י ז', כי ר' משה ברונישווייג נפטר בשנת שי"ע שם בפנקס דף נ"ה ע"ב נזכרה אחותו של ר' משה ברונישווייג מ' לאה, שסתה יום א' ר' שבט שעי"א. והג"מ יעקב קורביל הוא הגים יעקב מקורביל ב"ר יוסף, שסת ב' במדבר כ"ח אייר שנת ה"א מ'לפ"ק (ראה בכורים לקעללער ח"ב ע"ב IX).³¹ כמוכח מדברי מהר"ם מלובלין הכותב עליו בהסבמתו על תקנוי ובה יום ה' פ' וזאת הברכה שנת שס"ב (ברונישווייג סת, כאמור, בשנת שעי"א): ראיתי זקן עולה במעלות שלמות.

פה לעלמה השוכה אחת אשתו של הרופא הגדול ר' שלמה קלוהרי, דופא המלך וינמנד אוינסט ואביו של ר' ישראל שמואל קליפארי, בעל ישמח ישראל (קראקא, שפ"ג). והוא טען שקדש אותה בסבלנות והונכה עדות ע"ז כאן בבית דניו של הרמ"א יום י"ב שבט שנת ש"ט (ש"ת הרמ"א ס"י ל' ושו"ת מהרש"ל ס"י כ"א)³².

בימי ר"צ באכטניש ור"מ ברוינשווייג היו בקראקא עוד שני שוחטים גדולי תורה: (א) ר' יצחק ב"ר משה קראשניק שמת כאן כ"ג ניסן שנינ' ³³ והוא היה מבני בניו של ר' שלמה קראשניק (שנקרא בן ע"ש ע"ר מוצאו קראשניק בביהם). אחד המנהיגים והראשים של קהלת קראקא. שקנו פה בשנת ש"ד כרים וקרקעות מאת הממשלה. להרחיב את חג מושבם של בני המוקצה והמובל להם משנת ה"ד בעיר קאומירדו הסמוכה וגררה לקראקא; (ב) ר' מרדכי ב"ר מנחם (המכונה מן). שנפטר פה ד' כסלו שס"ה ³⁴. נינו ונכדו של הרופא המצוין ר' שמואל, רופא החרוזי בחצר המלכה בונה (אשת המלך וינמנד הראשון) ³⁵. ואביו של הקדוש ר' אשר אנשיל, שנישרף בקראקא על קד"ה בשנת הגדול י' ניסן שנת אנשיל (שצ"א) והניח נתן נטע שפירא, מחבר מגלה עמוקות, חבר והדפיס עליו סליחה (כאותה שנה) עם הערות ע"פ קבלה ³⁶.

בפראג נדפס ספר ישויות ובדיקות עם לשון יהודית (שהסירה שנת הדפסת הספר) ע"י ר' משה שוחט, ואולי הוא ר' משה ב"ר יצחק קראשניק מקראקא (הניל) הנקרא ר' משה שוחט ונפטר פה כ"ג אדר שפ"ד ³⁷. וכן אנהנו מוצאים מקראקא בזמן ההוא או קרוב לאותה העת עוד שוחט למדן מופלג, מקובל ומחבר, והוא ר' ליב שוחט, שהניח אחריו בכתובים ספר תפלות כמנהג האדרי, מסודר ע"פ קבלה עם פירוש ובונות ³⁸.

הרב דעמביצר ז"ל מביא בכלילת יופי (היא דף ד' ע"א) את ר' משה ברוינשווייג, שהשיג על ר"צ באכטניש ואת ר' מאיר שהבר ספר תקון הבדק ומחזיק בדק המוכח בט"ו ובש"ך, ונעלם ממנו כי שניהם הם איש אחד ומחבר תקון הבדק ומחזיק בדק הוא אותו ר' משה ברוינשווייג (ולא איזה ר' מאיר) שהשיג על ר"צ באכטניש. הרב דעמביצר לא ראה את הספר תקוני וזה (מפני שהיה יקר במציאות) אלא מצאו נזכר בספרי הפוסקים פעם בשם המולל, תקוני ובה' ופעם בשם הבאורים, תקון

³² בטעות כתוב בכלילת יופי היא דף כ"ג ע"א: „אחותו" במקום „אחות אשתו" של ר' שלמה קלוהרי.

³³ „נזיכת הר"ר יצחק בר משה קראשניק שוחט ובזק וכוהל יום ה'ל"י (יום א' כ"ג ניסן) גש"ן לפ"ק כסוכת סוף מ"ט ע"א של פנס ח"ק).

³⁴ „נזיכת הר"ר מרדכי ב"ר מנחם הנקרא מרדכי שוחט ז"ל יום ו' ד' כסליו שס"ה לפ"ק (דף ג' ע"ב).

³⁵ ראה בחברתי לתולדות ישראל וחכמיו בפולין (בהכרת ראשונה) ע' 9 וע' 13.

³⁶ והדפסתי אותה בסליחה שלי שחברתי על הק' ר' אנשיל בשנת אנשיל בק"ק קראקא (מגלה עמוקות על ואהנתן אופן ק"א).

³⁷ „נזיכת הר"ר משה בר יצחק שוחט הנקרא ר' משה שוחט יום ה' כ"ג אדר שפ"ד" (פנס התיק דף פ"ג ע"א).

³⁸ בן יעקב, אונר הכפזים ע' 666 כ"י 806.

הבדקו, "בדק הבית" או "מהוויק בדק" ודמה הוא, כי תקוני זבח ומהוויק בדק הם שני ספרים ומשני מהברים שונים.

י. רשימה סטטיסטית של המתים והחיים בקראקא במשך שלש מאות וחמשים שנה ויותר.

בסקירה כללית של רשימה סטטיסטית הנני להקיף פה את כל המתים והחיים מבני בקראקא מתחלת ימי המאה הרביעית בערך ועד השנים האחרונות, שאנחנו עומדים בהן. קשה אמנם לעמוד על מספר הנפטרים בשנות המחצה הראשונה של ימי המאה הרביעית, ומה גם בדיוק ובפרטות השנים, כי משנת שיג ועד שנת שמייה לא נרשם בפנקס הה"ק (הפנקס הוא רק משנת שי"ג ולא קודם לכן) לא יום ולא שנת המות של כל נפטר ונפטר, אלא לפעמים החוקות מאד. ואולם למדים אנו את הסתום בפנקס מן המפורש במצבות, שנזכר בהן יום ושנת פטירתם של נוסאיהן, וממצבות והפנקס הסתיים המלחא וכל דבר יבוא על מכנו. "דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר".

במחצה הראשונה של ימי המאה הרביעית והיינו משנת שיג ועד שנת שי"ן (1543—1590), מתו לערך אלף ושבע מאות וחמשים איש, ובמחצה השניה — 2850 איש; במחצה הראשונה של שנות המאה ההמשית מתו ששת אלפים ושלש מאות, ובמחצה השניה — רק 2650; משנת תיק ועד תק"ן — שני אלפים ושש מאות איש, ומשנת תק"ן ועד שנת תיר — ארבעת אלפים ושבע מאות, ומשנת תיר ועד שנת תר"ן — 10,680. מספר המתים של כל תקופה ותקופה היה לפי מספר החיים של בני בקראקא ולפי האקלים ישלש בה בשנות המאות ההן. בשנים כתקונן, בשנות אקלים בינוני, מתו בשנה, בימי המאה הרביעית, מעשרים ועד המשים איש בערך. ולדוגמא: מן י"ט אדר שבי"א ועד ניסן שכ"ב — 26; מניסן שכ"ב ועד ניסן שכ"ג — 43; מניסן שכ"ג ועד פסח שכ"ד — 34; מפסח שכ"ד ועד ראש השנה שכ"ה, במשך המשה הדשים ומחצה, מתו פה מבני רק שנים (ומיה לא דם יפה בכתבו בהמניד הוצאת ליק שנה שניה נליון 12 ע' 46, כי במשך ההדשים האלה לא מת מיהודי קראקא רק איש אחד); מן ראש השנה שז"ה ועד ב' אלול שכ"ז — 85 (ובתוכם עשר נפשות, שנמבעו במקוה ביום ה' ב' אלול שכ"ז); מבי אלול שכ"ז ועד י"ח ניסן שכ"ט — 46; מן י"ח ניסן שכ"ט ועד כ"ב אב ש"ל — 40; מן כ"ב אב ש"ל ועד השון שלי"ב — 32; מדיה אדר שלי"ד ועד י"ט טבת שלי"ז — 70; מן י"ט טבת שלי"ז ועד תשרי שלי"ט — 100; מן תשרי שלי"ט ועד ט"ז אלול שמי"ב — 120; מן ט"ז אלול שמי"ב ועד כ"ב כסלו שמי"ז — 86; משנת שמי"ז ועד ר"ה שבט שי"ן — 32; מדיה שבט שי"ן ועד א' סוכות שני"א, במשך שמונה הדשים ומחצה, לא מת מבני בקראקא אף אחד (ובטעות כותב מויה בהמניד הגל, כי מיום כ"ה חשוון שי"ן עד א' סוכות שני"א, לא מת מבני גם אחד, הן מיום כ"ה חשוון יעד ר"ה שבט שי"ן מתו שתי נשים, אחת בר"ה טבת ואחת בר"ה שבט, כמי"ש בפנקס הה"ק דף מ"ה ע"א); בשנת שניה מתו 44; שניז — 47; שי"ע — 36; שפ"ח — 34; שצ"ד — 40. ובימי המאה החמישית נפטרו בשנה מאדבעים ועד שבעים איש, ילמישל: בשנת ת"י — 73; ת"ך — 44; תמ"ה — 60; תס"ה — 44; תע"ד — 53; תצ"ב — 36. וכן ממחצה הראשונה של ימי המאה הששית ועד השנים

הראשונות של המהצה השניה שלה. ואולם בסוף המהצה השניה של שנות המאה הששית נוספו נפטרים ומתו בשנה עד שבעים, שמונים ומאה איש; כגון: בשנת הקס"ה — 67; הקפ"ד — 82; תקצ"ג — 100. ומשנת ת"ר ועד שנת תרס"א, נכפלו המתים פי שנים ושלשה מאשר בסוף ימי המאה הששית, ולדוגמא: בשנת ת"ר — 188; תרנ"ט — 192; תרמ"א — 272; תרמ"ה — 302; תרס"א — 303.

ובשנים שלא כתקונן, בשנות שני האקלים ועפוש האוויר, מתו משנת שי"ז ועד שי"ט ¹, עד יום מותה של האשה מרת קילא ב"ר מרדכי (שנוברה בפנקס החק דף ז' ע"ב ובמצבתה כתוב בפירוש שמתה היא בשנת שי"ט) במשך שש שנים לערך מאתים וחמשים איש, בעוד אשר בשנים כתקונן, בראשית ימי המאה הרביעית, מתו במשך מספר שנים כזה רק במאה ועשרים איש; מיום ה' אייר שי"א, יום מותה של האשה מרת הענדיל ב"ר גרשון (שנובר יום ושנת מותה בפנקס החק דף ז' ע"ב) ועד יום י"א סיון שי"ב, יום פטירת אשתו הראשונה של הרמ"א (כמיש בנוסה מצבתה, שהבאתי בלתולדות ישראל וחבמיו בפולין, I ע' 21—22), נפטרו במשך שנה אחת והדש אחד וישה ימים, כמאתים ועשרים איש; מהדש כסלו שי"ה ועד י"ט אדר שב"א, במשך שלש שנים ושלשה חדשים ותשעה עשר יום — 175 ²; מחצי אלול שמי"ה עד שמי"ט, במשך שני שבועות — 61 ³; בשנת שניב — שלשים ובתוכם ארבעה אנשים בעפוש; בשנת שני"ג — שבעה עשר ובתוכם איש אחד בעפוש; בשנת שני"ט — 60; ש"ס — 69; שס"א — 44; שע"ה — 66; שפ"ב — 150; שפ"ג — 100 ⁴; שפ"ד — 170; שפ"ה — 120; שפ"ו — 65; שצ"ה — 74; שצ"ט — 133; ת"יב — אלף ושמונה מאות ⁵; תכ"ב — כארבעים; תכ"ג — כתשעים; תל"ז — במאה ועשרים; תל"ח —

¹ בשנת שי"ג וש"ד היתה מגפה גדולה ואיוסה בקראקא, שהפילה בה בשנת 1543 שנים עשר אלף נפש כמ"ש בכתבי הארכיב של העיר. ראה Piekoksinski, Praw, Przyw. I p. 183 N. 112

² ינות 1559 (שי"ט) היתה שנת מגפה בקראקא (ע"ש ע' 1044).

³ מו"ה כותב בהמגיד (הוצאת לוק) שנה שניה גליון 12, כי בשנת שמי"ה נפלו מ"י בקראקא בימי המגפה לערך שש מאות איש, וזה גוומא. בפנקס החק ובספרי זכרונות אחרים, לא נמצא מזה שום זכר ורושם.

⁴ בשנת שפ"ג, בימי המגפה בקראקא, התעכב הג"מ נתן נטע שפירא, ראש ישיבה פה ובהבר מנגלה עמוקות, בכפר קאסאווא הרחיק מפה כשתתי פרסאות, ובנו ככורו הג"מ שלמה (שהיה אבדיק סטאנוב) דרש שם דרשה בהיותו כבן שבע שנים (ע"י מגלה עמוקות פ' בא). על אותה המגפה ועל זו של שפ"ב חבר ר' יהואל מיכל יבשש וכופר בקראקא קונה, שנכתבה בשנת שפ"ג ונרפסה בהמגיד ה"ל גליונות 14—15 ובהאסף שנה ששית בהרכה שבשנים גסוס והשמונות וכלוח שעשועים שנת תרס"ג בהוגן ובשלמות עם הערות ממני. מקינה זו נראה, כי באותן הכנפות מתו לערך חמש מאות נפש, מנער ועד זקן, כף ונשים, ובתוכם דיינים וראשי ישיבות. גם במגפות של שי"ג ושי"ד נפלו בו כמה גדולי תורה ודבנים כמי. מורינו הרב ר' שלום בן קלונימוס הכהן, ומורינו הרב ר' שמואל בן יצחק הלוי* (פנקס החק דף ב' ע"א) וכן בשנת שי"א.

⁵ בשנת ת"יג מתו ג"כ איזו אנשים בעפוש כמיש בפנקס החק.

⁶ כמי אב שנת תס"ז ואילך תס"ח ילדו דפים בפנאקס החק, ויש העיר, כי מספר

ותליט — אלף ומאה; ת"ס — כשמונים; תס"ז (עד כ"ז אב) ⁶ — 75; תקי"ן — 184; תקצ"א — 583 ⁷; תרל"ג — 569.

מן י"א סיון ש"ב ועד עשרה בטבת ש"ג מתו במשך שבעה חודשים חסי יום אהה, לערך ארבעים איש. וכפי הנראה, היתה גם שנת ש"ב שנת עפוש הארזה, ואשת הרמ"א, בת עשרים שנה, שנפטרה י"א סיון ש"ב, מתה במגפה. גם שנת שט"ז היתה שנת דבר והרמ"א ברה אז מפני העפוש מקראקא לעיר שידלוב ושם חבר את ספרו. מחיר יין (ע"ש בהקדמה ומחברתי "לתולדות ישראל והכמיו בפולין" I: 23—24). בשנת שט"ז לא היתה המגפה תקיפה כ"כ, כי מעשרה בטבת ש"ג ועד חרש כסלו ש"ה, מתו במשך המש שנים, חסרות חרש אחד ועשרה ימים, רק מאה ושלושה אנשים. העפוש היה בסוף שנת 1555 והיינו בתחלת שנת שט"ז (ע"ש). מן השון שלי"ב ועד כ"ה סיון של"ב, מתו במשך שבעה חודשים וכ"ה יום 61 איש, ומן כ"ה סיון שלי"ב ועד ר"ה אדר יל"ה, מתו במשך שנה אחת ושמונה חודשים וחמשה ימים 79 איש, וכפי הנראה היתה גם שנת של"ב, שנת מותו של הרמ"א, שנפטר יום ל"ג בעומר בדמי ימיו בהיותו כבן ארבעים שנה (כמו שהזכרתי כבר במחברתי הנ"ל ע' 21—23), ניכר שנת העפוש, בראותנו כי נפטרו באותה שנה הרבה הרבה אנשים יותר מכפי הרגיל בשנים כתקונן, בשנות המאה הרביעית.

המגפות ששלטו בקראקא רצופות ותכופות וא"ז הדעו מאד את מצב העדה בקרבה ועשו שמות גדולות ואיומות וכ"כ רבתה העזובה בקרב העיר, עד כי החברה הראשית והעקרת, תלמוד תורה יללה, נהרסה לגמרי ורב העיר האב"ד הני"מ ואל סירקיש, בעל הכ"ה, עורר בציווף בית דינו, ביום עשרה בטבת שצ"ה, את ראשי העדה וטוביה להרש את החברה ולהשיבה לאיתנה, כימי קדם (ראה קדמוניות מפנקסאות ישינים' ע' 3 סי' א').

כל מספר ומספר של הנפטרים, מתחלת ימי המאה הרביעית ועד ראשית שנות המאה הישביעית, שהבאנו למעלה, הן מיטנים כתקונן והן מיטנים שלא כתקונן, הוא רק של אנשים ונשים, היין מנערים ונערות, ילדים וילדות, שלא נזכרו בפנקס הח"ק, אלא לעתים רחוקות מאד, ומספר מתיהם עלה, לפחות, כזה של האנשים והנשים הנזכרים בו. וזה אנו למדים בהשוותנו מספר הנזכרים בפנקס הח"ק למספר הנפטרים הנרשמים בספרי העדה. בפנקס הח"ק נזכרו למשל, מיטנת תקנ"ה (1798) 64 נפטרים ומיטנת תרי"ב (1842) — 108 ⁸, ולעומתם בספרי העדה נרשמו 164 מתים מיטנת 1798 (וספרי העדה מיטנת 1798 הם הישינים בכל ספרי המתים הנמצאים אצלנו), ומיטנת 1842 סך 330. לפי פנקס הח"ק מתו ביטנת תרל"ב 220 נפש ⁸; תרל"ג — 569; תרל"ד — 231; תרל"ה 224; תרל"ו — 202, סך הכל: 1446. ואולם

הנפטרים ככלל, מיטנת ת"ן ועד ת"ק, שהבאתי למעלה, אינו בדיוק נמזק.

¹ לפי ספרי המתים של העדה מתו בשנת 1830 (תק"ן) 388 ובשנת 1831 (תקצ"א) 443 נפשות סב"י. בקראקא היו נוהגים מימי קדם קרמחה לקבור עד ארבעה וחמשה מתים זה על זה, להביא עפר ממקום אחר ולשפכו על הקרקע של בית העלמין הישן ולעשות תלי תלים של קברים, ובשנת תקס"ד, כאשר הפריעה הממשלה לעשות הלאה בדבר הזה, קנו ראשי העדה כבדת ארץ לאחוזת קבר כספף מלא, ובשנת תקצ"ב הגדילו וירחיבו עוד את בית הקברות החדש הזה, מרוב החללים, שהפילה המגפה בשנות תקי"ן ותקצ"א.

⁸ ואו, ביטנת תרל"ב, נהגו כבר להזכיר בפנקס הח"ק גם נערים ונערות מן חמש ושש שנים ומעלה.

לפי ספרי העדה נפטרו בשנת 1872 (תרל"ב) 526 נפש; בשנת 1873 — 1051 נפש; 1874 — 648; 1875 — 367; 1876 — 395. ס"ה 2987 נפש העולה יותר מכפלים על הסכום של פנקס הח"ק. עוד היום נוהגים בקראקא, שלא להזכיר בפנקס הח"ק ילד או ילדה, ולכן אנהנו מוצאים בו נזכרים, לדוגמא, משנת 1901, כמעט רק הצי הנפטרים, שהיו באותה שנה בקראקא. בפנקס הח"ק נזכרו 307 משנת 1901 והיינו מיום "טבת תרס"א ועד כ"ב טבת תרס"ב; ובספרי העדה נרשמו 472 מתים מאותה שנה, כמעט הכל, מאשר בפנקס הח"ק (והמתים הנזכרים בפנקס הח"ק ונרשמים בספרי העדה הם בצירוף הנפטרים של הסביבות השייכות לקראקא). ובספרי המתים של העדה, שאינם אלא משנת 1798 ואילך, כאמיר, לא נרשמו ג"כ לפנים הנפטרים של כל שנה ושנה כהונתו, כלומר בדיוק נמדין. וע"כ אנו מוצאים נרשמים בהם, למשל, משנת 1815 רק 62 נפטרים, בעוד שבפנקס הח"ק אנהנו מוצאים נזכרים משנת תקע"ה (1815): 77 מתים, מלבד נערים ונערות, ילדים וילדות, שלא נזכרו בו, ובספרם עולה ג"כ 77 נפשות.

וממספר המתים ביטנים כתקונן, אנו יכולים לעמוד בערך גם על מספר החיים מב"י בקראקא, ביטנים המאות הקודמות, דבר היטוב אשר לא נוכל לעמוד עליו באופן אחר. הן ידענו כי בערך "שנים ארבעים מאה (20%) ימותו פה בשנה, ונמצא לפ"ה כי מספר היהודים בקראקא בימי המאה הרביעית, שמתו בה בשנה, בתחלת המאה, בערך ארבעים, ובמהציתה הישנה, בערך "שמונים ומאה איש" (בשנים כתקונן ובצירוף נערים ונערות, ילדים וילדות), היה למצער בתחלת המאה הרביעית לערך שני אלפים.⁽⁹⁾ ובמהציתה הישנה — ארבעה וחמשה אלפים, ובראשית ימי המאה החמישית, שמתו בה בשנת ת"י 146 היו שבעת אלפים, ובסוף המאה הששית, שמתו בה בשנת תקצ"ג 200 היו עשרת אלפים נפש, החכם הנוצרי וההוקר הפולני דר. Krzyżanowski, ראש בית הארכיבי של העיר קראקא, כותב במהברתו "וישבי קראקא בסוף ימי המאה השמונה עשרה"⁽¹⁰⁾, כי מספר היהודים בקראקא היה בשנת 1790: 1.970, ובשנת 1842 — 11.794, והיהודים התרבו פה משנת 1790 ועד היום (שמשפרם עולה 25.670) יותר מפי שלשה עשר, ולעומתם הנוצרים (שמשפרם עולה 65.644) — רק כמעט פי ארבעה (ע"ש ע' 6 וע' 10—11). אבל אין הדבר כן, הוא תומך שם את דבריו ברשימה הסטטיסטית הנמצאה בקראקא בארכיבי העיר משנת 1970, לאמר: יהודים וזכרים 1005, נקבות 965 (ס"ה: 1.970), ובגליל קראקא: זכרים 860, נקבות 823 ובגליל Proszowice הרהוק מפה כשלש פרסאות: זכרים 643, נקבות 639; סך הכל של כל נפשות ב"י בקראקא ובגלילותיה 1.4905. אבל אין סומכין על רשימות עתיקות כאלה, וביחוד בנוגע למספר היהודים, שלא היו מדייקים בזה בימים ההם, ולא נכון הוא מה שנמצא כתוב ברשימה הסטטיסטית

⁽⁹⁾ הכופר הפולני המפורסם לשם Paswinski מביא בספרו *Źródła dziejowe* VIII (מקורות היסטוריים, מקורות נאמנים ע"פ תעודות ורשימות עתיקות כהגבי הארכיבי), p 174 בשנת 1578 (ש"ח) שלכו היהודים בקראקא, שמשפרם עלה או לשני אלפים וששים נפש, כך 1527 וה' פו' סג גלגולת, והמספר הזה (שני אלפים וששים) מתאים סגש למסקנת דבריו, כי בתחלת ימי המאה הרביעית היה מספר ב"י פה למצער שני אלפים.

⁽¹⁰⁾ *Ludność Krakowa z końcem XVIII. wieku* podał Stanisław Krzyża-
nowski w Krakowie 1902.

השנית, המונחת פה בכתבי הארכיו, כי מספר הנפשות של כל היהודים בקראקא ובפירי העיר ובכפרים הקרובים אליה עלה בשנת 1796, רק לסך 1.914. בספרי המתים של העדה פה אנהנו מוצאים כי בשנת 1798 (וספרי המתים משנת 1798 הם הישנים בכל ספרי הנפטרים הנמצאים אצלנו) כאמור) מתו 164, ובשנת 1842 — 330 (השנים היו שנים בתקונן). ואחרי כי לערך 2% מתים בקראקא כמבואר למעלה, נמצא איפוא, כי בשנת 1798, וכן כמעט גם בשנת 1796 ובשנת 1790, כמובן, היה מספר יושביה היהודים בשמונה אלפים ולא בשני אלפים, ובשנת 1842 — כששה עשר אלף וחמש מאות, ולא 11.794 והיהודים התרבו כאן משנת 1790 ועד היום רק יותר מפי שלשה ולא יותר מפי שלשה עשר.

